

CİLT/VOLUME: 4 SAYI/ISSUE: 13 2021

Efil Journal

Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi

Efil Journal of Economic Research

Professional and General Education in Turkish

Higher Education.....8

Oğuz Esen

Yeni Anlaşmalar: Yeşil Dönüşümü Gerçekleştirebilir mi?.....28

R. Funda Barbaros

Türkiyede Vergi ve Büyüme Etkileşiminde

Dolaylı-Dolaysız Vergi Ayrımı.....42

Mehmet Mert Türk, Salih Barışık

İş Birliğinin Ahlaka Evrilmesi: İktisat ve Ahlak İlişkisi.....53

Ezgi Aydoğan, Ercan Eren

Artan Ekonomik Belirsizlik Ortamında, Keynesyen Likidite

Tuzağında İhtiyati Programların Değerlendirilmesi.....76

Ömür Saltık, Süleyman Değirmen

Sahibi/Owner: Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti. Adına; Fethiye Çolak
On Behalf of Eflatun Printing Distributing Publication Consulting Investment and Trade Ltd. Co.; Fethiye Çolak

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/
Responsible Editor:** Fethiye Çolak

Publishing Director/Yayın Yönetmeni: Serenay Dıraz

İdare Yeri/Place of Management: Bağcılar Mahallesi, Şemsettin Günaltay Caddesi
283. Sokak Ata Apt. No: 9/7 06660
Çankaya/ANKARA - TÜRKİYE
Telefon : (+90 312) 442 52 10 - 11
GSM : (+90 541) 232 00 95
E-posta : info@efiljournal.com

Baskı Tarihi/Date of Issue: Mart / March 2021

Tasarım/Design: Hatice Kübra Demirel

Basım Yeri/Printed By: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Ticaret Anonim Şirketi
Beytepe Köy Yolu No.3 Bilkent/Ankara Çankaya
Telefon: 0312 266 44 10
Sertifika Nu.: 46519

ISSN: 2619-9580

EISSN: 2667-8012

Yayın Türü/Publication Type: Yaygın Süreli Yayın/Quarterly Publication

Etki Faktörü/Impact Factor:

Dizinler/Index: EBSCO
CiteFactor Academic Scientific Journal
DRJI Directory of Research Journals Indexing
Academic Resource Index ResearchBib

Yayın İlkeleri

Efil Journal, yılda dört kez Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti. tarafından yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yayımlanan makaleler, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Dergide yayımlanan makalelerin yayın hakkı Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti. ne aittir ve izin alınmadan hiçbir şekilde yeniden çoğaltılamaz.

Publication Principles

Efil Journal is a quarterly printed and refereed journal which is being published by Eflatun Printing Distribution Publishing Consulting Investment and Trade Ltd. Co. The responsibility of the published articles is belonged to the author. Articles published in the journal can not be used without giving reference to the source. Publication rights of the published articles are belonged to Eflatun Printing Distribution Publishing Consulting Investment and Trade Ltd. Co. Published articles can not be reproduced without permission.

EfilJournal

Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi
Efil Journal of Economic Research

CİLT/VOLUME: 4 SAYI/ISSUE: 13

www.efiljournal.com

EDİTÖRLER/EDITORS

Ahmet Faruk Aysan	Hamad Bin Khalifa University
Alper Duman	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Altuğ Yalçıntaş	Ankara Üniversitesi
Asena Caner	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Ayça Tekin-Koru	TED Üniversitesi
Cem Oyvay	Greenwich University
Cevat Giray Aksoy	King's College London
Ceyhun Elgin	Boğaziçi Üniversitesi
Devrim Dumludağ	Marmara Üniversitesi
Ege Yazgan	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Erkan Erdil	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Hakan Kışlal	Saint Leo University
İbrahim Semih Akçomak	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Levent Koçkesen	Koç Üniversitesi
Murat Yıldızoğlu	Bordeaux University
Nazire Nergiz Dinçer	TED Üniversitesi
Onur Yıldırım	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Özgür Orhangazi	Kadir Has Üniversitesi
Özgür Yılmaz	Koç Üniversitesi
Refet Gürkaynak	Bilkent Üniversitesi
Seda Ertaş	Koç Üniversitesi
Serdar Sayan	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Süleyman Değirmen	Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi
Timur Han Gür	Hacettepe Üniversitesi
Turan Subaşat	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Ufuk Akçığit	The University of Chicago
Ziya Öniş	Koç Üniversitesi
Ömer Faruk Çolak	Gazi Üniversitesi (Emeritus) - Editor in Chief

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

A. Suut Doğruel	Marmara Üniversitesi
Abdullah Yalaman	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Ahmet Şahinöz	Başkent Üniversitesi
Alessandro Sapio Parthenope	University of Naples
Alicia Puyana Mutis	Latin American School of Social Sciences (Emeritus)
Alpay Filiztekin	Özyeğin Üniversitesi
Arne Heise	Hamburg University
Arzu Akkoyunlu Wigley	Hacettepe Üniversitesi
Asaf Savaş Akat	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Ayça Ebru Giritligil	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Aykut Kibritçioğlu	Türk-Alman Üniversitesi
Aykut Lenger	Ege Üniversitesi
Ayşe Mumcu	Boğaziçi Üniversitesi
Begüm Özkaynak	Boğaziçi Üniversitesi
Bilal Bağış	Bingöl Üniversitesi
Bilin Neyaptı	Bilkent Üniversitesi

Bora Süslü	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Boris Kagarlitsky	Institute for Globalisation Studies and Social Movements
Burak Gürbüz	Nişantaşı Üniversitesi
Cem Mehmet Baydur	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Cumhur Coşkun Küçüközmen	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Çelik Kurtoglu	Ankara Üniversitesi (Emeritus)
David F. Ruccio	University of Notre Dame
Dinar Kale	The Open University
Dirk Meissner	National Research University Higher School of Economics
Ebru Voyvoda	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Ercan Eren	Yıldız Teknik Üniversitesi
Erdal Özmen	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Eriç Yeldan	Kadir Has Üniversitesi
Ersin Kalaycıoğlu	Sabancı Üniversitesi
Esmâ Gaygısız	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Fatma Doğruel	Marmara Üniversitesi
Feride Doğaner Gönel	Yıldız Teknik Üniversitesi
Fikret Adaman	Boğaziçi Üniversitesi
Francesco Boldizzoni	University of Helsinki
Funda Barbaros	Ege Üniversitesi
Gökhan Özertan	Boğaziçi Üniversitesi
Hakan Ercan	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Hakan Mihci	Hacettepe Üniversitesi (Emeritus)
Haluk Levent	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Hasan Cömert	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Hasan Kazdağlı	Atılım Üniversitesi (Emeritus)
Hüseyin Özel	Hacettepe Üniversitesi
İlhan Can Özen	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
İlhan Tekeli	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
İnsan Tunalı	Koç Üniversitesi
Jennifer Olmsted	Drew University
L. Randall Wray	Bard College
Levent Neyse	WZB & DIW Berlin
M. Aykut Attar	Hacettepe Üniversitesi
M. Özgür Kayalica	İstanbul Teknik Üniversitesi
Marc-Alexandre Sénégas	University of Bordeaux
Meghnad Desai	London School of Economics (Emeritus)
Meltem Dayıoğlu	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Metin Sarfati	Marmara Üniversitesi
Muammer Kaymak	Hacettepe Üniversitesi
Murat Çokgezen	Marmara Üniversitesi
Murat Koyuncu	Boğaziçi Üniversitesi
Necat Coşkun	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Oğuz Esen	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Oğuz Öztunalı	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Osman Aydoğuş	Ege Üniversitesi
Öner Günçavdı	İstanbul Teknik Üniversitesi
Recep Yücedoğru	Bülent Ecevit Üniversitesi

Remzi Sanver	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Robert H. Wade	London School of Economics and Political Science
Roberto Frenkel	Center for the Study of State and Society
Ruut Veenhoven	Rotterdam Erasmus Üniversitesi
Sacit Hadi Akdede	İzmir Bakırçay Üniversitesi
Sadi Uzunoglu	Trakya Üniversitesi
Salih Barışık	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Serkan Küçükşenel	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Sinan Sönmez	Atılım Üniversitesi
Stavros Mavroudeas	Panteion University
Susan E. Cozzens	Georgia Institute of Technology
Sübidey Togan	Bilkent Üniversitesi
Şevket Pamuk	Boğaziçi Üniversitesi
Şiir Yılmaz	Gazi Üniversitesi (Emeritus)
Taner Berksoy	Piri Reis Üniversitesi
Tarkan Çavuşoğlu	Hacettepe Üniversitesi
Timur Kuran	Duke University
Uğur Emek	Başkent Üniversitesi
Uğur Eser	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Ümmühan Gökovaı	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Vural Fuat Savaş	Yeditepe Üniversitesi (Emeritus)
Walter G. Park	American University
Wolfgang Streeck	Max Planck Institute for the Study of Societies
Yaşar Uysal	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yılmaz Akyüz	UNCTAD

İÇİNDEKİLER

Professional and General Education in Turkish Higher Education 8

Oğuz Esen

Yeni Anlaşmalar: Yeşil Dönüşümü Gerçekleştirebilir mi?.....26

R. Funda Barbaros

Türkiye’de Vergi ve Büyüme Etkileşiminde

Dolaylı-Dolaysız Vergi Ayrımı.....42

Mehmet Mert Türk, Salih Barışık

İş Birliğinin Ahlaka Evrilmesi: İktisat ve Ahlak İlişkisi 66

Ezgi Aydoğan, Ercan Eren

Artan Ekonomik Belirsizlik Ortamında, Keynesyen Likidite Tuzağı’nda

İhtiyati Programların Değerlendirilmesi.....87

Ömür Saltık, Süleyman Değirmen

CONTENTS

Professional and General Education in Turkish Higher Education 8

Oğuz Esen

New Deal: Does It Make the Transformation Green?.....26

R. Funda Barbaros

Indirect-Direct Tax Separation in Tax and Growth

Interaction in Turkey.....42

Mehmet Mert Türk, Salih Barışık

Evolving Cooperation into Morality: The Relationship between

Economics and Morals.....66

Ezgi Aydoğan, Ercan Eren

Assessment of Precautionary Programs in the Keynesian Liquidity Trap

in an Environment of Increasing Economic Uncertainty.....87

Ömür Saltık, Süleyman Değirmen

Professional and General Education in Turkish Higher Education

Oğuz Esen, Prof. Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi, oguz.esen@izmirekonomi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4881-6191

Abstract

The dramatic higher education expansion in Turkey was largely associated with professionalization of higher education. The process of professionalization started in the 1980s and accelerated after 1990s. In the comprehensive university model, all study fields have been affected by professional education and narrow professional education has become the norm in Turkish higher education. Whether the perspective taken as the requirements of knowledge economy or mission of higher education, curriculum reform should be high agenda of Turkish higher education.

Keywords: *Higher Education, Professional Education, General Education*

JEL Codes: *I24, I26, I28*

Türkiye Yükseköğreniminde Profesyonel ve Genel Eğitim

Türkiye’de yükseköğrenimin kitleselleşmesinin önemli sonuçlarından biri yükseköğrenimde profesyonel-mesleki eğitimin baskın hale gelmesi olmuştur. Bu süreç 1980’li yıllarda başlamış 2000’li yıllarda hız kazanmıştır. Ön lisanstan, doktora tüm dereceleri, tıptan güzel sanatlara tüm bilgi alanlarını barındıran kapsamlı üniversite modelinde profesyonel-mesleki eğitim diğer alanları da etkilemiş, bunun sonucunda profesyonel eğitim norm haline gelmiştir. Bugün her dört öğrenciden üçü bu alanlarda öğrenim görmekte, genel eğitim alanları sürekli olarak daralmaktadır. İster bilgi ekonomisinin ihtiyaç duyduğu yetkinlikler açısından isterse de yükseköğrenimin misyonu açısından bakılsın, Türkiye yükseköğreniminin en önemli gündem maddelerinden biri ders programlarının genel eğitimi içerecek şekilde yeniden yapılandırılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Yükseköğrenim, Profesyonel Eğitim, Genel Eğitim*

Jel Kodları: *I24, I26, I28*

1. Introduction

The higher education system of Turkey has dramatically changed since the 1980s. Three main features have changed in substantial ways: enrolments, curriculum and governance. This paper emphasizes the former two interrelated features: enrollments and curriculum. One of the most important changes in Turkish higher education over the last 30 years has been the gradual expansion of professional-occupational education. Higher education has become increasingly professionalized. This process has three dimensions. Firstly, the number of enrolments in the professional field of studies has risen unprecedently. Today, three out of four students study in professional fields. Secondly, as professional education increasingly dominates higher education, the number of specialized courses in the curriculum has risen, and the number of general education courses, declined. Finally, the Turkish Higher Education system usually views every field of study as a profession, and curriculum of almost all fields of study are becoming more professionalized. Today, narrow professional education has become the norm in Turkish Higher Education.

What factors explain this variation in curricular focus in Turkish Higher Education system? At least four reasons can be identified. The first is expansion and massification of higher education. Over the last three decades, university enrolment in Turkey has risen significantly. Gross enrolment rate exceeded 100% in 2016. As Trow (1973) argues, most problems of higher education today arise from the expansion of higher education, which affects the curricula, structure and modes of instruction change. The second is the lack of a strong general education tradition. A higher education system with a weak general education tradition has a strong tendency to drift towards professional education. Thirdly, the utilitarian philosophy and economic value of higher education is reshaping the mission of higher education (Tomlinson 2012), which now focuses exclusively on equipping graduates with professional knowledge and skills. Finally, early specialization at the undergraduate level reinforces the professionalization process in higher education.

What is difference between general and professional higher education? How was it applied to Turkey? Was the rise of professional higher education in Turkey an isolated event or part of a global trend? Why would one be concerned about the rise of rise of professional

higher education in Turkey? Can we draw broad lessons from the Turkish case? These are some questions that motivated this study. The main purpose of this paper is to provide some information on, and analysis of, professionalization of Turkish Higher Education through enrolments and developments in curriculum. Although, according to Rothblatt (2003), "eventually, all educational issues become curricular issues", very few studies have considered the developments of curriculum in the Turkish higher education system. The following section will briefly review the relevant literature. Section three discusses the factors that might have affected curriculum structure of higher education institutions from a historical perspective. Section four attempts to analyse the expansion and professionalization of Turkish higher education system. The paper concludes with a proposal of curriculum reform for Turkish higher education system.

2. Review of Relevant Literature

Historically, the goal of higher education has primarily been shaping students' minds and characters, as a preparation for roles in elite through general education (Trow 1973; 2007). Scott (2002) identified that general education has manifested itself in three main historical forms. The first was as liberal education, most pronounced within the Anglo-Saxon countries. The second was as *bildung* (or 'formation') within the continental European university tradition, particularly in Germany, Scandinavia, the Low Countries and parts of Eastern Europe. The third was as general education, as it developed within the American higher education system.

Association of American Colleges and Universities describes general education as an approach that "provides knowledge of human cultures and the physical and natural World through study in the sciences and mathematics, social sciences, humanities, histories, languages, and the arts; intellectual and practical skills, including inquiry and analysis, critical and creative thinking, written and oral communication, quantitative literacy, information literacy and teamwork and problem solving; personal and social responsibility, including civic knowledge and engagement, intercultural knowledge and competence, ethical reasoning and action, foundations and skills for lifelong learning anchored and integrative and applied learning"

Historically, many professions developed outside the university, but eventually most, if not all became incorporated (Rothblat, 2003). Professional education prepares students for specific jobs, whereas aim of general education, as a education philosophy, is to prepare students for any profession. In the movement of professions into universities, general education and professional education influenced each other. The university liberalized professional schools and came to dominate them within the field of study, and at the same time, the goal of higher education has become more professionalized. Labaree (2006) points out that the aim of higher education has become more professionalized, whereas content has become more liberalized.

Grubb and Lazerson (2005), in analysing how higher education in the US converted to professional education, acknowledges that professionalism, on the one hand, makes higher education more attractive for students and employers and provides social legitimacy, but on the other, has replaced broad general curriculum with narrow professional curriculum, because rewarding jobs have become more important than gaining knowledge. They identified three reasons of rising professional education: mass higher education, increasing adaptability of university curriculum to market needs, and the rise of the second-tier comprehensive university. Brint (2002) shows that in the US, despite the sharp increase in students' enrolments in professional fields, general education still dominates among prestigious universities, and professional education is highly restricted at undergraduate level. Research by Brint et al. (2005) indicates institutional characteristics are most strongly associated with the production of a large number of degrees in occupational-professional fields, as opposed to the arts and sciences. They found that research universities award more arts and sciences degrees than other institutions, while comprehensive universities are strongly associated with professional degrees. Academically weaker institutions should be more market sensitive and more occupationally oriented than other institutions. Their most important finding is the connection between less prestigious institutions and high proportions of occupational-professional degrees. Labaree (2006) shows that in US higher education system, leading universities offer theoretical and liberal education, even in professional fields of study, whereas universities lower in the hierarchy provide more practical vocational education for occupational positions. In between, institutions offer more professional than top leading universities and more liberal from the bottom. Because lower- status institutions imitate high status liberal model offered by the top tier, one can observe changing historical balance between liberal and professional education. According to Camilleri et al. (2014), employability is the main driving factor, the rationale of professional education that academic programs would adopt reluctantly at first, and then enthusiastically in the last decades, which meant that a "vocational drift" became apparent in a large number of research universities. The National Framework of Qualifications (NFQ) that has been developed the past few years have strengthened this process, and even highly academic programmes felt compelled to include practical elements into curricula, and in the formulation of learning outcomes.

Rising of professional education in a higher education system with no general education tradition has created "quasi-professional" education. Castro and Levy (2000) state that the distinction between professional and general education in Latin American higher education has been blurred because rise of hegemony of professional education has influenced almost all study fields, and creates "quasi-professional" education. Curriculum, rhetoric, aim of study, means that even liberal arts look like professional education.

The rise of professional education has stimulated increasing interest in general education globally. General education has emerged in places where it has rarely existed before (Godwin 2015). Altbach (2016) emphasised two reasons of revival idea of general education in global higher education debate: 21st century skills needed by the market and a broad

range of knowledge required by the knowledge economy. Wende (2011) identified four reasons for renewed interest in general education in Europe: first, broader undergraduate programs are considered to overcome disadvantages of early and over-specialization at undergraduate level, and secondly, mass higher education created insufficient diversity and flexibility in institutions and programs. Thirdly, there is a search for elite education in the mass education system, and finally, a broader curriculum enhances learning effectiveness, and produces skills relevant to the knowledge economy.

Huang (2015; 2017) points out that aim of two initiatives in Japan, after Second World War and 1990s, was to fill the gap between senior high school education and professional education in university education, and to prevent an early implementation of professional programs in undergraduate education. The rationale behind the general education reforms in China is to transform the higher education system from producing specialized manpower to providing qualified graduates with broad-based knowledge and capacities.

Hong Kong has implemented a new approach to higher education is “general education,” in which all students, regardless of academic specialization or intended career, acquire a “broad, general education,” involving history and culture, as well as science and mathematics (Gaff, 2013). The most important features of Hong Kong general education reform are breadth and multidisplinary of curriculum, and inclusion of courses outside traditional general education (Jaffe 2013). Godwin (2013) argues that over the last two decades, on beside of US, liberal education philosophy has emerged around the World, and identified 183 liberal education programs in Europe, Middle East, Asia, Latin America, Africa and Ocenia.

3. Historical Background

3.1. Developments Before 1981

In relation to the origins of higher education, the formation of modern Turkey’s higher education in the late nineteenth century was primarily impacted by the German model (Tekeli 2007). Professional education (medicine, engineering and trade schools etc.) developed outside of university, but most fields were incorporated into the university under the Ottomans. The new Republic inherited from Ottomans one university with five faculties (Medicine, Theology, Law, Letters, Sciences) and three military academies, one of which had been expanded into an engineering school and higher schools of commerce (Barblan et al., 2008).

In 1923, with the foundation of Turkish Republic, a process of rapid reform began in all fields, including the higher education system. Turkey’s university system was deeply influenced by German university tradition, and the Humboldtian model of university. Two developments in curricula issues were important. The government invited Professor Albert Malche of the University of Geneva to make an evaluation and prepare a report on the Darulfünun (later Istanbul University) and an overall proposal for higher education

system reform. Malche's report reflected Humboldtian education ideal, with the integration of arts and sciences, and emphasizing research to achieve both comprehensive general learning and cultural knowledge (Rothblat 2003). He indicated that the existing curriculum was sufficient for graduating medical doctors, lawyers and teachers, but not sufficient for training future academicians (Malche 1939). Malche's recommendations make a clear distinction between professional and general education. He proposed that a common curriculum for various disciplines should consist of core courses, specialized courses and seminars. Core courses provided general understanding of the content, analytical process, great transformations and great books and the big ideas of disciplines. They provided the content as a overview rather than in detail. Specialized courses, on the other hand, refers to professional courses. Seminar courses for third and fourth year students integrate the different types of knowledge of the study field. The curriculum of İstanbul University and newly founded Ankara University were reorganized along these lines. The second important development was the dismissal of Jewish, and politically suspect professors from German universities. As a government policy, Turkey invited and provided safe haven to over 190 intellectuals and professionals fleeing Austria, Germany, Czechoslovakia, and France (Reisman 2007). The proportion of refugee professors in faculty of İstanbul University reached 44 percent in 1936-37 academic year (Dölen 2007), making İstanbul University "the best German University in the World" (Reisman 2007).

The German model continued to influence the curriculum of universities up to the 1980s. For example, the Faculty of Political Sciences of Ankara University embraced a core curriculum, taking up most of the first two years of study. Students were enrolled in the Faculty for the first two years to attend a university course programme offering an inter-disciplinary curriculum. At the beginning of the third year, they select the diploma programme in which to specialise. The number of courses was 52 (Cadircı and Suslu 1982). Traces of general education could be found in the professional education. In the curriculum of professional education such as law, there were core courses, specialized courses and seminars. The total number of courses was 48, far fewer than today's curriculum of Faculty of Law (Cadircı and Suslu 1982).

The American model inspired Turkish higher education system since 1950s, with the newly founded universities and had two main influences. First, the departmental model of university organization in Turkey is largely adapted from the American university pattern, which, historically, represents a rejection of the traditional conception of knowledge embodied in the faculty model. The second is through the curriculum. Newly founded universities adopted American college model, in which the conventional college semester courses generally carry three units of credit, and students take five such courses (Muscatine 2009). The new universities adopted elective courses, but did not follow the general education component of the American model (Ersoy 2007). Due largely to the influence of German and American educational thought at different periods, the Turkish university system was one of the few to contain variety of models within its system of higher education in the 1970s: The German model, American model and mixed forms (Tinto 1974). Prior to 1981,

there were four types of higher education institutions: universities, academies, vocational schools and teacher training institutes. Universities had institutional autonomy but were financially state governed, while the academies, vocational schools and teacher training institutions were, in all respects, under direct state control (Tekeli 2007)

3.2. Transformation to Professional Higher Education

In 1981, the Turkish higher education system was radically reorganized, in terms of both its governance pattern and its academic organisation, imposing centralised structure, with all higher education institutions tied to the Council of Higher Education (CoHE) (Mizikaci 2006). The diversified higher education system ended, and the all higher institutions, academies, conservatoires and all trade and teacher training schools were upgraded to universities. This step led to a comprehensive university model. Institutions provide education in a broad range of sciences, social sciences, the humanities, and professional subjects such as engineering, medicine and business, ranging from two-year vocational programs to doctorate level. Within the the university academic organization, the German chair system was abolished in favour of the departmental system.

Regarding curriculum, there were three developments with new higher education law. First, three courses become compulsory for all universities: Atatürk's Principles and the History of the Turkish Reforms, the Turkish language, and a foreign language. In addition, a noncompulsory course in physical education or in one of the fine arts should be included in the curriculum. All of these courses were to be planned and implemented for a minimum of two semesters. Secondly, CoHE enforced standart university curriculum prepared by the CoHE. However, this project was short-lived and CoHE allowed universities to undertake curriculum design. Thirdly, the CoHE founded new departments such as Econometrics, Public Finance and Labor Economics and Industrial Relations, which to date had been courses within the curriculum of economics department.

3.3. The Rise of Professional Education

Since the early 1990s, numerous factors have influenced Turkey's higher education. Key drivers comprise: expansion of higher education, a shift from an elite to a mass higher education, vertical differentiation of universities with their growing numbers, increasing concerns about the employability of graduates and growing pressures from employers. The issue of employability of graduates, and the skills required has become priority since the 1990s. Concern was first expressed over the lack of higher education-industry cooperation in the policy documents, which called for greater collobaration (5th and 6th Five Year Development Plan). The aim was to create a more profession-oriented curriculum, with a focus on functional knowledge.

While professional education has gained dominance over general education, and narrow professional education has become the norm in Turkish Higher Education, several reports criticized the narrow and rigid nature of most university curricula. The rationale behind these criticisms can be classified into two groups. One is directly related to the knowledge economy discourse, and to employability and labor market needs, the other

directly concerns the mission of higher education. A highly influential report released by Turkish Industry and Business Association in 1994 is a good example of the former group. With a view to enhancing the employability of university graduates, the Report proposes a stronger focus on more generic skills, flexibility, and interdisciplinarity (Gürüz at all. 1994). These skills should be provided by flexible curricula, strongly linked to labor market requirements. The CoHE released yearly reports entitled "Present Situation of Turkish Higher Education", discussing recent trends in developed countries, i.e. higher education institutions are to equip students with the capacity for interdisciplinary work, analytical and critical thinking, effective communication in own language, and at least one foreign language and computer literacy and deep knowledge in the specialized field of study. These skills are provided via an interdisciplinary curriculum and course content.

Barblan et al. (2008) also emphasize that the relevance of undergraduate Turkish higher education programmes to the labor market, pointing to the current weakness of the link. There are an excessive number of programmes, and their curricula are overcompartmentalized. The author's recommendation is to phase out a significant number of programmes at the undergraduate level, to increase the liberal arts content in the earlier semesters, and to delay specialisation as long as possible. There are two ways to achieve this: the first consists in organising the bachelor-level programmes in non-regulated professional areas around a common liberal arts curriculum before the students select at least one major and one minor field of study. The second approach consists of deferring professional specialisation to the master level, whenever appropriate.

A Strategy Report issued by the CoHE in 2007 emphasised general education in the context of the education vision of higher education:

"Higher education should achieve the nature of being a mass education means and within general education vision first it should follow flexible and open programs that can adapt to the changing conditions in the world and in later stages it should target advanced specialization and be transformed into a structure that is open to lifelong learning and compevatible with world standards in terms of quality"

The Strategic Plan underlined two skills that universities should equip students with: at least one foreign language, and development of the capacity of student learning to learn.

This general education vision has never been implemented; on the contrary professionalization of higher education has accelerated. The responses of universities to these critiques have been increased professionalization. The repeal of the law which made it mandatory for universities to have at least two faculties, including Arts and Sciences, removed the last obstacle to professionalization of higher education.

3.4. Bologna Process

One of the most important development regarding curriculum in 2000s is the implementation of the Bologna process. An important dimension of this Process is the substantial curricula adjustments within the European Higher Education Area, the suggested steps for designing and/or revising curricula in line with Bologna goals are as follows:

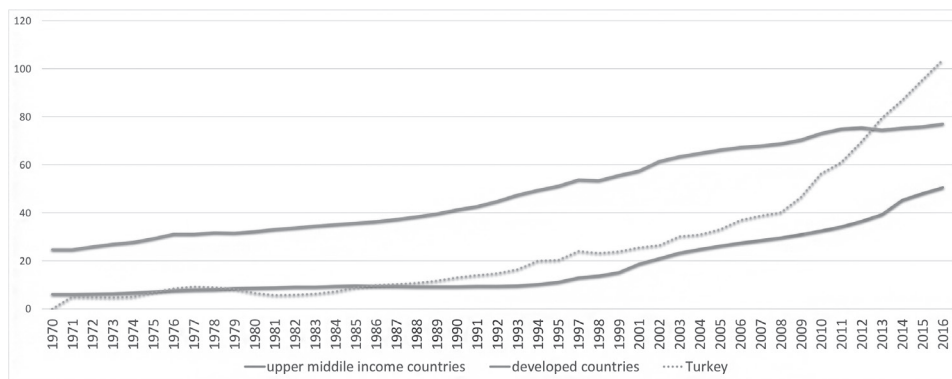
identifying program objectives, determining program qualifications to achieve objectives and defining learning outcomes and student workloads for each course in the program (Esen et al, 2012). In 2011, the law of higher education was amended so that course credits were linked to student workload, and all universities were obliged to take necessary steps to adopt the NFQ. Universities were asked to provide greater flexibility in curricula through an emphasis on electives courses. The CoHE determined that the number of elective courses should make up 25 percent of the total courses. Many voices from universities were raised against the CoHE regarding the ratio of elective courses in curriculum, that elective courses impeded adaption of programs to the NFQ. The CoHE stated that universities should give the priority requirements to the NFQ; therefore, universities resolved the issue by providing these elective courses as fundamental programs for specialized programs, or part of professional programs. As Wende (2011) points out the Bologna process held very few substantial messages regarding widening scope of curriculum, due to the general concern with flexibility. In sum, impact of Bologna Process can be summarized as follows: a dramatic decline number of courses in the curricula, flexibility and transparency.

4. Expansion And Professionalization

4.1. Increased Access To Higher Education

In 1971 almost 170 thousand students were enrolled in higher education. After a short decline in the enrolments at the end of 1970s, higher education system began to expand, increasingly from 1990s onwards. Trow's mass phase of higher education, the level of 15 percent, was achieved at the beginning of 1990. Turkey exceeded the 15 percent threshold in 1992. The enrolment rate exceeded the universal rate by 50 percent in 2010. Numbers increased from 3.5 million in 2010 to 7.6 million 2017, with 104 percent enrolment rate.

Figure 1 Enrolment rate in Turkey, upper middle-income countries and developed countries

Source: UNESCO

Turkey has succeeded in greatly expanding participation in education in the last two decades. The Turkish enrolment rate has continuously surpassed that of upper middle-income countries since 2008, and reached developed countries' enrollment ratio in 2013.

Four strategies to expand capacity of higher education were implemented after 1981 (Dundar and Lewis 1999). The first has been the expansion of open and distance education programs, which currently constitute about 48 percent of total enrolments. The second strategy has been increasing the capacities of existing universities through introduction and expansion of evening programs and two-year vocational programs. The percentage of evening program enrolments has increased from 2.3 percent in 1992 to 10 percent in 2017. The share of two year vocational programs is currently 15 percent. The third strategy has been the introduction and expansion private universities, first permitted in 1981. Private universities account for about 8 percent of total enrolments, and 15 percent of face-to-face enrollments. The final strategy has been the establishment of new public universities, whose numbers increased from 27 in 1981 to 130 in 2017 (Özoğlu et al. 2015).

Professional education has been another driving factor of rapid expansion. New public and private universities were sharply oriented towards professional education from the beginning. In the comprehensive university model, all study fields have been affected by professional education, resulting general education field of study becoming more oriented towards professional education in all areas from curriculum to mission of education. As Bok (2009) states, higher education, to a greater degree, has become merely a training camp for career.

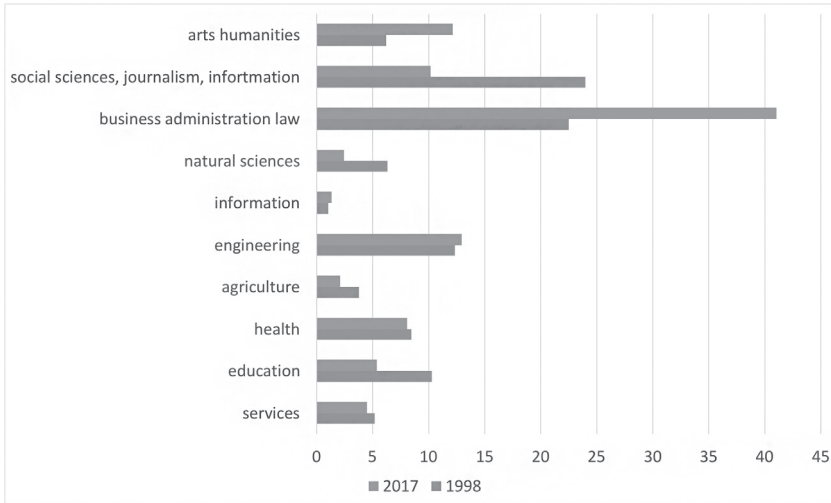
There are two main features of this expansion. First, the expansion was neither foreseen nor planned (Özoğlu et al. 2015). Strategic Plan of CoHE in 2007 targeted "65 percent" in 2025 for gross enrolment rate, but the World Bank a less ambitious recommended 50-55 percent (World Bank 2007). Turkey's enrolment rate had already exceeded this target by 2012.

Secondly, rapid expansion with newly founded public and private universities takes three-fold forms. Older, established elite universities constitute the top of the hierarchy, newly founded at the bottom, and universities lacking of status and resources, but inspired with elite universities, in the middle (Marginson 2016). As the higher education system expands, the proportion of places in elite, established universities has declined from 43 percent in 1998 to 16 percent in 2017.

4.2. Distribution of Enrollments By Study Field

General education study fields are basic fields of science, such as natural sciences, arts and humanities and social sciences and, programs in professional areas such as engineering, health and welfare, education and business and law. In the academic year 1998 general education fields accounted for 36 percent of total enrolments. Over the next twenty years, professional fields gained significantly as compared to liberal fields accounting for nearly three-fourth of students by 2017. The academic year 2011 was the low point for general education enrolments, coinciding with sharp increase in enrolments in new public and private universities.

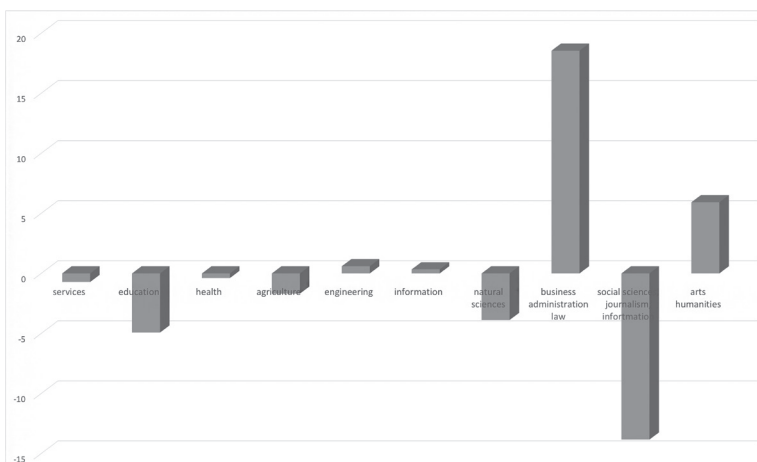
Figure 2 Changes in enrolment in fields of study, 1998-2017

Source: UNESCO

As Figure 2 indicates, natural sciences and social sciences have declined in general education over the last two decades. Natural Sciences decreased from 6.3 percent in 1998 to 2.4 in 2017. The share of Social Sciences fell more than half from 24 percent to 10.2 percent in the same period. Arts and Humanities is only the non-profession growing fields, increased from 6.2 percent to 12.1. As far as professional education is concerned, the share has declined by almost half. Health and welfare, and engineering remained generally stable, while the field of agriculture and services have both seen a decline. The fast-growing fields are business, administration and law (Figure 3).

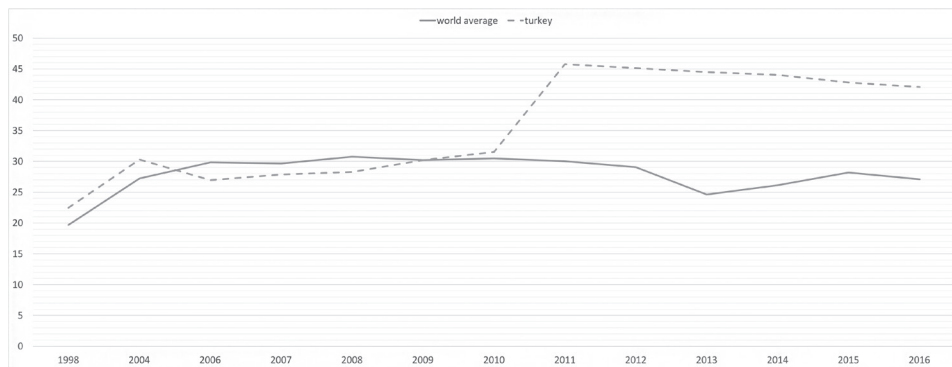
Figure 3 Differences in enrolments between 1998 and 2017

Source: UNESCO

The share of enrolments in these study fields doubled between 1998 and 2017, and this growth needs more detailed investigation (Figure 3). Nearly half of university students in Turkey study in these fields, and business study field dominates Turkish higher education. In order to be able to judge the acceptability of this distribution, it is necessary to make international comparisons. The Figure 4 makes a comparison between share of business, administration and law in total enrollment in Turkey and the World average using UNESCO education data. Share of this study field is in line with World average up to 2010, after which it exceeds the World average.

Figure 4 Share of business, administration and law: Turkey and World average

Source: UNESCO

4.3. More Professional Less University Education

To evaluate curriculum of general education and professional education, seven programs were selected from 35 public and private universities. The selected programs constitute three general education fields (economics, political science and international relations) and four professional study fields (business, civil, mechanical, electric and electronics and industrial engineering). The ECTS catalogue was used to analyse curriculum, as this provides the most extensive information about degree requirements and course offerings.

Table 1 shows the curriculum structure of all programs selected. The average number of compulsory courses in all programs is 43.8. The average number of elective courses is 13.4. This seemingly high number but it may be misleading because most electives are departmental courses, and called “compulsory electives” in Turkish universities. Free electives considered as general education are only 1.7. The number of electives in general education study fields is higher than in professional study fields. Curriculum structure of general education fields show how general education study fields transformed into semi-professional fields, providing more specialized courses. In sum, undergraduates were enrolled by speciality, and they allocated the vast majority of time to study in relation to their speciality. They were not encouraged to take courses not directly to their subjects.

Table 1 Curriculum structure of general education and professional education

	Number of total courses	Number of compulsory	Number of electives	General education
All	54.9	43.8	11.5	1.7
General education	54.8	43.1	12.3	1.6
Professional education	55.0	44.5	10.7	1.8

Notes: *General education consists of economics, political science, international relations; professional education are bussiness, electrical and electronics, mechanecial, industrial and civil engineering.*

Source: *Author's calculations*

Table 2 shows the curriculum structure of universities, classified in terms of selectivity and reputation. In the first-tier university curriculum, the total number of courses and number of compulsory courses are lower than second-tier and third-tier universities, whereas the number of general education courses is doubled that of second-tier universities.

Table 2 Curriculum structure of first-tier, second-tier and third-tier universities

	Number of total courses	Number of compulsory	Number of electives	General education
First tier-universities	45.1	32.9	12.1	4.6
Second tier universities	53.7	44.3	10.5	1.6
Third tier-universities	56.8	45.1	11.4	1.0

Source: *Author's calculation*

Turkish higher education requires students to choose a specialized area of study too early, resulting in little flexibility at undergraduate level (Hatakenaka, 2006). There has been a rise in very narrowly focused undergraduate programs over recent years: the number of undergraduate programs listed by the CoHE increased from 228 in 1998 to 408 in 2018, i.e.180 new study fields have been created. Table 3 and Table 4 show how overspecialization increased due to the professionalization of higher education in Turkey. There were five study fields in agriculture provided by Faculty of Agriculture in Turkish universities in 1998, after which time, 11 new programs were created. Table 5 deals with business and administration study fields, in which the number of study fields increased from 7 in 1998 to 24 in 2018. Most of these nearly compete with two-year vocational school programs in terms subject of study field, curriculum and mission of the programs. Contrary to theoretical expectations (Hashem, 2002) business-oriented study fields have been created mainly by private universities, and engineering programs, by public universities.

Table 3 New programs in agriculture study field

1998	2018-new
Faculty of agriculture	
	Agricultural economics
	Agricultural machinery and Technologies engineering
	Agricultural structures and irrigation
Agricultural technologies	Animal science
Landscape architecture	Dairy Technologies
Food engineering	Field
Animal production	Fisheries and aquaculture
Plant production	Horticulture
	Landscape architecture
	Soil science and plant nutrition
	Plant protection

Source: Council of Higher Education

Table 4 New programs in business field

1998	2017-New
	International trade and finance
	Logistic management
	Economics and finance
	Aviation management
Business administration	Human resource management
Public administration	Entrepreneurship
Tourism management	Actuary and risk management
Banking	Energy management
Insuarance	Islamic economics and finance
International trade	Local administration
Hospital management	Insuarance and social security
	E-commerce and technology management
	Custom Operations
	Capital Market
	Real Estate
	International Management
	Information Management

Source: Council of Higher Education

4.4. Why Does The Turkish Higher Education System Need More General Education?

Despite universal access to education in Turkey through very sophisticated specialization, university-educated adults in Turkey have low literacy, numeracy skills, and problem solving ability in technology-rich environments. The OECD Survey of Adult Skills (PIAAC) measures proficiency in literacy, numeracy and problem solving technology-rich environments which are a foundation for developing higher-order cognitive skills, and are essential for understanding field of study knowledge.

The literacy proficiency scale is divided into six levels of proficiency: Levels 1 through 5, and below Level 1. At Level 1 in literacy, adults can read brief texts on familiar topics and locate a single piece of specific information identical in form to information in the question or directive. Sum of below level 1, level 1 and level 2 which is defined low proficiency level constitute 67.8 percent of university-educated adults (Table 5). Only 2.7 percent of adults reach high level proficiency (level 4&5).

In numeracy, university educated adults at level 1 can perform basic mathematical processes in simple, familiar contexts, for example, one-step or simple processes involving counting, sorting, basic arithmetic operations and understanding simple percentages. The proportion of university-educated adults at low proficiency level is 56.4 percent. Only 7.4 percent of adults can reach level 4&5.

At Level 1, adults can use only widely available and familiar technology applications, such as e-mail software or a web browser, to solve problems involving few steps, simple reasoning and little or no navigation across applications. In problem solving technology rich environments, 7.3 percent of university-educated adults are at below level 1. Some 11.2 percent of adults in Turkey indicated that they had no prior experience with computers, or lacked basic computer skills. Only 4.8 percent adults can reach a high level proficiency.

Another important result of the Survey shows that the difference in literacy skills between university-educated adults and adults with lower than upper secondary education is lowest in OECD countries. Educational attainment in Turkey has not translated into improved skills.

Table 5 Percentage of university-educated at each proficiency level in literacy, numeracy and problem solving in technology- rich environment

	Below level 1	level 1	level 2	level 3	level4&5
literacy	2.0	16.3	49.5	29.6	2.7
OECD average	1.3	5.9	25.2	46.9	20.9
numeracy	3.0	14.1	39.3	36.2	7.4
OECD average	1.7	6.7	25.5	43.4	23.0
Problem solving in technology-rich environments	7.3	17.4	34.1	21.3	4.8
OECD average	4.4	10.1	31.2	37.8	9.9

Source: OECD, 2016

Conclusions

The process of professionalization of higher education started in the 1980s and accelerated after 1990s. Narrow professional education has become a norm in Turkish higher education system, with a few exceptions: Sabancı, Koc and Bilkent Universities (Godwin, 2013), and a few other public and private universities.

The Turkish higher education system today is at a crossroads. Whether the perspective taken as the requirements of knowledge economy or mission of higher education, curriculum reform should be high on the agenda of Turkish higher education. As Peterson (2011) states, curricular reform that includes general education will provide broad intellectual skills needed for life in general, and transferable analytical skills for the workplace.

References

- Altbach, P. G. (2016). The many traditions of liberal Arts—and their global relevance, *International Higher Education*, 84, 21-24.
- Barblan, Andris, Ergüder, Ü, Gürüz, K. (2008). *Higher Education in Turkey: Institutional autonomy and Responsibility in a modernising society: Policy Recommendations in a Historical Perspective*, Bonoio University Press, Bologna.
- Bok, D. (2009). *Our Underachieving Colleges: A candid look how much students learn and why they should be learning more*, Princeton: Prenceton University Press.
- Brint, S., Riddle, M, Turk-Bicakci, L., Levy, C.S. (2005). From the Liberal to the Practical Arts in American Colleges and Universities: Organizational Analysis and Curricular Change, *The Journal of Higher Education*, 76(2), 151-179.
- Brint, S. (2002). The rise of the "practical arts", In Steven Brint, ed, *The Future of the City of Intellect*, 231-259, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Çadırcı, M., Süslü, A. (1982). *Ankara Üniversitesi Gelişim Tarihi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Castro, C. M., Levy, D.C. (2000). *Myth, Reality, and Reform Higher Education Policy in Latin America*, Washington, DC: Inter-American Development Bank.
- Camilleri A., Delplace S., Frankowicz M., Hudak R. S., Tannhauser A.(2014) Professional Higher Education in Europe, Characteristics, Practice Examples and National Differences. Final report of the HAPHE project, Available at: <http://dfzqkj4t7rayu.cloudfront.net/wp-content/uploads/2015/06/PHE-in-Europe.pdf>.
- Council of Higher Education (2006). *Higher Education Strategy for Turkey*, Paris: UNESCO.
- Council of Higher Education (1997). *Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu* [Present Situation of Turkish Higher Education]. Ankara: YÖK.
- Council of Higher Education (2004). *Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu* [Present Situation of Turkish Higher Education]. Ankara: YÖK.
- Dundar, H., Lewis, D.R. (1999), Equity, quality and efficiency effects of reform in Turkish higher education, *Higher Education Policy*, 12, 343-366.
- Dölen, E. (2007), İstanbul Darülfunun'da ve İstanbul Üniversitesinde Yabancı öğretim elemanları, In Emre Dölen, Namık Kemal Aras, Osman Bahadır (ed), *Türkiye'de Üniversite Alanışının Gelişimi: 1861-1961*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 85-115.

- Ersoy, U. (2007), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, In Çelik, T. and Tekeli, İ. (ed), *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi: 1961-2007*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 619-632.
- Esen, Oğuz Işık Gürleyen & Ayla Oğuş Binatlı (2012) Impact of the Bologna Process on Turkish higher education: the case of Izmir University of Economics, *European Journal of Higher Education*, 2:2-3, 187-197, DOI: 10.1080/21568235.2012.681984
- Gaff, J. G. (2013). General Education Reform in Hong Kong: Leadership for Success, Special Topic: Excellence in Leadership and Administration of General Education Programs in university. https://www5.cuhk.edu.hk/oge/oge_media/rcge/Docs/Journal/Issue_08/01_jerrygaff.pdf
- Godwin, K. A. (2013). The Global Emergence of Liberal Education, PhD, Boston College, <http://hdl.handle.net/2345/bc-ir:104384>.
- Godwin, K.A. (2015). The Worldwide emergence of liberal education, *International Higher Education*, 79, 2-4.
- Grubb, N.W., Lazerson, A.M. (2005). Vocationalism in higher education: The triumph of educational gospel, *The Journal of Higher Education*, 76, 1, 1-25.
- Gürüz, K, Erdoğan Şuhubi, E., A.M.C., Şengör, Türker, K. & Yurtsever, E. (1994). *Türkiye'de ve Dünya'da Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji*, İstanbul: TÜSIAD Yayınları.
- Hashem, M. (2002). Academic knowledge from elite closure to public catering: The rise of new growth fields in American higher education. Unpublished Ph.D. dissertation, Department of Sociology, University of California, Riverside.
- HataneKnaka, S. (2006), Higher education in Turkey for 21st Century: Size and Composition, Washington DC: The World Bank.
- Huang, F. (2015). General education in Japan and China: A comparative perspective, *Korean Journal of General Education*, 19 (1), 91-118.
- Huang, F. (2017). The impact of mass and universal higher education on curriculum and instruction: case studies of China and Japan, *Higher Education*, 74, 507-525.
- Jaffee, D. (2013). Building General Education with Hong Kong Characteristics. *International Education*, 42 (2). Retrieved from: <http://trace.tennessee.edu/internationaleducation/vol42/iss2/4>.
- Labaree, D. F. (2006). Mutual subversion: A short history of the liberal and the professional in American higher education. *History of Education Quarterly*, 46(1), 1-15.
- Malche, A. (1939). İstanbul Üniversitesi *Hakkında Rapor*, TC Maarif Vekilliği, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Marginson, S. (2016). The worldwide trend to high participation higher education: Dynamics of social stratification in inclusive system, *Higher Education*, 72, 413-434.
- Mızıkacı, F., (2006). *Higher Education in Turkey*, Bucharest: UNESCO-CEPES.
- Muscatine, C. (2009). *Fixing college education: A new curriculum for the twenty-first century*, The university of Virginia Press.
- OECD (2016), *Skills Matter: Further Results from the Survey of Adult Skills, OECD Skills Studies*, Paris: OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264258051-en>.
- Özoğlu, M., Gür, B.S. & Gümüş, S. (2015). Rapid Expansion of Higher Education in Turkey: The Challenges of Recently established Public Universities (2006-2013), *Higher Education Policy*, (1-19).
- Peterson, P. M. (2011). Liberal Education in the Global Perspective, *International Higher Education*, 62 Winter, 10-11.

- Reisman, A. (2007). German Jewish Intellectuals' Diaspora in Turkey: 1933–55, *The Historian*, 69 (3), 450-478.
- Rothblatt, S. (2003) *The Living Arts: Comparative and Historical Reflections on Liberal Education*, Washington, DC: Association of American Colleges and Universities.
- Scott, P. (2002). The future of general education in mass higher education systems, *Higher Education Policy* 15. 61-75.
- Tekeli, İ. (2007). Cumhuriyet öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gerçekleştirilmesinde Alınan Yol, In Çelik, T.and Tekeli, İ. (ed), *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi: 1961-2007*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 19-52.
- Tomlinson, M. (2012), Graduate employability: A review of conceptual and empirical themes, *High Education Policy*, 25, 407-431.
- Trow, M. (1973). *Problems in the Transition from Elite to Mass Higher Education*, Carnegie Commission on Higher Education, Berkeley, California
- Trow M. (2007) Reflections on the Transition from Elite to Mass to Universal Access: Forms and Phases of Higher Education in Modern Societies since WWII. In Forest J.J.F., Altbach P.G. (ed), *International Handbook of Higher Education*, Springer International Handbooks of Education, 18. Springer.
- Turkish Republic Undersecretary of State Planning Organisation (1985). *5th Five-Year Development Plan, 1985-1989*, Ankara, Yayın No: DPT 1974.
- Turkish Republic Undersecretary of State Planning Organisation (1990). *6th Five-Year Development Plan, 1990-1994*, Ankara: Yayın No: DPT 2174.
- Wende, Marijk van der (2011). The Emergence of Liberal Arts and Sciences Education in Europe: A Comparative Perspective1, *Higher Education Policy*, 2, <http://www.palgravejournals.com/hep/index.html>.
- World Bank (2007), Turkey: Higher Education Policy Study, Volume I: Strategic Directions for Higher Education in Turkey, Report No. 39674 – TU, Washington D.C.

Yeni Anlaşmalar: Yeşil Dönüşümü Gerçekleştirebilir mi?

R. Funda Barbaros, Ege Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, funda.barbaros@ege.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3222-2666.

Özet

Son 200 yıldan bu yana sanayi ve teknoloji devrimi ile birlikte giderek artan bir hızla insan türünün faaliyetleri (üretim, ulaşım, haberleşme, kentleşme gibi) nedeniyle gezegenimizin ekolojik dengesi bozulmuştur. Fosil yakıt kullanımına dayalı yaşama ve tüketme kültürü atmosferin karbon seviyesinde güvenli sınırların geçilmesine neden olmuştur. Bir tarafta gezegenin varoluş problemleri diğer tarafta ekonomik ve toplumsal eşitsizliklerde artış ile birlikte 2020 yılında pandemi koşullarının yarattığı olumsuz ortam, gelişmiş ülkelerin çıkış yolu arayışlarına yön vermiştir. Bu bağlamda ABD, İngiltere ve AB'de uzun bir süredir konuşulan ve siyaset alanında önemli bir yer tutan "Yeşil Yeni Anlaşma-YYA" politikaları 21.yy'ın ilk çeyreğinde somut bir uygulamaya dönüşmüş durumdadır. Bu nedenle bu çalışma; ABD ve AB'de, 2030 ve 2050 itibariyle uygulanması planlanan Yeşil Yeni Anlaşma'nın incelenmesini amaçlamıştır.

Anahtar Sözcükler: *Yeşil Yeni Düzen, Döngüsel Ekonomi, İklim Krizi, Çevresel Ekonomi*

Jel Kodları: Q5, Q54, Q58

New Deal: Does It Make the Transformation Green?

Abstract

With the last 200 years of industrial and technological revolution, the human species' innovations (such as production, transportation, communication, urbanization) has deteriorated the ecological balance of our planet. The fossil fuel contamination culture of living and consuming has caused the atmosphere to cross the carbon contamination borders. The unfavorable environment created by the pandemic conditions in 2020, together with the existing problems of the planet on the one hand, and the increase in economic and social inequalities on the other, gave direction to the search for a developed way out. In this context, the "Green New Deal-GND" policies, which have been discussed extensively in the USA, Britain and the EU and have an important place in the field of politics, have been transformed in the first quarter of the 21st century. This is why this work; It aims to examine the Green New Deal planned between 2030 and 2050 in the USA and the EU.

Keywords: *Green New Deal, Circular Economy, Climate Crisis, Environmental Economics*

Jel Codes: Q5, Q54, Q58

Giriş

2020 yılı başlarından bu yana küresel gündemi oluşturan, Covid-19 olarak adlandırılan ve çok kısa sürede pandemi (küresel salgın) ilanına neden olan sağlık krizi, dünya genelinde sistemin işleyişi ile ilgili bir tartışma başlatmıştır. Salgın sonucunda hemen hemen tüm dünya ülkelerini alarma geçiren sağlık krizinin aslında sadece sağlık krizi olmadığı aynı zamanda ekonomik kriz (küresel durgunluk), ekolojik kriz (iklim değişikliği) ve toplumsal kriz (gelir eşitsizliği ve sosyal devletin yetersizliği) olduğu da ortaya çıkmıştır. Bu çoklu kriz sürecinin en önemli sonuçlarından biri, gezegensel sorunların anlaşılması ve çözümün ancak bütünsel bir bakış açısıyla yaratılabileceği konusunda bir ortak kabulün oluşmasıdır, denilebilir.

Ancak bilim insanları ve uluslararası politikaya yön veren bazı kurumlar ve yöneticiler arasındaki bu ortak kabul, küresel bir ortaklık ve dayanışmaya henüz/hala dönüşmemiştir. Bu noktada aşılması gereken en önemli engel, bu çoklu kriz ortamının en temel faktörünün ne olduğu konusundaki çelişkili görüşler ve genelde bilim temelli iddiaların esas alınmaması ile ilgilidir. Bilimin işaret ettiği yön ve acil politika önlemlerinin dikkate alınması için ise, küresel toplumu ve kurumları harekete geçirecek bir liderin/hareketin varlığı büyük önem taşımaktadır. Fakat ne yazık ki henüz böyle bir liderlik ortaya çıkmamıştır.

Gezeganimiz; özellikle sanayi devrimi sonrasında başlayarak, giderek artan bir hızla insan türünün faaliyetleri (üretim, ulaşım, haberleşme, kentleşme gibi) nedeniyle mevcut ekolojik dengesini kaybetmiştir. Fosil yakıt kullanımına dayalı yeni bir yaşama ve tüketme kültürünün yaygınlaşması sonucunda atmosferin karbon seviyesinde tehlikeli düzeyde bir artış gerçekleşmiştir. Küresel ısınma ve iklim değişikliği olarak kendini gösteren bu ekolojik kriz/yıkım süreci, insan türünün gezeganimizde yarattığı etkiye işaret etmek amacıyla yeni bir jeolojik çağ (Antroposen yani insan çağı) olarak adlandırılmaktadır.

“2012 yılından bu yana şiddeti giderek artan ekolojik krizin vardığı düzey artık “iklim aciliyeti” olarak anılmaktadır. Bunun anlamı, ister sağlık ister iktisadi ister sosyal/siyasal olsun herhangi bir krizin aşılabilmesi için öncelikle iklim değişikliği ve küresel ısınma problemlerinin çözülmesi gerektiğidir. İçinde bulunduğumuz ekolojik krizin pek çok boyutu vardır. En

önemlileri; karbon emisyonundaki artış, biyoçeşitlilikteki azalma, küresel ısı artışının tehlikeli seviyelere gelmesi, ani hava değişimleri, iklim değişikliğine bağlı göçler olarak sayabiliriz. İklim aciliyeti, dünya genelinde koronavirüsün yayılmasını artırdığı gibi eşitsiz dağılmasına da neden olmaktadır. Salgın sadece ekonomik sistemi zorlamamakta aynı zamanda sosyal güvenlik ve sağlık hizmetlerine erişimi olmayan düşük gelir gruplarını, dezavantajlı toplulukları, evsizleri, kayıt dışı göçmenleri, mahkûmları ve engellileri de eşitsiz bir şekilde etkilemektedir.” (Barbaros, 2020)

Bir tarafta gezegenin varoluş problemleri diğer tarafta ekonomik ve toplumsal eşitsizliklerde artış ile birlikte pandemi koşullarının yarattığı olumsuz ortam, gelişmiş ülkelerin çıkış yolu arayışlarına yön vermektedir. Bu bağlamda ABD, İngiltere ve AB’de uzun bir süredir konuşulan, siyaset alanında önemli bir yer tutan “Yeşil Yeni Anlaşma-YYA” politikaları 21.yy’ın ilk çeyreğinde somut bir uygulamaya dönüşmüş durumdadır. Bir dönem sürdürülebilirlik kavramının başına gelenler şimdilerde ‘yeşil’ tanımlamasında da görülmekte. Her şeyin başına yeşil ekleme modası var. Hatta buna “yeşil badana”¹ deniyor. Yanıltıcı kullanımı bir yana bırakırsak, Yeşil Anlaşma (Yeşil Yeni Anlaşma), gezegenimizin iklim krizinden çıkışının bir yolu gibi gözüküyor. Elbette her derde çare değil ancak üzerinde çalıştıkça, uluslararası işbirliği ve dayanışma ağları sayesinde içeriği, araçları değişmeye açık olacaktır. Doğrusu henüz daha somut bir politika bütünü de geliştirilmiş değil yani elimizde olanları daha iyileştirmeye çalışmak akılcı bir yol gibi görünüyor.

Ülkelere göre içerik farklılıkları olsa bile, Yeşil Yeni Anlaşma genel olarak; kamu yatırımlarını-istihdamını, finansal reform ve düzenlemelerini referans alarak kamu eliyle fosil yakıtla dayalı ekonomiden, tamamen yenilenebilir enerjiye dayanan bir ekonomiye geçişi ve bunun için küresel düzeyde işbirliği içinde yapılacak uygulama ve tedbirleri tanımlamaktadır. 2008 küresel finans krizi, ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin yanı sıra küresel ısınma ve iklim değişikliğinin yarattığı sorunlara olan ilgiyi arttırmış ve bunların hep birlikte ele alınması gerektiği konusunda ortak bir kabul ortaya çıkmıştır. ABD’de ve İngiltere’de Yeşil Yeni Düzen adı altında gündeme gelen bu kavrayışla çeşitli politika önerileri geliştirilmiştir. Başlangıçta daha çok çevre koruma politikalarına yönelen YYA, daha sonra giderek daha bütünsel bir yaklaşım kazanmaya başlamıştır. Günümüzde, YYA politikalarının en önemli savunucuları arasında, ABD’de Bernie Sanders, Alexandria Ocasio-Cortez, İngiltere’de ise Jeremy Corbyn önderliğindeki İşçi Partisi, Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen sayılabilir. Avustralya, Kanada, G.Kore’de Yeşil Yeni Anlaşma benzeri yeşil planlar uygulanmaya çalışılsa da, günümüzde devletin resmi politikası olarak işlev gören haliyle ABD ve AB bu alanda öncülük yapmaktadır.

YYA’nın merkezinde, iklim krizi ile mücadele yatmaktadır. Bu nedenle de, fosil yakıt kullanımının sonlandırılması bu politika demetinin ilk elde ulaşmayı hedeflediği alandır. Nitekim hem ABD’nin hem de AB’nin YYA yaklaşımları, sıfır-karbon ekonomisine geçişi

1 Yeşil badana-Greenwashing, halkla ilişkiler ve pazarlamanın aldatıcı bir şekilde halkı bir kuruluşun ürünlerinin, amaçlarının ve politikalarının çevre dostu olduğuna ikna etmek için kullanıldığı bir pazarlama türü, olarak tanımlanmaktadır.

içermektedir. ABD'nin Biden yönetimi ile birlikte uygulamaya koyduğu politika önlemleri daha çok Amerika'nın sorunlarının çözümüne odaklanmaktadır. Ancak, günümüz iklim krizine yol açan en önemli aktörün karbon salınımı ve bunun sorumlusunun da fosil yakıt kullanımı olduğu ve ABD'nin bu alanda en fazla paya sahip olan ülkelerden biri olduğu göz önüne alındığında, ABD'nin ulusal problemlerini bu yolla çözerken gezegene de yardım etmiş olduğu anlaşılabilir. Elbette bu sorumluluk tarihsel olarak İngiltere'de ve en fazla karbona dayalı üretim yapan ülke olarak Çin'de ve ayrıca düzeyleri düşük te olsa esasen tüm ülkelerde de bulunmaktadır. YYA'nın ekonomik, ekolojik, sosyal ve politik çözümleri; günümüze kadar uygulanmış olan neo-liberal politikalara karşı bir alternatif arayışını da işaret etmektedir. Ayrıca, hem ABD'de hem AB'de YYA'nın toplumsal eşitliğe verdiği önem de, ırkçı-cinsiyetçi ekonomi politikaların sonunun geldiğine ilişkin bir göstergedir. Bu olumlu yanlarına rağmen, uygulamada ortaya çıkacak sorunlar, uluslararası eşitsizlikleri önleme de yetersizlikler, adil bir geçiş olarak adlandırılan sürece dair belirsizlikler de mevcuttur.

Günümüz Batı kaynaklı fosil kayıt uygarlığı gezegendeki yaşamın son 200 yılına damgasını vurmuştur. Evler, yollar, ilaçlar, ambalaj, haberleşme, ulaşım, gıda gibi günlük yaşamımızda hayatımızı kolaylaştıran binlerce ürün ve hizmetin üretilmesine ve aynı zamanda bunu yaparken gezegensel kaynakların tükenmesine yol açan bu uygarlık mevcut haliyle sürdürülebilir olmaktan çıkmış durumdadır. Bu sistemsel bir dönüşüm anlamına gelmektedir ve YYA 2100'e kadar dünyanın yeniden şekillenmesinde rol oynayacak kilometre taşlarından biridir.

Bu nedenle bu çalışmanın amacı; ABD ve AB'de, 2030 ve 2050 itibarıyla uygulanması planlanan Yeşil Yeni Anlaşma'nın incelenmesidir. Bu doğrultuda, ilk önce YYA'nın ortaya çıkış koşullarına kısaca değinilmiş ve sonra ABD ve AB örnekleri incelenmiştir. YYA uygulamasında zaman geçtikçe politikadaki çelişkiler ve yol ayrımları da belirginleşecektir. Ancak bu değerlendirmeyi yapmak için henüz erkendir dolayısıyla bu çalışma, ortaya konulan politikaları özetlemeye yönelmiştir.

1. Tarihçe

ABD'de, 1970'lerden bu yana giderek yaygınlaşan çevre hareketlerinin odağında fosil yakıtların gezegene verdiği geri dönüşümsüz zararın önlenmesi için politika değişikliği yer almıştır. "Yeşil Yeni Düzen" ifadesini ilk kullananlardan biri gazeteci Thomas Friedman'dır.

"Yeşil adımı değiştirmek istiyorum. Bunu yapmak istiyorum çünkü yeşil bir şekilde yaşamın, çalışmanın, tasarlanmanın, üretmenin ve projelendirilmenin; 21. yüzyıl için yeni bir birleştirici siyasi hareketin temeli olabileceğini düşünüyorum. Yeniden tanımlanmış ve daha geniş kapsamlı bir yeşil ideoloji, geleneksel Cumhuriyetçi ve Demokratik gündemleri gölgede bırakmayı değil, bugün her Amerikalının karşı karşıya olduğu üç ana sorunu ele almayı amaçlamaktadır. Çocuklarımız daha düz bir dünyada nasıl rekabet eder? Daha sıcak bir dünyada nasıl gelişirler? Daha tehlikeli bir dünyada nasıl hayatta kalırlar? Bunlar kısaca, 21. yüzyılın şafağında Amerika'nın karşı karşıya olduğu büyük sorunlar. Ancak bu sorunlar o kadar büyüktür ki, yalnızca 50 yeşil eyalete sahip bir Amerika tarafından etkili bir şekilde

çözülebilir - kırmızı ve mavi eyaletler arasında bölünmüş bir Amerika ile değil.”(Friedman, T., 2007)

Fosil yakıt sübvansiyonlarını sona erdirmek, karbondioksit emisyonlarını vergilendirmek, rüzgâr ve güneş enerjisi için kalıcı teşvikler yaratmak için 2007’de “Yeşil Yeni Anlaşma” çağrısında bulunan Thomas Friedman, Franklin D. Roosevelt’in 76 yıl önce ABD’de Büyük Buhrandan sonra uygulanan işçi reformlarını ve altyapı ve silahlanmaya yapılan harcamaları tanımlamak için kullanılan “Yeni Düzen” kavramına atıf yaparak “Yeşil Yeni Düzen” tanımını kullanmıştır. ABD Başkanı Obama’nın, Yeşil Yeni Düzen’i programına eklemesi ile ana akım politikaya dönüştü. Ancak, ABD’de başlayıp tüm dünyayı etkisine alan 2008 küresel finans krizi nedeniyle uygulanan kemer sıkma politikaları ‘yeşil’ politikaların uygulanmasına olanak vermedi.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) 2008 yılından itibaren bu kavramı kullanmaya başlamıştır. 22 Ekim 2008’de UNEP’in İcra Direktörü Achim Steiner , “yeşil” endüstrilerde istihdam yaratmayı ve böylece dünya ekonomisini güçlendirmeyi ve aynı zamanda iklim değişikliğini frenlemeyi amaçlayan bir “Küresel Yeşil Yeni Anlaşma Girişimini” tanıtmıştır. “Küresel Yeşil Yeni Anlaşma’nın odak noktası, daha yeşil bir dünya ekonomisi yaratmakla ilgilidir ve karbon salınımını azaltmayı amaçlayan küresel ekonomi politikaları ile uzun vadede ekonomik büyümeyi canlandırmak, daha fazla iş yaratmak, yoksulların kırılganlığını azaltmayı hedefler”. (Barbier, 2009:9) Mali ve ekonomik krize yanıt olarak UNE 2009 yılında, küresel ekonomiyi canlandırmak ve istihdamı artırmak ve aynı zamanda iklim değişikliğine karşı mücadeleyi hızlandırmak, çevresel bozulmaya ve yoksulluğa karşı “Küresel Yeşil Yeni Anlaşma” çağrısında bulunmuştur. UNEP’in önerdiği “ekonomik canlandırma paketinin tahmini değeri 3,1 trilyon dolardır. Bu fonun kullanılacağı kritik alanlar ise şunlardır: Eski ve yeni binalarda enerji verimliliği; Rüzgar, güneş, jeotermal ve biyokütle teknolojileri gibi yenilenebilir enerji teknolojileri; Hibrit araçlar, yüksek hızlı tren ve otobüs hızlı geçişi gibi sürdürülebilir ulaşım teknolojileri; Tatlı sular, ormanlar, topraklar ve mercan resifleri dahil gezegenin ekolojik altyapısı; Organik üretim dahil sürdürülebilir tarım.” (UNEP, 2009)

Yeşil Yeni Düzen ifadesini Friedman ile aynı zamanlarda icat ettiğini iddia eden İngiliz vergi uzmanı Richard Murphy, “*Tom Friedman’ın kim olduğunu bile bilmiyorum. Terimi kullandıysa, bu tamamen tesadüf*” demiştir. Politik ekonomi profesörü ve Londra merkezli Tax Justice Network’ün kurucusu Murphy, 2007 yılında, yaklaşan mali krizi ve buna yanıt olarak verilen herhangi bir mali teşvikin nasıl kullanılabileceğini tartışmak için; bir gazete editörü, ekonomist ve çevreci kadrosuyla görüşmeye başladı. Kamu fonlarının yenilenebilir enerjiye yatırılması, sıfır emisyonlu bir ulaşım altyapısı inşa edilmesi, enerji tasarrufu için evlerin yalıtılması ve ulusal düzeyde eğitim programları oluşturulması çağrısında bulunan bir harcama planı önerdi. Kendisini Yeşil Yeni Anlaşma Grubu olarak adlandıran Murphy’nin kadrosu, tüm bu yeşil kalkınmanın nasıl finanse edileceği konusunda; özel finans kurumlarını desteklemek için banka bonoları satın almak yerine, hükümetin daha sonra geri satın alabileceği bonoları çıkaracak yeşil bir altyapı bankası kurmayı önerdi. 2010’da iktidardaki İşçi Partisi bir yeşil altyapı bankası kurdu, ancak aynı yıl iktidara gelen

Muhafazakârlar bankayı sattı ve yenilenebilir ve enerji verimliliği sübvansiyonlarını küçülttü. (Kaufman, 2018)

New Economic Foundation, iklim değişikliğini durdurmak ve doğayı eski haline getirmek için, ‘Yeşil Yeni Düzen’ hareketinin parçası olduklarını açıkladı. Aktivistler, sosyal adalet kampanyacıları, işçiler, politikacılar ve düşünce kuruluşlarından oluşan hareket faaliyetlerine devam etmektedir, yeşil düzene adil bir geçişi hedef almakta ve iklim değişikliğiyle mücadelenin eşitsizlikle mücadele ile el ele gitmesi gerektiğini savunmaktadır.

“Yeşil Yeni Anlaşma elbette tüm sorunlarımıza cevap değil ancak iklim değişikliğiyle mücadele etmek için hükümet liderliğinde büyük bir yatırım dalgası gerekli. Sadece ‘yeşil’ değil, enerji sektörlerinde değil, aynı zamanda inşaat, imalat, atık yönetimi, teknolojik inovasyon, arazi kullanım yönetimi ve diğer tüm sektörlerde insana yakışır işler oluşturulmalı; herkesin kavrayabileceği şekilde enerji üretimi, tasarrufu ve depolama teknolojileri geliştirilmeli; insanların uygun fiyatla barınmalarını sağlamak ve sıfır karbonlu evler inşa etmek için teşvik paketleri oluşturulmalı, nakliye kaynaklı emisyonları azaltmak için yerel ve bölgesel düzeyde entegre toplu taşıma ağları kurulmalı; yeşil yeninin uygulanması için ‘dönüştür ve yeniden inşa et’ politikaları yerel topluluklar aracılığıyla yaygınlaştırılmalıdır. Bu süreç merkezi hükümet, yerel makamlar, sendikalar, işçiler, topluluk temsilcileri ve işletmeler ile birlikte yerel yeşil yeni anlaşmalar yoluyla kalıcı ilişkiler kurarak yürütülmelidir.” (Powell etc., 2019, s.5)

ABD’de Kasım 2018 seçimlerinden sonra Demokrat Parti’de “Yeşil Yeni Düzen” kaday ortaya çıktı ve iklim adaleti grubu (Sunrise Movement), Nancy Pelosi’yi Yeşil Yeni Anlaşmayı desteklemeye çağıran bir protesto düzenledi, kongre yeni katılan Alexandria Ocasio-Cortez, Yeşil Yeni Anlaşma üzerine bir komite oluşturulması için harekete geçti, Deb Haaland, Rashida Tlaib, İlhan Omar ve Antonio Delgado da dahil olmak üzere “Yeşil Yeni Düzen” i destekleyen birkaç temsilci daha katıldı². Kasım ayının sonunda, Kongre’nin on sekiz Demokrat üyesi önerilen bir Yeşil Yeni Anlaşma için Temsilciler Meclisi Seçme Komitesi’ne bir taslak metin sundular. Bu metinde; “ekonomik ve çevresel adalet ve eşitliği” teşvik ederken ABD ekonomisini “karbon nötr” hale getirebilecek “ayrıntılı bir ulusal, endüstriyel, ekonomik seferberlik planı” ile öneriliyordu. Yeşil Yeni Düzen girişimini destekleyen kuruluşlar arasında 350.org, Greenpeace, Sierra Club, Extinction Rebellion ve Friends of the Earth yer aldı. 14 Aralık 2018’de, 40 eyaletten 300’ün üzerinde yerel seçilmiş yetkiliden oluşan bir grup, Yeşil Yeni Düzen yaklaşımını onaylayan bir mektup yayınladı. Aynı gün, Yale İklim Değişikliği İletişim Programı tarafından yayınlanan bir anket, kayıtlı seçmenlerin% 82’sinin “Yeşil Yeni Anlaşma”yı duymamış olmasına rağmen, seçmenler arasında güçlü desteği olduğunu gösterdi. 10 Ocak 2019’da Kongre’ye; sera gazı emisyonlarını azaltma politikalarının desteklenmesi için bir öneri sunuldu. Öneride; fosil yakıt kullanımının aşamalı olarak kaldırılması ve sübvansiyonların sona erdirilmesi, 2035 yılına kadar % 100 temiz yenilenebilir enerjiye geçiş, toplu taşımanın genişletilmesi ve katı emisyon azaltımları konuları yer almıştır.

2 2020 Kasım seçimlerinde ABD Başkan Yardımcısı olan Kamala Harris de bu grupta yer almaktaydı.

2019 Şubat ayında, Yeşil Yeni Anlaşma –YYA (Green New Deal), ABD Temsilciler Meclisi’nde Demokrat Parti temsilcisi olan Puerto Rico kökenli Alexandria Ocasio-Cortez ve Massachussets eyaleti senatörü Ed Markey tarafından hazırlanmış ve Cortez tarafından Kongre’ye sunulmuştur. Bu tarihten itibaren yoğun tartışmalara yol açan yasa tasarısı, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve ekolojik krize karşı toplumsal dayanıklılığı arttırmak ve bu yönde bir dönüşümü başlatmak amacını taşımakta idi. Yasa’nın Yeni Anlaşma (New Deal) kısmı aslında “yeni” değil, 1933-1941 yılları arasında F.Roosevelt’in uyguladığı politikalara verilen isim.

“Büyük Buhran sonrası sermayenin doğası gereği atıl kalması sonucu işsizlik %25 seviyesine çıkmış, yoksulluk had safhaya varmışken Roosevelt devletin olanaklarını seferber ederek peş peşe devasa projeler hayata geçirdi. Örneğin, köprü, yol, kamu binası, park, vb. yapımında çalışmak üzere o zaman toplam nüfusu 125 milyon olan ABD’de 8.5 milyon insan istihdam edildi. Çiftçi iflas etmesin, dar gelirli evlerine ipotek gelmesin diye yardım programları faaliyete sokuldu. Banka mevduatları devlet güvencesi altına alınırken 1929 borsa krizinin tekrarını önlemek için Menkul Kıymetler ve Döviz Komisyonu kuruldu. 1935 Wagner Yasası endüstriyel ilişkileri işçi sendikaları lehine düzenlerken Yeni Mutabakat’ın belki de en geniş çaplı ve kalıcı icraatı olan Sosyal Güvenlik reformuyla yaşlılar, dullar, işsizler ve engelliler sigortaya bağlandı. Özetle, Keynes’in tam istihdamın sağlanmasının serbest piyasa dinamiklerine emanet edilemeyeceği tezini öne sürdüğü başyapıtı henüz yayınlanmamışken mecburiyetten Keynes’i politikaları keşfedip uygulayan Roosevelt ironik bir şekilde kapitalizmi kurtarabilmek için federal devletin yetkilerini alabildiğine genişletti.” (Erçel, 2019)

1929 Büyük Ekonomik Buhran sonrasında, krizden çıkış arayışları çerçevesinde uygulanan ve büyük ölçüde toplumsal uzlaşma arayan Yeni Anlaşma’ya bir atf olarak, 2008 Küresel Finans Krizi’nden çıkış arayışlarına bu sefer, sadece ekonomik ve toplumsal değil ekolojik de olması gerektiğinden “Yeşil Yeni Anlaşma” adı verildi. Bu tanımlamadaki “Yeşil” küresel iklim değişikliği ile mücadeleye işaret ederken “Anlaşma” ekolojik iyileşmenin ekonomik ve toplumsal adalet ile birlikte ele alınmasına ve tüm kesimlerin buna ortak olmasına dikkat çekmektedir.

2. Yeşil Yeni Anlaşma: ABD

ABD’de çevre korumaya yönelik faaliyetlerin ve örgütlenmelerin tarihi yaklaşık 250 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Yaban alanların korunması odaklı yaklaşımlar zaman içinde politik bir karşı duruşa evrilmiş ve dünya Yeşil hareketinin önemli bir parçası olmuştur. YYA bağlamında öncülük ise kuşkusuz ABD eski Başkan yardımcısı Al Gore’dur. 1993-2001 döneminde yönetimde olan Al Gore, 2000 yılı başkanlık seçimlerini kaybettikten sonra küresel ısınma konusunda küresel faaliyetlerde bulunmuştur. Uygunsuz Gerçek (An Inconvenient Truth) adlı belgesel film ile 2007 yılında Akademi Ödülüne ve Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneliyle birlikte Nobel Barış Ödülüne layık görülmüştür. İklim değişikliği konusunda önde gelen siyasetçilerden biri olan Al Gore, küresel ısınmanın hızlı temposunu ve kapsamını göstermek üzere, bilim insanlarının araştırmalarına dayalı

kitaplar yayınlamakta, konferanslar düzenlemektedir. 2017 yılında yayınladığı son kitabı, *Uygunsuz Bir Devam: Güç Gerçeği* (An Inconvenient Sequel: Truth to Power), ABD'nin iklim değişikliği konusunda öncü rolü üstlenmesi için çağrıda bulunmuştur.³

Siyasetçilerin yanı sıra pek çok gazeteci, düşünür ve akademisyen de bu alanda çalışmaya ve ABD'nin harekete geçmesini sağlamaya çalışmaktadır. "Amerika'nın geleceği için yeni bir vizyon hızla ivme kazanıyor. Küresel bir acil durumla karşı karşıya olan genç nesil, Yeşil Yeni Düzen kavramıyla öncülük ediyor ve toplumda devrim yaratma potansiyeline sahip cesur bir siyasi hareketin gündemini belirliyor. Ülkedeki en büyük oylama bloğu olan Y kuşağı, şimdi iklim değişikliği meselesine liderlik ediyor. İklim değişikliğiyle yüzleşmek, Amerikan ekonomisini dönüştürmek ve yeşil bir 'fosil sonrası yakıt' kültürü oluşturmak için acil bir plana ihtiyaç var çünkü fosil yakıt uygarlığının çökmek üzere." (Rifkin, 2019:7)

ABD'de bu politika dönüşümü son 10 yıldan fazla bir süredir konuşulmaktadır. Araya giren küresel kriz ve Trump yönetiminin bu politikalara karşı mesafeli duruşu, uzun yıllardır ekonomik kriz ve eşitsizliklerle boğuşan Amerikan ekonomisinin hem bunlarla hem de iklim krizi ile mücadele sürecini 2020 yılı sonuna taşımıştır. Büyük benzerlikler taşımakla beraber Başkan Biden'ın Yeşil Düzen kavrayışı ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

2.1. Yeşil Yeni Anlaşma (2019)

ABD, uzun yıllardır başta Yeşiller Partisi olmak üzere, pek çok düşünce kuruluşu, köşe yazarları iklim değişikliğiyle mücadele yeşil yeni düzen veya dönüşüm konusunda tartışma yürütmektedirler. 2018 yılında, iklim aktivisti bir grup olan, Gün Doğumu Hareketi (Sunrise Movement) Temsilciler Meclisi'nin sözcüsü olan Nancy Pelosi'nin ofisinin dışında bir oturma eylemi düzenlediler ve iklim değişikliğine karşı önlem alınmasını talep ettiler, bu eylemler sırasında YYA popüler hale geldi. Aday A. Ocasio-Cortez, protestoculara katıldı, önerilerini destekledi ve seçimleri kazandıktan sonra hemen hemen ortak bir metin olarak hazırlanan YYA'yı Kongre'ye sundu. (Friedman, 2019)

YYA, esasen iklim değişikliğinin gezegensel yaşamda yaratacağı ölümcül etkileri önlemek için, sera gazı emisyonlarını azaltmak ve aynı zamanda yoksulluk, gelir eşitsizliği ve ırk ayrımcılığını da ortadan kaldırmak gibi sosyo-ekonomik ve toplumsal sorunları da bir bütünlük içinde ele almaya çalışan bir arayıştır.

2.7.2019 tarihinde Kongre'ye sunulan YYA yasa tasarısı metni, Birleşmiş Milletler Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli'nin 2018 yılında yayınladığı "1.5 Derece Küresel Isınma Özel Raporu" ile sıcaklık artışları, orman yangınları ve kuraklık konusunda uyarıda bulunan ABD'li bilim insanları tarafından hazırlanan "Dördüncü Ulusal İklim Değerlendirmesi Raporu"na gönderme yapmaktadır. Tasarıda, sanayi devrimi sonrası dönemde artan sera gazı emisyonlarından büyük ölçüde sorumlu olan ABD'nin (2014 yılı itibarıyla toplam emisyonun %20'si), küresel ölçekte yürütülmesi gereken küresel ısınmaya karşı mücadelede öncü rol oynaması gerektiği, mevcut bilimsel bilgi birikimi ve yüksek teknolojik kapasiteye sahip olmasının bir avantaj olduğu ifade edilmektedir.

3 <https://www.algore.com>

Yasa tasarısının iklim değişikliği ile mücadele ile ilgili maddeleri özetle şöyledir:⁴

“1. insan faaliyeti, geçtiğimiz yüzyılda gözlemlenen iklim değişikliğinin başlıca nedenidir.

2. Değişen iklim koşulları; deniz seviyelerinin yükselmesine ve insan yaşamını, sağlıklı toplulukları ve kritik altyapıyı tehdit eden orman yangınları, şiddetli fırtınalar, kuraklıklar ve diğer aşırı hava olaylarında artışa neden olmaktadır.

3. Sanayileşme öncesi seviyeye göre 2 santigrat derece veya üzerinde küresel ısınma; iklim değişikliğinden en çok etkilenen bölgelerden toplu göçe; 2100 yılına kadar Amerika Birleşik Devletleri’nde 500 milyar \$ ‘dan fazla yıllık ekonomik kayba; 2050 yılına kadar ülkenin batısında, 2019’dan önceki yıllarda oranla yılda en az iki kat daha fazla sayıda orman yangınlarına; dünyadaki tüm mercan resiflerinin %99’undan fazlasının kaybına; 2050’ye kadar dünya çapında 350 milyondan fazla insanın ölümcül ısı stresine maruz kalmasına, ABD’de kamu altyapısı ve kıyı arazisinde yaklaşık 1 triyon \$ değerinde zarara neden olacaktır.

4. Değişen iklimin en şiddetli etkilerinden kaçınmak için küresel sıcaklıklar sanayileşme öncesi seviyelerin 1,5 santigrat derecesinin altında tutulmalıdır. Bunun için; insan faaliyetlerinden kaynaklarından kaynaklanan sera gazı emisyonlarında 2030 yılına kadar 2010 seviyelerine göre %40 ila 60 oranında küresel azalmanın sağlanması ve 2050’ye kadar net sıfır küresel emisyonu ulaştırılması gereklidir.

Yasa tasarısında, uzun yıllarda ABD ekonomisinde yaşanan sanayisizleşme ve emek-karşıtı politikalar nedeniyle, gelişmiş dünyadaki üçüncü en kötü sosyoekonomik hareketlilik düzeyine ulaşıldığı, işçilerin kazanç ve pazarlık gücünün aşındığı, artan işçi üretkenliğine rağmen 1970’lerden bu yana genel olarak durgunlaşan saatlik ücretler nedeniyle artan yoksulluk sorunlarının yaşandığı ifade edilmiştir. ABD’de 1920’lerden beri görülen en büyük gelir eşitsizliği (en zengin %1’in kazançların yüzde 91’ini elde etmesi, ortalama beyaz bir aile ile ortalama bir siyah aile arasında 20 kattan daha fazla zenginlik farkı, kadınların erkeklerden daha az kazanması) yaşanmaktadır. Ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin yanında ülke genelinde iklim değişikliğinin zorluklarıyla yüzleşmesi için kamu kaynakları yetersiz kalmaktadır. Taslakta; iklim değişikliği, kirlilik ve çevresel yıkım, yerli halkları, beyaz olmayan toplulukları, göçmen toplulukları, sanayileşmemiş toplulukları orantısız bir şekilde etkileyerek sistemik ırksal, bölgesel, sosyal, çevresel ve ekonomik adaletsizlikleri (bu giriş bölümünde “sistemik adaletsizlikler” olarak anılacaktır) şiddetlendirdiği yer almaktadır. Nüfusun az olduğu kırsal topluluklar, yoksullar, düşük gelirli işçiler, kadınlar, yaşlılar, engelsizler, engelliler ve gençler, “cephe hattı ve savunmasız topluluklar” olarak adlandırılmıştır.

Demokrat Partili Cortez’in sunduğu yasa tasarısında, Federal Hükümetin, Yeşil Yeni bir düzen yaratma görevi hatırlatılmakta ve 10 yıllık bir ulusal seferberlik yoluyla “tüm topluluklar ve çalışanlar için adil bir geçiş yoluyla, net sıfır sera gazı emisyonlarına ulaşmak; milyonlarca kişiye yüksek ücretli iş yaratmak ve ABD’indeki tüm insanlar için refah ve

4 <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-resolution/109/text>

ekonomik güvenlik sağlamak; 21. yüzyılın zorluklarının sürdürülebilir bir şekilde üstesinden gelmek için altyapı ve sanayi sektörlerine yatırım yapmak, gelecek nesillerin yaşamlarını güvence altına almak -temiz hava ve su; iklim ve topluluk direnci; sağlıklı yiyecek; doğaya erişim; ve sürdürülebilir bir çevre- hedeflerine” ulaşılması talep edilmektedir.

İklim değişikliği ile mücadele kapsamında, üretim ve sanayiden kaynaklanan kirliliği ve sera gazı emisyonlarını azaltmak için teknoloji kullanımının öne çıkarılması gerektiğini savunan tasarıda özellikle, temiz, yenilenebilir ve sıfır emisyonlu enerji kaynakları kullanımının toplam elektrik talebinin %100’ünü karşılamasına vurgu yapılmaktadır. Bunun için; mevcut yenilenebilir enerji kaynaklarının genişletilmesi, yeni kapasite yaratılması, enerji verimli ve “akıllı” güç şebekelerinin oluşturulması, elektriğe uygun fiyatlı erişimin sağlanması önerilmektedir. Enerji verimliliğinin artırılması için, ülkedeki tüm mevcut binaların iyileştirilmesi ve yeni binaların bu ilkelere uygun inşa edilmesi de öneriler arasındadır.

Eşitsizliklerle ve iklim krizi ile mücadelenin başarılması için de; sürdürülebilir çiftçilik ve toprak sağlığını artıran arazi kullanımını sağlamak, sağlıklı gıdaya evrensel erişimi sağlayan daha sürdürülebilir bir gıda sistemi kurmak, sıfır emisyonlu araç altyapısı ve üretimini teşvik etmek, temiz, uygun fiyatlı ve erişilebilir toplu taşıma ve yüksek hızlı tren alanlarına yatırım yapmak, doğal ekosistemleri eski haline getirerek sera gazlarını atmosfere uzaklaştırmak ve kirliliği azaltmak; biyolojik çeşitliliği artıran ve iklim direncini destekleyen projeler aracılığıyla tehdit altındaki, nesli tükenmekte olan ve kırılğan ekosistemleri eski haline getirmek ve korumak, mevcut tehlikeli atıkları ve terk edilmiş sahaları temizlemek gibi faaliyetlerin 10 yıl içinde gerçekleştirilmesi belirtilmiştir. YYA’nın, şeffaf ve kapsayıcı bir danışma, işbirliği içinde yürütüleceği ve YYA seferberliğinin ön saflarında savunmasız topluluklar, işçi sendikaları, işçi kooperatifleri, sivil toplum grupları, akademi ve işletmelerin yer alması gerektiği de vurgulanmıştır.

YYA destekleyenler, anlaşmayı gezegensel yıkımı önlemenin bir yolu olarak ele alırken Trump yönetimi ve muhalifler bunun sosyalist bir komplo olduğu iddia etmişlerdir.

2.2. 2020-Biden - İklim Eylem Planı

“ABD başkanının kim olacağı her zaman tüm dünyanın ilgisini çekmiştir. Çünkü 1945 sonrasında ekonomik, siyasi, askeri olarak dünya lideri kabul edilen bu ülkeyi yöneten başkanın (partinin) izleyeceği temel politikalar genel olarak dünyadaki gelişmelere de yön vermektedir. Nitekim 2020 yılı da bu heyecanlı bekleyiş içinde geçti. Üstelik bu sefer başkanın kim olacağı konusu, gezegenin ekolojik geleceğini de yakından ilgilendiriyordu. Bu sefer, ABD başkanının izleyeceği iklim politikalarının yalnızca dünyadaki tüm yaşayanları değil gelecek nesilleri de etkileyeceği gerçeği, gözleri seçim sürecine ve seçim vaatlerine çevirdi. 2017 yılında ABD başkanı olan Trump’ın izlediği siyaset çoğunlukla post truth (hakikat ötesi)⁵ kavramı ile ilişkilendirildi: Yalancılık ve saçmalama. Trump’ın küresel

5 2016 yılında ABD başkanlık seçimi ve İngiltere’nin Avrupa Birliği’nden ayrılış kararı ile yoğun kullanılan post truth kavramı yeni bir durumu tanımlamamaktadır. Esasen geçmiş dönemlerde de pek çok örneğini bulmak mümkündür. Ancak günümüzde iletişim teknolojilerinin yaygınlığı ile kavram da sadece siyasi değil, bilim, sanat ve ahlak alanında da görünür hale gelmiştir. Bu noktada Baudril-

ısınmaya vermiş olduğu cevaplar konuya yaklaşımını özetlemektedir aslında (saçmalamıyor, yalan söylüyor!). Nihayetinde seçimi eski başkan yardımcısı Joe Biden kazandı. Başkan J.Biden ve yardımcısı K.Harris'in başarısı, iklim krizi ile mücadele açısından gezegenimizin geleceği ile ilgili umutları yeniden yeşertti." (Barbaros, 2021)

Seçim sürecinde adaylar arasında yoğun olarak süren Yeşil Yeni Anlaşma tartışmalarının merkezinde, uygulanacak politikaların ve alınacak tedbirlerin ekonomiye maliyeti yer almıştır. Trump yönetimi yaklaşık 2 trilyon dolarlık maliyetin bunun ekonomiyi çökertceğini iddia etmiştir. Yeşil Yeni Anlaşma'yı tamamen onaylamayı reddetmiş olan Biden, "Modern, Sürdürülebilir Bir Altyapı Ve Adil Bir Temiz Enerji Geleceği İnşa Etmek İçin Plan" açıklamıştır. Bu plan aslında temel alt yapısı itibariyle büyük ölçüde, Yeşil Yeni Anlaşma'ya benzemektedir. Biden'ın planında en önemli farklılık; maliyetin daha düşük olması ve politika uygulama sürelerinin yayılmış olmasından gelmektedir. Örneğin, Yeşil Yeni Anlaşma, 2030 yılına kadar net sıfır sera gazı emisyonlarını ve % 100 temiz, yenilenebilir enerji kaynaklarını hedeflerken Biden'ın planı bu hedef için 2050 yılını belirlemiştir. Yapılan hesaplamalarda, Yeşil Yeni Anlaşma'nın uygulanmasının yaklaşık 93 trilyon dolara mal olacağı tahmin edilirken, Biden planı 1,7 trilyon dolarlık bir Federal hükümet yatırımını ve yaklaşık 5 trilyon dolarlık özel sektör, eyalet ve yerel katılımı içermektedir. Kongre'den 2 trilyon dolarlık yatırım desteği alan Biden'ın Planı, resmi sitelerinde ilan edildiği haliyle şöyle özetlenebilir:⁶

-Altyapı: sürdürülebilir büyüme için yeni bir temel oluşturmak ve küresel ekonomide rekabet etmek için; Amerika'nın çökmekte olan altyapısını yeniden inşa etmek (yollar ve köprülerden yeşil alanlara ve su sistemlerine, elektrik şebekelerine kadar)

-Otomobil Endüstrisi: Amerikan otomobil endüstrisini 21.yy'a uyumlanmalarını sağlamak için; elektrikli otomobil altyapısını kurmak (yerel otomobil tedarik zincirleri, yedek parçalar, malzemeler, araç şarj istasyonları vb.)

-Ulaşım: Yüksek kaliteli, sıfır emisyonlu toplu taşıma seçenekleri (hafif raylı ağlar, yalar ve bisikletliler için altyapı vb) geliştirmek ve mevcut toplu taşıma ve otobüs hatlarını iyileştirmek

-Enerji Sektörü: iklim değişikliğinin varoluş tehdidini karşılamak için 2035 yılına kadar karbon kirliliğinden arındırılmış bir enerji sektörüne ulaşmak

-Binalar: tüm binaların daha enerji verimli ve "iklime hazır" olmasını sağlamak için yeni standartlar belirlemek, 4 yıl içinde 4 milyon binanın enerji faturalarını azaltmak (daha verimli pencereler, bina güçlendirme ve verimli cihaz üretimi vb.)

lard'ın simülasyon kuramı (kitle iletişim araçları tarafından kontrol edilen görüntüler ve söylemlerin gerçekliği bükmesi) durumu kavramımıza yardımcı olabilir. "Bilginin baş döndürücü bir hızla bireylere ulaşması ve her kişinin istediği gibi herhangi bir engel olmadan bir blog veya sosyal bir platform oluşturarak yazabilmesi karmaşayı iyice artırmaktadır. Geçmişte yalan sadece karşıt olunan tarafı aldatmak ve ondan çıkar elde etmek amacıyla yapılırken, günümüzde tüm kitleleri kandırma adına da yapılabilmektedir."

6 <https://joebiden.com/clean-energy>

-Konut: 1,5 milyon adet sürdürülebilir konut inşasını teşvik etmek

-Yenilik: temiz enerji teknolojilerinde önemli maliyet düşüşleri sağlamak ve bunları hızla ticarileştirerek bu yeni teknolojilerin Amerika'da üretilmesini sağlamak (Batarya depolama, negatif emisyon teknolojileri, yeni nesil yapı malzemeleri, yenilenebilir hidrojen ve ileri nükleer vb.)

-Tarım ve Koruma: iklim açısından akıllı tarım, dayanıklılık ve koruma alanlarında yeni işler yaratmak (terk edilmiş petrol ve doğal gaz kuyularının kapatılması, terk edilmiş kömür, taş kayası ve uranyum madenlerinin geri kazanılması v.), kırsal topluluklar da dahil olmak üzere en çok etkilenen topluluklarda toksik madde sızıntısını azaltmak ve yerel çevresel zararı önlemek

-Çevresel Adalet: geride bırakılan ve kirliliğin yükünü taşıyan topluluklarda yanlışları düzeltmek

Ayrıca, Plan'da, iklim değişikliğinin, ekonomik sıkıntıların, ırksal eşitsizliğin ve çok kaynaklı çevre kirliliğinin kümülatif stresleri tarafından tehdit edilenler de dahil olmak üzere kentten kırlara ve kabile topluluklarına kadar dezavantajlı toplulukları belirlemek için; veriye dayalı bir İklim ve Ekonomik Adalet Tarama Aracı oluşturulması da hedeflenmektedir. Böylece, iklim emisyonlarının, kirlenme kriterlerin ve toksiklerin izlenmesi ve elde edilecek veriler doğrultusunda kurumların ve özel sektörün en çok ihtiyacı olan kırsal, banliyö ve kentsel topluluklarda yatırım yapmasının sağlanacağı belirtilmektedir.

3. Avrupa Yeşil Anlaşması

Avrupa Parlamentosu tarafından ilk olarak, 2018 yılının Kasım ayında ifade edilen "iklim açısından nötr bir AB" hedefi; küresel sıcaklık artışını 2°C'nin altında ve 1.5°C'de tutmak için çaba sarf etmek ve Paris Anlaşması hükümlerine uymak amacıyla belirlenmiştir. Avrupa Parlamentosu, 14 Mart 2019'da AB'nin net sıfır sera gazı elde etme hedefini onayladı ve 12 Aralık 2019'da Avrupa Konseyi, AB'nin 2050 yılına kadar iklim nötr olması hedefine onay verdi. 2021 Ocak ayı itibariyle yürürlüğe giren Avrupa Yeşil Anlaşması ile AB, 2050'ye kadar dünyanın ilk iklime zararsız (climate neutral) ülkeler grubu olmayı hedeflemektedir.

Avrupa Yeşil Anlaşması, "yeni bir büyüme stratejisidir. AB'yi modern, adil ve müreffeh bir topluma dönüştürmeyi amaçlayan Anlaşma; enerji, sanayi, ulaşım ve tarım gibi alanlarda hayata geçirilecek programlarla, 2050 yılında Avrupa'yı iklim dostu, karbon nötr (sıfır emisyon) bir kıta haline getirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca, AB'nin doğal sermayesini korumayı ve geliştirmeyi ve vatandaşlarının sağlığı ve refahını çevre ile ilgili risk ve etkilerden korumayı amaçlamaktadır. Ancak bu geçiş adil ve kapsayıcı olmalıdır. En büyük zorluklarla karşılaşacak bölgelere, endüstrilere ve işçilere öncelik verilecektir. Politikaların işe yaraması ve kabul edilmesi için; ulusal, bölgesel düzeyde yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ile tüm vatandaşları bir araya getirecek yeni bir anlaşmaya ihtiyaç var." (European Commission,2019)

“İklim açısından nötr bir topluma geçiş hem acil bir zorluk hem de herkes için daha iyi bir gelecek inşa etme fırsatıdır. Elektrik sektöründen sanayiye, hareketliliğe, binalara, tarıma ve ormancılığa kadar toplumun tüm kesimleri ve ekonomik sektörler bir rol oynayacak. AB, gerçekçi teknolojik çözümlere yatırım yaparak, vatandaşları güçlendirerek ve sanayi politikası, finans ve araştırma gibi kilit alanlarda eylemleri hizalayarak ve aynı zamanda adil bir geçiş için sosyal adaleti sağlayarak öncülük edebilir.”⁷ Bu siyasi taahhüdü gerçekleştirmek için; tüm sektörlerin birlikte harekete geçmesi gereklidir. Öncelikle çevre dostu teknolojilere yatırım yapmak, inovasyon için endüstriyi desteklemek, daha temiz, daha ucuz ve daha sağlıklı özel ve toplu taşıma araçları geliştirmek, enerji sektörünü karbondan arındırmak, binaların daha enerji verimli hale getirmek gibi bir dizi politika ve önlemlerin hızla hayata geçirilmesi ve istenen başarının sağlanabilmesi için küresel çevre standartlarını iyileştirmek için uluslararası ortaklıklar kurmak büyük önem taşımaktadır.

Bu kapsamda yürütülecek politikalar ve alınacak önlemler şöyle özetlenebilir;

-Karbon Nötr Bir Avrupa: 2050 yılında Avrupa çapında sıfır sera gazı emisyonuna ulaşmak. Bu öncelikli hedef, 2030 yılı için daha önce, Avrupa'nın 1990 yılı sera gazı emisyon değeri baz alınarak öngörülmüş olan %40 emisyon azaltma hedefi, %50-55 düzeyine yükseltilmiştir. AB Komisyonu, Birliğin tüm yasa ve düzenlemelerinin, Yeşil Anlaşma hedefleri ile uyumlu hale getirilmesini planlamaktadır. Bu yönde yapılacak çalışmalarda öncelik enerji alanında gerçekleştirilecektir.

-Döngüsel Ekonomi: Hazırlanacak olan yeni döngüsel ekonomi aksiyon planı ile üretim ve tüketim süreçlerinde kullanılan ham madde ile ürünlerin yeniden kullanılabilir, farklı alanda kullanılabilir ve geri dönüştürülebilir olması hedeflenmektedir. Bu kapsamda öncelik verilecek sektörler, çelik, çimento ve tekstil gibi karbon yoğun endüstrilerdir. 2050 yılında karbondan arındırılmış, temiz sanayi hedefine ulaşılabilmesi için yatırımların 2030 yılında tamamlanmış olması gereklidir.

-Bina Yenileme: Avrupa'daki küresel ısınma emisyonlarına katkıda bulunan en önemli alan binaların ısıtıcı sistemleridir (AB toplam enerji tüketiminin %40'ı). Bu nedenle, binaların enerji tüketimini azaltmak için uygulanacak bina yenileme programı, Yeşil Anlaşmanın en önemli uygulamalarından biri olarak kabul edilmektedir. Amaç, akıllı ve yeşil binalar sayesinde enerji tasarrufu sağlanması ve binaların emisyon değerlerinin düşürülmesidir.

-Sıfır Kirlilik: 2050 yılına kadar çevreyi zehirli atıklardan arındırmak böylece havada, toprakta ve suda sıfır kirliliğe ulaşmak planlanmaktadır.

-Ekosistemin Korunması ve Biyoçeşitlilik: Toprak, su ve ormanlardaki biyoçeşitliliği ve ekosistemleri korumak için yeni bir strateji hazırlanması öngörülmektedir.

-Çiftlikten Çatala: Üye ülkelerde kimyasal böcek ilacı, gübre ve antibiyotik kullanımını azaltarak daha yeşil ve sağlıklı tarım sistemine ulaşılması hedeflenmektedir. Bunun için Ortak Tarım Politikası kapsamında üye devletlerin ulusal stratejik planlarının, Yeşil Anlaşmanın hedefleri ile uyumlu hale getirilmesi planlanmaktadır.

⁷ <https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2050>

-Ulaşım: 2021 yılı sonuna kadar 95gr CO2/km olan emisyon hedefi 2030 yılı itibariyle “sıfır emisyon” olarak güncellenmiştir. Bu kapsamda, elektrikli araç kullanımının yaygınlaşması teşvik edilecektir. Ayrıca, havacılık, gemi ve ağır karayolu taşıtları için biyodizel ve hidrojen gibi sürdürülebilir alternatif yakıtların kullanımını sağlayacak araştırma ve çalışmalara hız verilmesi de planlanmaktadır.

Avrupa Komisyonu, Yeşil Anlaşmayı kapsamında, en savunmasız bölgeler ve fosil yakıt bağımlı sektörler destek verilmesini kabul etmiş ve başlangıç olarak 100 milyar Euro'luk bir paket hazırlamıştır. AB araştırma fonlarının %35'inin iklim dostu teknolojilere tahsis edilmesi kabul edilmiştir.

Avrupa Yeşil Mutabakatı, iki temel kabule dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, sıfır sera gazı emisyonuna ulaşmak, ikincisi ise, AB ile ticaret yapacak ülkeleri, üretim standartlarını AB standartları ile uyumlu hale getirmeye mecbur kılmak. Avrupa Birliği, tüm ekonomik ve sosyal faaliyetlerin yarattığı çevresel ayak izinin AB standartlarında olmasını, buna uymayan ürün ve hizmetlerin vergilendirilmesini kabul etti. Bu vergilendirmenin nasıl yapılacağı henüz belli değil. Ancak, çevresel ayak izinin büyük bir kısmı, karbon ve su ayak izinden oluşmaktadır. Bu kapsamda, hem üye devletler hem de üye olmayan devletler açısından en dikkat çekici önlem, karbon sınır vergisi uygulamasıdır. Yani, üretim süreçlerinin tamamında atmosfere ne kadar karbondioksit salındığını ölçmek ve belgelendirmek zorunluluğu uygulamaya konulacak gibi duruyor. Yaşam döngü analizi olarak adlandırılan bu süreci belgelendiremeyen kurum ve işletmeler AB'ne mal veya hizmet sunmak istediğinde, sınırda belirlenecek karbon vergisini ödemek zorunda kalacaklar. Sınırda karbon vergisi, öncelikli olarak ağır sanayi ürünlerine uygulanacak daha sonra da diğer tüm ürünleri kapsayacak. Vergiden kurtulmanın tek yolu sadece ürünün veya hizmetin değil üretim sürecinin de AB standartlarına uygun hale getirilmesidir.

AB'nin, dünyanın önde gelen çevre-dostu ürün ve teknoloji üreticisi olma hedefi, Birlik ticaret politikasında da değişiklikler getirecektir. Ticaret anlaşmalarına Paris İklim Anlaşması'nı imzalayıp uygulama şartı getirilmesi, ithalatta sınır karbon vergisi uygulanması gibi önlemler AB'nin tüm ticari partnerlerini etkileyecektir. Bu noktada Örneğin, Türkiye açısından yeni birtakım güçlükler ortaya çıkacaktır. Türkiye'nin ihracatı içinde en fazla payı alan AB pazarıdır. Sınırda vergilendirme sistemi, Türk firmalara ilave bir yük ve rekabet avantajı kaybı getirecektir. Ayrıca, Türkiye henüz Paris Anlaşması'nı onaylamamıştır. Bu durumda belki sınırda vergi kabullenilse bile, AB Türkiye'den yaptığı ithalata kısıtlama ve yaptırım uygulama kararı alabilir.

Avrupa Yeşil Anlaşması; dögüsel ekonomiyi merkezine alarak kaynakların etkin kullanımını artıran, çevresel kirliliği ve iklim değişikliğini durduran, biyolojik çeşitliliği koruyan bir rehberdir. Bu anlaşmanın, 2050 yılı hedeflerine ulaşması için, 2030 yılına kadar yapılacak düzenlemeler ve önlemler belirleyici olacaktır.

Sonuç

Küresel iklim aciliyeti ve ilgili önleyici politikaların hayata geçirilmesinin en büyük eşiği, net sıfır (sıfır karbon salınımı) hedefine ulaşmak için gerçekleştirilecek ekonomik ve toplumsal dönüşümdür. Bu hedef, gezegenin ve hem günümüzdeki hem de gelecek nesiller için yaşamsal önemdedir. “2050 yılına kadar net sıfır bir küresel ekonomi elde etmek, mevcut ve gelişmekte olan teknolojiler için teknik ve ekonomik olarak mümkün, ancak bu ulaşılması çok zor olacak bir uluslararası işbirliği derecesi de dahil olmak üzere davranışlar da büyük değişiklikler ve büyük politika müdahaleleri gerektiriyor. Daha hızlı teknolojik ilerleme, iklim eyleminin önündeki bazı sosyal ve politik engelleri hafifletebilse de, bu tür bir yenilik tek başına dünyayı net sıfıra getirmeyecektir.” (Derviş ve Strauss, 2019) Bu hedefe ulaşmanın yolu küresel çapta yapılacak ortak liderlikten geçmektedir ve bu süreçte ABD'nin tutumu önemli bir rol oynamaya devam edecektir. “Eski Başkan Donald Trump'ın ABD'yi Paris iklim anlaşmasından çekmesinden dört yıl sonra, Biden yönetimi ABD'yi yeniden anlaşmaya geri getirdi. Ancak anlaşmaya yeniden katılmak işin kolay kısmıydı. Yüzyılın ortasına kadar karbon nötrlüğünü sağlamaya yönelik bir plan yapmak çok daha büyük bir zorluk teşkil ediyor. Başkan Biden'ın iklim planı, eski Dışişleri Bakanı John Kerry'yi iklim sözcüsü olarak ataması, bilimsel verilere ve bilim insanlarının uyarılarını dikkate alması yönetimin iklim konusuna bakış açısının ciddiyetini göstermektedir.” (Kyte et., 2021)

COP 26, 2021 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı, 26. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği konferansının, İngiltere'nin başkanlığında 1-12 Kasım 2021 tarihleri arasında İskoçya'nın Glasgow kentinde yapılması planlanmaktadır. Bu toplantı, ABD ve İngiltere'nin iklim liderliğinde ortaklık yapması için bir şans olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu şans, her iki ülkenin de Yeşil Yeni Anlaşma ve İklim Eylem Planında ifade ettikleri önlemleri hayata geçirmesi ile mümkün olacaktır. Bu iki lider ülkeye, AB'nin de katılmasını beklemek yanıltıcı olmayacaktır.

2021'de dünya liderleri, COVID-19 salgını, küresel ekonomik durgunluk, iklim değişikliği, gıda krizi ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi çok boyutlu krizleri ele almak için en az yedi kez toplanacaklar. Bu nedenle bu yıl, gezegenimizi, ekonomilerimizi ve toplumlarımızı korumak ve geliştirmek için ortak bir zemin yaratmak açısından önemli bir yıl olacaktır.

Kaynaklar

- Barbaros, F. (2021). “Biden, İklim Aciliyetiyle Mücadelede Umut Olabilir mi?” İktisat ve Toplum, Sayı 123, Ocak 2021
- Barbaros, F. (2020). “21. Yüzyıl: Çoklu Krizler Çağının Baş Aktörü Ekolojik Kriz mi?”. Yeniden Akdeniz Ekoloji Özel Sayısı, s. 20-23, <https://www.izmeda.org>
- Barbier, E.(2009). Rethinking the Economic Recovery: A Global Green New Deal. UNEP, (<https://www.cbd.int/development/doc/UNEP-global-green-new-deal.pdf>)
- Erçel, K. (2019) “ABD’ye Özgü Kavramlar Sözlüğü – Yeşil Yeni Mutabakat (Green New Deal)”,

- Birikim Dergisi, (<https://birikimdergisi.com/haftalik/9411/abdye-ozgu-kavramlar-sozlu-gu-yesil-yeni-mutabakat-i-green-new-deal>)
- European Commission (2019). The European Green Deal, Communication From The Commission to the European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 11.12.2019, Com(2019) 640 Final, Brussels, (https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-green-deal-communication_en.pdf)
- Derviş, K. and Strauss, S. (2021). "The Decarbonization Paradox", (<https://www.project-syndicate.org/commentary/rapid-decarbonization-may-be-both-impossible-and-inevitable-by-kemal-dervis-and-sebastian-strauss-2021-02?barrier=accesspaylog>) Feb. 17, 2021
- Friedman, L. (2019). "What Is the Green New Deal? A Climate Proposal, Explained", The New York Times, Feb. 21, 2019. (<https://www.nytimes.com/2019/02/21/climate/green-new-deal-questions-answers.html>)
- Friedman, T. L. (2007). "The Power of Green", The New York Times, April 15, 2007. <https://www.nytimes.com/2007/04/15/opinion/15iht-web-0415edgreen-full.5291830.html>
- Kaufman, A. (2018). "What's The 'Green New Deal'? The Surprising Origins Behind A Progressive Rallying Cry." (<https://grist.org/article/whats-the-green-new-deal-the-surprising-origins-behind-a-progressive-rallying-cry>)
- Kyte, R., Toni, A., Lee, B. (2021). "Greening the "Special Relationship" (<https://www.project-syndicate.org/commentary/uk-us-must-show-climate-leadership-for-cop26-by-rachel-kyte-et-al-2021-03>) Mar 2, 2021
- Powell, D., Pendleton, A., Fahnbulleh, M., Stirling, A., Lerven, F. and Balata, F. (2019), A Green New Deal In The UK, New Economic Foundation, (https://neweconomics.org/uploads/files/GND_2019_WEB.pdf)
- Rifkin, J. (2019). The Green New Deal: Why The Fossil Fuel Civilization Will Collapse By 2028, And The Bold Economic Plan To Save Life On Earth. St. Martin's Press, New York
- UNEP (2009). Global Green New Deal – An Update for the G20 Pittsburgh Summit September 2009

Türkiye’de Vergi ve Büyüme Etkileşiminde Dolaylı-Dolaysız Vergi Ayırımı

Mehmet Mert Türk, Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, mm_turk@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0164-2131.

Salih Barışık, Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, salih.barisik@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3029-2206.

Özet

Çalışmada 2006:1-2020:3 çeyreklik veriler kullanılarak Türkiye’de dolaylı ve dolaysız vergilerle büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Yapılan ekonometrik analizlerde, vergi bileşenleri ile büyüme arasında hem uzun hem kısa dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, dolaylı vergiler büyüme üzerinde zaman ayırımı olmaksızın daha etkilidir. Büyüme, dolaylı ve dolaysız vergilerin nedeni iken, dolaylı vergilerle büyüme arasında çift yönlü nedensellik bağı tespit edilmiştir. Hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı çıkmış ve kısa dönemde gerçekleşecek sapmaların uzun dönemde bir çeyrekte daha kısa sürede yakınsayacağını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Büyüme, Dolaylı-Dolaysız Vergi, Zaman Serisi Modelleri*

JEL Kodları: *O4, H25, C32*

Indirect-Direct Tax Separation in Tax and Growth Interaction in Turkey

Abstract

In the study, the relationship between indirect and direct taxes and growth in Turkey was investigated using data from 2006:1-2020: 3 quarters. In econometric analyses, the existence of a positive and significant relationship between tax components and growth in both the long and short term was determined. According to the findings, indirect taxes are more effective on growth without distinction of time. While growth is the cause of indirect and direct taxes, a bidirectional causal link between indirect taxes and growth has been determined. The error correction coefficient was statistically significant and showed that deviations that will occur in the short period will converge in less than a quarter over the long period.

Keywords: *Growth, Indirect-Direct Taxes, Time Series Models*

JEL Codes: *O4, H25, C32*

1. Giriş

Ekonomi politikalarının nihai hedefi milli gelirden istikrarlı artış sağlamaktır. Bu hedefe yönelik kullanılan araçlar; para politikası, maliye politikası, gelirler-harcamalar politikası ve dış ticaret politikaları şeklinde sınıflandırılabilir. Maliye politikası; ekonomik istikrar, büyüme ve adil gelir dağılımı gibi amaçları gerçekleştirmek amacıyla kullanılan kamu gelir, harcama ve borçlanma politikalarının bütüncül şeklidir. Kamu gelirlerinin temelini ve çok büyük kısmını oluşturan vergiler en etkili ve güçlü maliye politikası aracı olarak nitelendirilebilir. Uluslar için refah yaratma iddiasını taşıyan ekonomik büyüme kavramının arkasında yatan, kişi başına düşen milli gelir ve gayrisafi yurtiçi hasılda artış gibi gelişmişlik göstergeleri; bu politikaların uyum içinde ve sürdürülebilirliği gözetilerek uygulanması ile mümkün olacaktır.

Vergi politikasında çeşitli sınıflandırmalar kullanılsa da en kapsayıcı olanı dolaylı-dolaysız vergi ayırımıdır. Dolaylı ve dolaysız vergileri birbirinden ayıran en önemli fark, verginin ödenmesinde aracı bir mükellefin olup olmaması ile ilgilidir. Vergi, asıl vergi mükellefi olarak düşünülen kişinin iktisadi unsurundan alınıyorsa dolaysız (vasitasız), mükelleflerin katlandıkları vergi yüklerini başkalarına devretmesi yani yansıtması durumunda ödedikleri vergiler ise dolaylı vergi niteliğindedir.

Ekonomik etkileri bakımından analiz edilen vergiler, büyüme yazınında daha çok vergi indirimlerinin etkinliği üzerine yoğunlaşmıştır. Bu alanda arz-yönlü (içsel büyüme modeli) iktisatçıların savları; vergi indirimleri ile üretimin ve toplam vergi gelirlerinin artacağı şeklindedir (Aktan, 1991:35-36). Buna göre vergi indirimleri uzun dönemde bireylerin tüketim yerine tasarrufa yönelmelerini ve boş durma yerine çalışmaya yönelmelerini sağlayarak vergi gelirlerini ve toplam piyasa üretimini arttıracaktır. Vergi oranlarının indirilmesi görece fiyatları pozitif şekilde etkileyecek ve bu etki büyüme sağlayacaktır (Temiz, 2008, s. 3).

Vergilerin büyüme üzerindeki etkileri, bu etkilerin geçici mi yoksa kalıcı mı olduğu ana tartışma konularından biridir. Bu tartışmaların tarafı olarak iki büyüme teorisi ortaya çıkmıştır. Bu iki ekol, öncülüğünü Solow (1956)’un yaptığı dışsal büyüme teorisi (neo-klasik iktisat) ile Barro (1991), King ve Rebelo (1990) ile Lucas (1990) gibi iktisatçıları tarafından

savunulan içsel büyüme teorisidir. Neo-klasik iktisatçılar ile içsel büyüme teorisyenleri, büyümenin ülkenin tasarruf oranları, nüfus artış hızı ve maliye politikası araçlarına karşı ne yönde etki göstereceğine dair farklı savlar dile getirmektedir (Karras , 1999, s. 178).

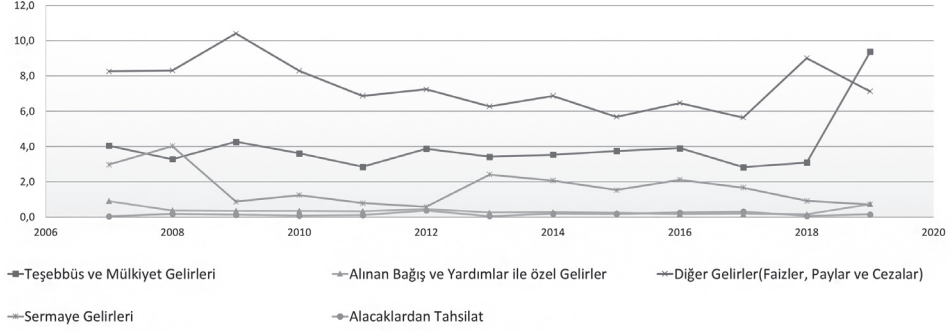
Dışsal büyüme modelleri kapsamında Solow (1956); iktisadi ve mali büyüklüklerin kişi başına üretimin durağan durum düzeyinde sürekli bir değişikliğe neden olmasına rağmen, ekonominin durağan durum büyüme oranı üzerinde sürekli etkide bulunamayacağını ifade etmiştir. Solow’un tam rekabet varsayımı altında, azalan verimli girdiler, ölçeğe göre sabit getiri ve dışsal teknolojik ilerlemelerini büyüme ile nedensellik içine oturtan dışsal büyüme modelinde, vergilemenin etkisi sınırlı olarak kabul edilmiş ve büyüme rakamları ile arasında olacağı varsayılan nedensellik bağı reddedilmiştir. Romer(1986) ve Lucas(1990) tarafından geliştirilen içsel büyüme teorisi ise, Solow modelin büyüme tahlilindeki zayıflıklara işaret ederek, piyasada mevcut ekonomik güçler tarafından şekillendirildiği düşünülen büyüme kavramının, kamu ve ekonomik birim kararlarının etki alanı içinde olduğunu savunmuştur (Durkaya ve Ceylan, 2006, s. 80).

Türkiye özelinde yapılan büyüme ve vergi ilişkisini inceleyen çalışmalarda genellikle yıllık verilerin kullanıldığı görülmüş, öncül çalışmalardan farklı olarak etkinin hızını görebilmek amacıyla, bu çalışmada çeyreklik veriler kullanılarak ve dolaylı-dolaysız vergi ayrımı gözetilerek analiz yapılmıştır. Analizde 2006:1-2020:3 çeyreklik veriler kullanılmıştır. Türkiye literatürüne bakıldığında, vergi kavramı çoğunlukla bütünsel olarak ele alınmış, dolaylı-dolaysız vergi gelirleri şeklinde vergi bileşenlerine değinen çalışmaların az sayıda olduğu gözlemlenmiştir. Çalışmamızın dolaylı-dolaysız vergilerin büyüme ilişkisini çeyreklik veriler üzerinden modellemesi ile literatüre farklı bir katkı sunulmuş olacaktır. Çalışmada ADF ve PP birim kök testleri ile durağanlık sınaması yapılmış, hata düzeltme modeline dayalı nedensellik testinin ardından serilerde farklı seviyelerde durağanlık nedeniyle ARDL eşbütünleşme testi yapılmıştır. Son olarak değişkenlerin kendi ve birbirleri üzerine etkilerine bakmak için etki-tepki fonksiyonları uygulanmıştır.

2. Vergi-Büyüme Etkileşimi

Bir ülkedeki üretim çeşitliliğini, faktör ve mal fiyatlarını belirleyen öncül etkenlerden biri vergidir. Vergileme yoluyla ekonomik birimlerin iktisadi davranışlarına müdahale edilebilmesi, büyüme ile vergi arasında ilişki oluşmasına neden olmaktadır. Kamu ekonomisinin yürütülmesindeki temel prensip, serbest piyasa ekonomisinin fayda ölçütünün aksine kamu hizmetlerinden yararlanmada, sebep-sonuç ve maliyet bağı aranmaksızın kamu finansmanının kaynak yapılmasıdır. Kamu finansmanında para basma ve borçlanma gibi politikalarının yıpratıcı etkisi, vergi gelirlerinin diğer finansman türlerine göre daha dinamik yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Kamu finansmanı için bütçe gelir kalemlerinden olan; vergi, harç, şerefiye ve resimler nakdi olarak tahsil edilen kalemlerdendir. Vergi dışı gelir kalemleri ise bağış ve yardımlar ile özel gelirler, sermaye gelirleri, teşebbüs ve mülkiyet gelirleri, faiz-pay-ceza gruplarını kapsayan diğer gelirlerdir. Şekil 1 Türkiye’de 2007-2019 vergi hariç bütçe gelir bileşenleri ve toplam gelirler içindeki oranı göstermektedir.

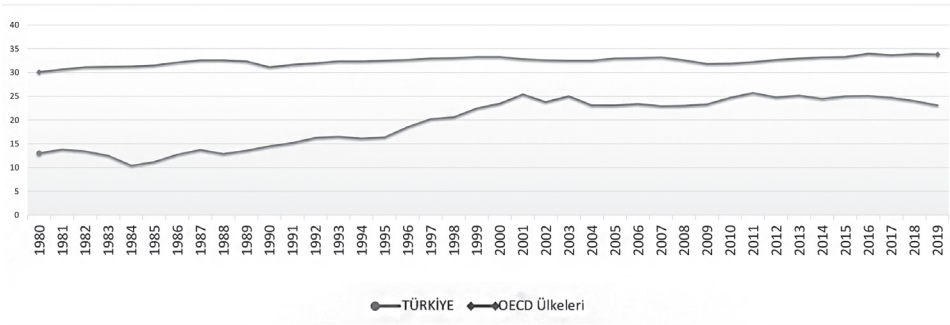
Şekil 1: Bütçe Gelir Bileşenleri (%)

Kaynak: (T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020).

Türkiye’de 2007-2019 döneminde bütçe gelirlerinde en büyük pay ortalama %85 ile vergi gelirlerine aittir. 2019 yılı vergi gelirlerinin toplam bütçe gelirleri içindeki payı %81.9 olarak gerçekleşmiştir (T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020). Diğer gelirlerin bütçe içindeki gerçekleşme oranları 2019 yılı itibariyle; teşebbüs ve mülkiyet gelirleri %9.4, faiz, pay ve cezalar %7.1, alınan bağış, yardım ve özel gelirler %0.7, sermaye gelirleri %0.7 ve son olarak alacaklardan tahsilat %0.2 pay almaktadır. 2018 bütçe gelirlerinde %3.1 olan teşebbüs ve mülkiyet gelirleri payı 2019 yılında üç katına çıkmış ve %9.4 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de bütçe gelirleri içinde vergi gelirinin payı %85’lerde olmasına karşın, 2019 yılında vergi gelirleri/GSYİH oranı OECD ülkelerinde %33.8 iken, Türkiye’de bu oran %23.1’dir. Bu durum Türkiye’de vergi dışı gelirlerin düşüklüğünü göstermektedir. Vergi gelirleri/GSYH payı, finansman için dış kaynak gereksinimine ne kadar ihtiyaç duyulduğunun da göstergesidir. Şekil 2’de 1980’den itibaren vergi gelirlerinin GSYH içindeki ağırlığı verilmiştir.

Şekil 2: Vergilerin GSYH İçindeki Payı Bakımından Türkiye OECD Ülkeleri Karşılaştırması (%)

Kaynak: (Organisation for Economic Cooperation and Development, 2020).

Bireylerin mali güçleriyle orantılı vergi sistemi ilkesi gereğince gelir, tüketim ve servet üzerinden alınan vergiler önem arz etmektedir. Kişisel gelir vergisi, ödeme gücü prensibine göre en az geçim indirimi, artan oranlılık ve ayırma ilkesi gibi uygulamaları ile diğer vergi çeşitlerinden ayrılmaktadır. Gelir vergisi, gelirin yeniden dağıtılmasında en etkili vergi yöntemidir. Diğer vergi gelirleri ile kıyaslandığında toplam vergi gelirleri arasında küçük paya sahip olan servet vergisinin gelirin yeniden dağıtımını etkisi ise sınırlıdır. Gelir vergilerinde, verginin şahsileştirmesi ilkesi uygulanarak yansıtılması kolay olmayan, tahsil zamanı ve mükellefi belli hale getirilerek ödeme gücü dikkate alınırken, tüketim vergilerinin kimler tarafından sahiplenileceği belirsiz ve yansıtılması kolay olduğu için ödeme gücü ve gelirin yeniden dağıtılması konularında zayıf kalmaktadır.

Vergi; gelir, servet, tüketim gibi konularına göre ayırımın yanı sıra dolaysız ve dolaylı vergiler şeklinde de ayırma tabidir. En çok ifade edilen şekliyle; fert ve kurumları doğrudan hedef alan vergiler dolaysız, fert ve kurumların bu güçlerini dolaylı olarak hedef alan vergiler ise dolaylı vergi kapsamında tanımlanmaktadır (Turhan, 1998, s. 98). Kısaca tüketim üzerinden alınan vergi dolaylı yolu temsil ederken, gelir ve servet üzerinden alınan vergiler doğrudan ya da dolaysız vergileri ifade etmektedir. Dolaylı ve dolaysız vergilerin birbirine göre farklılıkları Tablo 1’ de özetlenmiştir.

Tablo 1: Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Özellikleri

Dolaysız Vergiler	Dolaylı Vergiler
Artan oranlılık ve en az geçim indirimi gibi teknikler uygulanabilir.	Tek oranlı vergi tarifesi daha fazladır. Az da olsa artan oranlılık ve en az geçim indirimi gibi teknikler uygulanabilir
Tahsilatı uzun zamanda yapılır.	Kolay ve kısa zamanda tahsil edilir.
Dikey adalet vardır.	Yatay adalet vardır.
Yükümlü psikolojisi açısından olumsuz etkiye sahiptir	Yükümlü psikolojisi açısından daha olumlu etkiye sahiptir.
Vergiden kaçınma ve vergi kaçırmanın yolları bulunmaktadır.	Vergiden kaçınma ve vergi kaçırma ihtimali düşüktür.

Kaynak: (Kıyıcı, 2019, s. 566).

Ödeme gücü, gelirin yeniden dağıtılması gibi sosyal yapıyı ilgilendiren kavramlarla ilişkilendirilen dolaylı ve dolaysız vergi kavramı, bireylerin ödeme gücü veri alındığında vergi adaleti kapsamında ana konulardan olmuştur. Vergide adalet kavramı “yatay adalet” ve “dikey adalet” olarak başlıklandırılmaktadır. Benzer ödeme gücüne sahip bireylerin, ödenen vergi tutarlarını eşitleyen sistem “yatay adalet” olarak adlandırılırken, farklı ödeme gücüne sahip bireylerin toplumdaki gelir düzeyi dikkate alınarak vergilendirilmesine ise “dikey adalet” denmektedir. Bu yönüyle ödenen vergi miktarları bireylerin ödeme gücü ile eşitlenerek salt rakamsal olarak değil, sosyal eşitlik ilkesi üzerinden de adalet sağlanmış olacaktır. Dikey adalet dolaysız vergilerle gerçekleşme imkânına sahipken, yatay adalet ise dolaylı vergilerle sağlanmaktadır.

3. Büyüme Teorilerinde Vergi Yaklaşımları

3.1 Dışsal Büyüme Teorisinde Vergi Kavramı

Harrod-Domar modelinde ele alınan varsayımlar (tüketim ve yatırım olmak üzere iki faktörlü ele alınan piyasalarda sadece tek malın üretilmesi, parasal fiyatların para varsayımının reddedilmesi nedeniyle bulunmaması, ekonomik faaliyetlerde devletin yerine karar birimlerinin tamamen özel birimlerden teşkil edilmesi, ticari ve finansal açığın olmadığı kapalı ekonomi varsayımı ve gelişmiş ülke dışındaki ülke ekonomileri hakkında büyüme kavramını açıklamada yetersiz kalması vb.) çeşitli eleştiriler almıştır. 1950’lilerden itibaren klasik iktisadi görüş çerçevesinde tam rekabet ve tam istihdamı esas alan ve Harrod-Domar modelinin açıklarını gidermek amacıyla yeni çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar da esas alınan prensipler; üretim faktörlerinin paylarının üretim faktörlerinin marjinal verimliliğine göre belirlenerek, emek ve sermaye arasında ikame varlığı kabul edilmiştir. Üretim faktörlerinde azalan marjinal verim söz konusudur ve teknoloji dışsaldır. Bu çalışmalar literatürde neo-klasik büyüme teorileri veya Solow ve Swan gibi iktisatçıların önemli katkıları sebebiyle Solow büyüme teorisi olarak yer almıştır (Turan, 2008, s. 27).

Büyüme ile kamu politikalarının direkt bağına reddeden Neo-klasik/Solow büyüme teorisinde; buna gerekçe olarak beşerî sermayenin verimlilik değişiminin reddedilmesi yatmaktadır. Böylelikle kişi başına üretimdeki artış doğrudan ve aynı oranda kişi başı sermayeyi arttıracak, oluşan bu dengeli büyüme modelinde kişi başına gelir ve tüketimdeki artış oranı teknolojik gelişme hızına endekslenecektir. Kişi başına gelir artışı üzerinde teknolojik gelişme tek etken olacaktır. Denge durumunda yakalanan büyüme hızı böylelikle tasarruf eğilimine kayıtsız kalarak dışsal değişkenlere bağlanmış olacaktır. Modelde nüfus artışı ve teknolojik değişim dışsal olarak kabul edilmiştir (Ercan, 2002, s. 130).

3.2 İçsel Büyüme Teorisinde Vergi Kavramı

İçsel büyüme modelinin temeli büyük ölçüde Romer (1986) ve Lucas (1990)’ın çalışmalarına dayanmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar, büyümenin ekonomik sistemin kendi iç işleyişinde bir takım faktörlerin etkileşimiyle içsel olarak gerçekleştiğini savunarak neo-klasik ekolden farklarını ortaya koymuşlardır (Ercan, 2002, s. 130).

İçsel büyüme teorisi; gelir vergilerinde gerçekleştirilecek artışların, büyüme üzerinde azalışa neden olacağını iddia etmektedir. Bu azalışın seviyesi vergilendirilen fiziksel sermaye faktörünün beşerî sermaye faktöründe kullanılmak üzere ikame edilip edilmediğine göre farklılaşmaktadır. Vergi politikasının etkileri durağan durum reel faiz oranında kendini göstererek büyüme oranını değiştirmektedir. Vergi konusu olan fiziksel sermayede ikame imkânı varsa, verginin büyüme oranlarındaki etkisi o derece kısıtlanmış olacaktır. Vergilemenin teorik düzlemde büyüme ile ters orantılı olacağının ortaya konması, pratikte yüksek vergili ülkelerin düşük büyüme rakamlarına sahip olması gerektiği anlamı taşımaktadır (Rebelo, 1991, s. 512). Tasarruf oranları, vergi oranları gibi politikalar uzun dönem büyüme oranını etkilemektedir. İçsel büyüme teorilerinin beşerî sermaye veya teknolojik gelişme gibi kavramları öncülleyen çeşitli modelleri olmakla birlikte, teorinin vergi politikaları konusundaki savı, her model için istikrarlı bir vergi büyüme ilişkisinin varlığıdır.

Türk, Mehmet Mert ve Salih Barışık (2021); “Türkiye’de Vergi ve Büyüme Etkileşiminde Dolaylı-Dolaysız Vergi Ayrımı”, *Efil Journal*, Cilt 4, Sayı 13, s. 42-65

Büyüme ve vergi ilişkisinde temel tartışma vergi değişimine büyümenin uzun dönemde vereceği tepkidir. Kısa dönemde vergilerin tasarruf ve yatırım eğilimleri üzerinden ekonomiye etkisi hakkında hem içsel büyüme teorisyenleri hem de dışsal büyüme teorisyenleri ortak görüşe sahiptir. Ancak, neo-klasik iktisat, azalan verimler varsayımından hareketle faktör bileşimini (sermaye/emek oranını) değiştiremeyeceği için vergi politikalarının uzun dönem büyüme üzerinde etkili olmayacağını iddia etmiştir (Ünlükaplan ve Arısoy, 2011). Neo-klasik iktisatçılara göre uzun dönem büyüme oranları; sadece nüfus artışı ve teknolojik ilerleme gibi dışsal etkenlerin bir sonucudur (Kneller, vd. 1999, s. 172).

İçsel büyüme teorileri neo-klasik ekolün ortaya koyduğu savlara tepki olarak büyüme oranlarının uzun dönemde içsel değişkenlerce belirlendiğini savunmaktadır. İçsel değişkenler ve büyüme arasındaki pozitif ilişkinin kabulü, maliye ve vergi politikalarının büyüme üzerinde uzun dönemli etkileri olacağına da kabulü anlamı taşımaktadır (Bleaney, vd. 2001, s. 39).

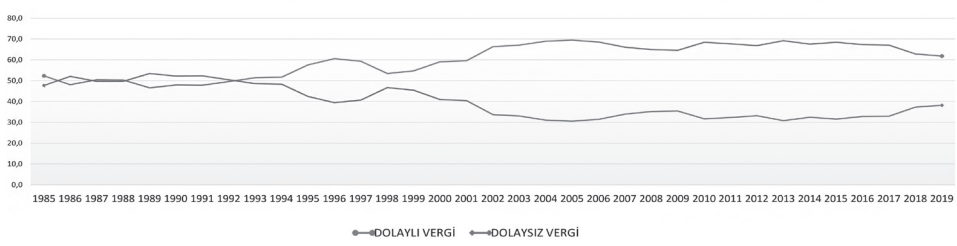
3.3 Türkiye’de Büyüme ve Vergi Büyüklükleri

Gelişmiş ülkelerde vergi gelirleri içinde doğrudan vergilerin payı yüksek iken, gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) tam tersidir. 2019 yılı OECD verilerine göre gelişmiş ülkelerde (G20 ülkeleri) dolaylı vergiler toplam vergilerin %26’sını, GOÜ kategorisindeki Türkiye’de ise %38’den fazlasını oluşturmaktadır. OECD veri tabanına yansımayan ÖTV vergisinin rakamlara eklenmesi ile bu oran %60’lara çıkmaktadır. Gelir vergisi açısından bakıldığında Türkiye’de toplam vergi gelirlerinin %16’sını oluşturan gelir vergilerinin gelişmiş ülkeler (G20) ortalaması %28’den fazladır. Bu konuda Amerika Birleşik Devletleri %42 ile ilk sırada yer alırken, OECD ortalaması ise yaklaşık %23 civarındadır (OECD, 2020).

Türkiye’de dolaysız vergi oranının düşük olma nedeni gelir üzerinden alınan vergilerdeki uygulama güçlüklerine karşın, dolaylı vergilerin uygulanmasının daha objektif ve dönütlerinin daha çabuk alınabiliyor oluşu, kişilerin bu vergiler hakkında düşük farkındalıklara sahip olması ve vergi uygulayıcılarına karşı daha kayıtsız yaklaşımlarıdır. Dolaylı vergilerin GOÜ’lerde payının yüksek olması ekonomik gelişmişlik ile ilgilidir ve tam olarak yerleştirilemeyen vergi sistemleri nedeniyle dolaysız vergiler etkin şekilde kullanılmamaktadır (Ataç, 1999).

1985 yılında uygulamaya başlanan katma değer vergisi (KDV) ile toplanan vergi gelirlerindeki dolaylı vergi-dolaysız verginin oransal dağılımı değişmiştir. O tarihe kadar yüzdelik olarak dolaysız vergilerin vergi bileşenleri arasındaki temel gelir kalemi olma özelliği yerini dolaylı vergilere bırakmıştır. 1985 ve 1992 yılları arasında kısa süreli dalgalanma yaşansa da yıllar geçtikçe dolaylı vergiler toplam vergi gelirleri içinde istikrarlı artışını sürdürmüştür.

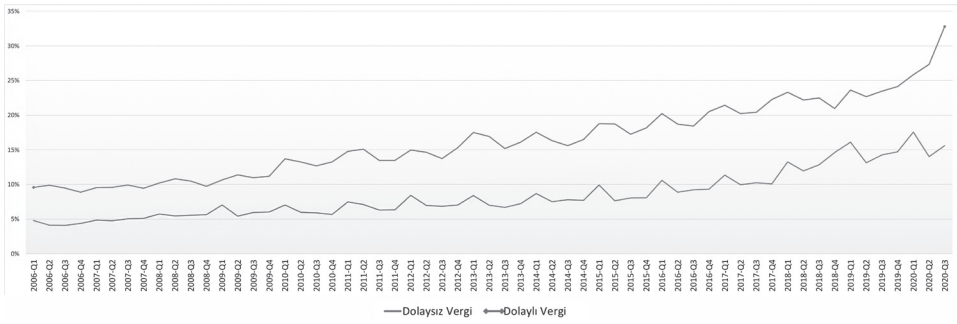
Şekil 3: Toplam Vergi Gelirlerinin Dağılımı (%)

Kaynak: (T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020).

Şekil 3'te verilen Türkiye ekonomisinde gerçekleşmiş vergi kompozisyonlarında 1992 yılından sonra dolaylı vergilerin payının dalgalı artışının 2017 yılından sonraki azalma eğilimi dikkat çekmektedir. Şekil 4'de vergi bileşenlerinin GSYH içinde kapladığı yüzdelik paylar verilmiştir:

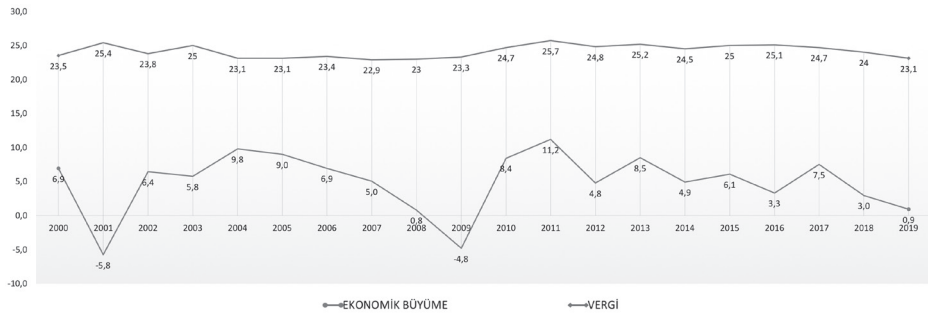
Şekil 4: Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin GSYH Payları (%)

Kaynak: (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2020).

Şekil 4'de verilen çeyreklik veriler yanında, Mevsimsellikten arındırılmış bir önceki yıla kıyasla gerçekleşmiş büyüme rakamları ile vergi gelirlerinin bir bütün olarak GSYH içinde ki yüzdesi Şekil 5'de yıllık verilerle sunulmuştur:

Şekil 5: Türkiye'de Vergi Gelirleri/GSYH ve Büyüme (%)

Kaynak: (Organisation for Economic Cooperation and Development, 2020)

Şekil 5’de görüleceği üzere vergi gelirleri/GSYH istikrarlı bir seyir izliyorken, büyüme rakamları rijit dalgalanmalara sahiptir. Türkiye’de büyümenin, vergilerin GSYH içindeki oransal dağılımına karşı duyarsız olduğu görülmektedir. Bahçekapılı (2015), Türkiye’de kısa vadeli sermaye hareketleri ve cari açıklar başta olmak üzere, kamu açıkları, reel faiz ve enflasyon gibi değişkenlerin büyüme sürecini istikrarsız kıldığını ifade etmiştir. 2001 ve 2009 yıllarında gerçekleşen ekonomik küçülmenin yanında 2011 sonrası yaşanan dalgalı seyrirde dış finansman bağımlılığının etkisi de dikkate alınmalıdır. Sermaye girişlerinde gerçekleşen dalgalanmaların, büyüme üzerinde dalgalanmalar yarattığı görülmektedir (Bahçekapılı, 2015, s. 122). Vergi gelirlerinin büyüme üzerinde belirleyici etkiye sahip olmamasında vergi gelirlerinin yatırım harcamalarından ziyade kamu harcamaları finansmanında kullanılmasının etkisi vardır.

4. Literatür Özeti

Neo-klasik büyüme modelinin vergi gelirleri ve büyüme ilişkisini ilk tahlil eden Solow (1956)’dur. Solow çalışmasında durağan durumda, büyümenin vergi politikalarından etkilendiğini ifade etmiştir. Neo-klasik büyüme modeli sırasıyla Harberger (1964), Engen ve Skinner (1996), Mendoza, vd. (1997), Karras (1999)’ nin yaptıkları çalışmalarla desteklenmiştir. Mashkoor, vd. (2010), Pakistan için 1973-2008 döneminde uzun dönemde bir nedensellik ilişkisine rastlamamışken, kısa dönemde dolaysız vergilerden büyümeye doğru pozitif nedensellik sonucuna ulaşmışlardır.

İçsel büyüme teorisyenleri ise neo-klasik modelin aksine, uzun dönem büyüme oranlarının içsel olarak belirlendiği tezini ileri sürmektedir. Chairman (1997), Gober ve Burns (1997), Mamatzakis (2005), Lee ve Gordon (2005) ve Çevik ve Oh (2013) vergi gelirleri ve büyüme arasında uzun dönemli ilişkiyi saptayarak, vergi indirimlerinin ve vergi bileşenleri içinde dolaylı vergi türlerinin ağırlığının artırılmasının büyümeye pozitif katkı yaptığını savunmuşlardır. King ve Rebelo (1990), Barro (1991), Milesi-Ferrett ve Roubini (1995), Arin vd. (2011), Ahmad, vd. (2016) ise düşük vergi oranlarının ancak büyümeye pozitif katkı yapabileceğini savunarak yine uzun dönemli ilişkinin varlığına işaret etmişlerdir. Razin ve Yuen (1996), Widmalm (2001), G7 ve OECD ülke verilerini kapsayan çalışmalarda vergi gelirlerinden büyümeye tek yönlü negatif nedensellik tespit etmişlerdir. Branson ve Lovell (2001), Yeni Zelanda için reel büyüme oranını maksimize edecek vergi yükü (vergi gelirleri/GSYH) ve vergi karışımını (dolaylı vergiler/doğrudan vergiler) hesapladıkları çalışmalarında; %22.5 vergi yükü ve %0.54 (toplam vergi gelirlerinin %65’inin dolaylı vergilerden oluşması demek) oranında gerçekleşecek vergi karışımının, GSYH’yi %17 arttıracığını tespit etmişlerdir. Dolaylı ve dolaysız vergi ayrımına giden çalışmalardan Wet, vd. (2005), Anastassiou ve Dritsaki (2005) Güney Afrika ve Yunanistan üzerine yaptıkları çalışmalarda; dolaysız vergiler ve büyüme arasında tek yönlü ve negatif bir ilişkinin varlığını saptamışlardır.

Zeng ve Du (2003), Schumpeterian büyüme modelini esas alan çalışmada transfer harcamalarına kaynak sağlayan sermaye, işgücü ve tüketim vergilerinin büyümeyi negatif

etkileyeceğini vurgulamışlardır. Vergi gelirlerinin dağılımının, vergi-büyüme etkileşiminde önemli olduğunu vurgulamış ve transfer harcamalarına ayrılacak vergi gelirlerinin azaltılması ile vergi-büyüme etkileşiminde negatif etkinin kısıtlanacağını saptamışlardır. Arnold vd. (2011), 21 OECD ülkesinde 1971-2004 döneminde taşınmaz mal vergilendirmelerinin en ideal vergi türü olduğunu, kurumlar vergisinin ise büyüme negatif etkisinin en yüksek olduğunu, dolaylı vergilerin büyüme negatif etkisinin olmadığını saptamıştır.

Türkiye’de vergi ve büyüme ilişkisini analiz eden çalışmaları, çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edenler ve tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edenler şeklinde gruplandırmak mümkündür. Mucuk ve Alptekin (2008), Çevik (2015) dolaysız vergiler ile büyüme arasında kısa dönemde tek yönlü negatif ilişki saptarken, uzun dönemde çift yönlü nedensellik saptamışlardır. Durkaya ve Ceylan (2006), Göçer, vd. (2010), Terzi ve Yurtkuran (2016) ise çalışmalarında dolaysız vergiler ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi saptamışken dolaylı vergiler ile büyüme arasında nedensellik bağı olmadığını tespit etmişlerdir.

Açıkgöz (2008), 1968-2006 döneminde dolaysız vergiler ve büyüme arası nedensellik ilişkisini tek yönlü, Ünlükaplan ve Arısoy (2011) ise nedensellik ilişkisini dolaylı vergilerden büyüme doğru pozitif ve yine tek yönlü olarak saptamışlardır. Mangır ve Ertuğrul (2012) ve Organ (2017) çalışmalarında vergi yüküne değinmiş ve vergi yükünün artmasının uzun dönemde büyüme üzerinde negatif etkiler yaratacağını belirtmişlerdir. Altınar ve Çalçalı (2019), 1961-2017 döneminde Hatemi-J asimetrik nedensellik testi ile yaptığı çalışmada vergi gelirleri ve büyüme arasındaki ilişkiyi pozitif şoklar açısından büyümeden vergi gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik olarak saptamış ancak negatif şoklar ve değişkenler açısından nedensellik ilişkisinin kurulamadığını ifade etmiştir.

Helhel ve Demir (2012); 1975-2011 dönemi için dolaylı-dolaysız vergiler ile büyüme arasındaki ilişkiyi analiz ederken etki-tepki fonksiyonlarından faydalanmış ve dolaysız vergilerin ikinci dönemden itibaren GSYH’yi negatif etkileyeceğini, dolaylı vergiler için ise dördüncü döneme kadar pozitif tepki vererek dönem sonuna doğru tepkisel anlamlılığı kaybettiğini saptamışlardır. GSYH’deki değişimlerin ise %26 oranında dolaysız vergiler, %3 oranında dolaylı vergiler tarafından gerçekleştirildiğini tespit etmişlerdir. Polat (2019), 1960-2018 dönemi için vergi gelirlerinde gerçekleşecek %1’lik bir artışın milli geliri %0.97 oranında arttırdığını saptamıştır. Dolaylı ve dolaysız vergi geliri etkileri ayrı ayrı tahlil edildiğinde ise; milli geliri, dolaylı vergilerdeki %1’lik artışın %0.53, dolaysız vergilerdeki %1’lik artışın ise %0.43 oranında arttırdığını ifade etmiştir. Özpençe ve İdikut (2017); kamu harcamaları, vergi gelirleri ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. 1980-2015 dönemi için büyüme ve vergi gelirleri, kamu harcamalarının nedeni iken, kamu harcamaları ve vergi gelirleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi saptamıştır. Yaptığı analizde vergisel teşvikler yoluyla kamu yatırım harcamalarının arttırılmasının büyüme de arttırdığını vurgulamıştır.

Literatür incelendiğinde Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda, etki-tepki fonksiyonlarının kullanımının sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu çalışmada vergi bileşenleri olarak dolaylı ve dolaysız vergilerin büyüme ile olan ilişkisi ve bunun derecesini ifade eden etki-tepki

fonksiyonlarından yararlanılarak analiz yapılmıştır. Böylelikle saptanan uzun dönemli ilişkinin model değişkenleri arasındaki birbirlerinden etkilenme dereceleri tahlil edilebilmiştir.

5. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

3.1 Veri Seti

Çalışmada 2006:1 ve 2020:3 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılmıştır. Ampirik analizde dolaysız (DZ) ve dolaylı (DY) vergilerin kümülatif toplamları ile mevsim etkisinden arındırılmış cari fiyatlarla harcamalar yöntemiyle gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) değeri kullanılmıştır. Dolaylı ve dolaysız vergiler; Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sisteminden (EVDS), GSYH ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından alınmıştır. Ampirik analiz için E-views 10 ekonometri paket programından yararlanılmıştır. Çalışmada değişkenlerin önündeki “D” ilgili değişkenin birinci derece farkının alındığını, “LN” ise logaritmik işleme tabi tutulduğunu ifade etmektedir.

5.2 Ekonometrik Yöntem

5.2.1 Augmented Dickey-Fuller ve Phillips and Perron (1988) Testleri

Sahte regresyonun varlığı t ve f istatistiklerinin anlamlılığını kaybetmesine yol açacağından, sahte regresyon ilişkisinden kaçınmak için öncelikle bu değişkenlerin birim kök taşıyıp taşımadıkları araştırılmıştır. Bunun için Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen Phillips-Perron birim kök testleri uygulanmıştır. ADF regresyon modeli formülü aşağıdaki gibidir (Enders ve Granger, 1998, s. 305-309):

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \beta t + \varepsilon_t \quad (5.1)$$

Yukarıdaki denklemde Y ; durağanlık testine konu olan değişkeni, Δ birinci derece fark operatörünü, ε ise hata terimlerini göstermektedir. Yapılan ADF birim kök testi için iki hipotez kurulmuş olup bunlar; $H_0 : \alpha_1 = 0, H_1 : \alpha_1 < 0$. Birim kökten arındırma işlemi (Durağanlık şartının sağlanması) H_0 hipotezinin reddedilmesi ile mümkündür. Durağanlık sınaması için başvuru t-istatistik değerleri, kritik değerler olarak kabul edilir ve McKinnon tarafından hesaplanmıştır.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5.2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 trend + \alpha_2 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5.3)$$

Analizde, hem sabitli ve trendli hem de sabitli-trendsiz modeller esas alınmıştır. (5.2) ve (5.3) numaralı regresyon denklemlerindeki Y ; durağanlık testine konu olan değişkeni, “ Δ ” birinci derece fark operatörünü, ε ise hata terimlerini ifade etmektedir. Hangi gecikmelerin regresyon denkleminde alınacağına karar verilirken Akaike (AIC) bilgi kriteri kullanılmıştır. Phillips ve Perron (1988) testi ve hipotez testlerinin regresyon denklemlerle aşağıdaki gibidir (Phillips ve Perron, 1988, s. 338):

Türk, Mehmet Mert ve Salih Barışık (2021); “Türkiye’de Vergi ve Büyüme Etkileşiminde Dolaylı-Dolaysız Vergi Ayırımı”, *Efil Journal*, Cilt 4, Sayı 13, s. 42-65

$$Y_t = \alpha_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (5.4)$$

$$Y_t = \alpha_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 (t - T/2) + \varepsilon_{2t} \quad (5.5)$$

Her iki test için test istatistiğinin kritik değerlerden daha büyük olması, temel hipotez olan birim kök varlığının reddedilmesi serilerin durağan olduğu anlamına gelmektedir.

5.2.2 Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Testi

Uzun dönem ilişkisi tahmin edildikten sonra, değişkenler arasındaki kısa süreli ilişkiyi incelemek için hata terimleri ile serilerin fark değerlerini temel alan Hata Düzeltme Modeli aşağıdaki gibidir (Δ fark operatörünü, X,Y,Z ise analizde kullanılan değişkenleri ifade etmektedir):

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \alpha_{1t} + \alpha_2 EC_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_{3i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{4i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{5i} \Delta Z_{t-i} \quad (5.6)$$

(5.6) numaralı denklemde EC_{t-1} ile gösterilen değişken hata düzeltme parametresidir. Hata düzeltme katsayısı değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin elde edildiği modelin kalıntılarının bir gecikmeli değerini ifade etmektedir. EC ifadesinin katsayısı kısa dönemde meydana gelen bir şokun etkisinin uzun dönemde ne kadar sürede ortadan kalkacağını ifade etmektedir (Pesaran, Shin ve Smith, 2001).

Hata düzeltme katsayısının anlamlılığı uzun dönem Granger Nedenselliği Gösterirken, bağımsız değişkenlerin gecikmeli katsayılarının anlamlılığı ise Granger nedenselliğin kısa dönemini ortaya koymaktadır. Eş bütünleşme testi seriler arasında uzun dönemdeki ilişkinin varlığını saptarken, bu ilişkinin yönü hakkında bilgi vermemektedir. Bu sebeple seriler arasındaki ilişkinin yönünün belirlenmesi için Granger Nedensellik Testi(1969) yapılmıştır. Granger nedensellik testine(1969) göre Y'nin öngörüsü, X'in geçmiş değerleri kullanıldığında X'in geçmiş değerleri kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise X, Y'nin Granger nedenidir. Bu testin yapılması için önce değişkenlerimize ilişkin var modeli kurulmuştur. Daha sonra kurulan var modeli ile Granger nedensellik testi yapılmıştır. Granger nedensellik testi için kullanılan model aşağıdaki şekilde belirlenmiştir (Özpençe İdikut, 2017, s. 38);

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k1} \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k2} \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5.7)$$

$$X_t = x_0 + \sum_{i=1}^{k3} x_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k4} \delta_i Y_{t-i} + v_t \quad (5.8)$$

Granger nedensellik analizi, yukarıdaki modellerde hata teriminden önce yer alan bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı test edilerek yapılır. (5.7) nolu denklemdeki β_i katsayıları belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunursa, X'in Y'nin nedeni olduğu sonucuna varılır. Aynı şekilde (5.8) nolu denklemde δ_i katsayılarının belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı olması da Y'nin X'in nedeni olduğunun göstergesidir. Bu durumda Y ile X arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi var demektir. Sadece (5.7) nolu denklemdeki β_i katsayıları sıfırdan farklı ise X'den Y'ye doğru tek yönlü, sadece (5.8) nolu denklemdeki δ_i katsayıları sıfır-

dan farklı ise Y'den X'e doğru tek yönlü nedensellik vardır. Granger nedensellik testinde nedensellik bağının kurulabilmesi için reddedilmesi gereken hipotezlere ait denklemler şu şekildedir (\rightarrow , ilişkinin yönünü ifade eder):

$$X \rightarrow Y \text{ sağlanması } H_0: \sum_{i=1}^{k_2} \beta_i = 0, Y \rightarrow X \text{ sağlanması } H_0: \sum_{i=1}^{k_4} \delta_i = 0 \quad (5.9)$$

5.2.3 ARDL Eşbütünleme Testi

Değişken ikilileri arasındaki uzun dönem ilişkileri araştırmak amacıyla küçük örnekler için uzun dönem katsayılarının tutarlı ve sapmasız olması ile birlikte serilerin hangi seviyede durağan olduğu veya parçalı bütünlüklü olduğu fark etmeksizin uygulanabilen ARDL eşbütünleşme testi uygulanmıştır. ARDL modeli yaklaşımı, Pesaran, Shin ve Smith (2001)'in yaptıkları çalışmalar sonucu geliştirilmiştir.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını sınavan ARDL sınır testi yaklaşımında ilk olarak; kısıtlanmamış hata düzeltme modeli (unrestricted error correction model) kurulup, bağımlı ve bağımsız değişken gecikmelerine F testi uygulanmaktadır. Sınır testi yapıldıktan sonra, test istatistiği üst kritik sınırı geçtiğinde kısa ve uzun dönem katsayıları Wald testi (F istatistiği) ile tahmin edilebilmektedir. Modelde hipotezler şu şekildedir;

$$H_0 : \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = 0 \text{ (Eşbütünleşme yoktur)}$$

$$H_1 : \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq \beta_4 \neq 0 \text{ (Eşbütünleşme vardır)}$$

Hesaplanan F istatistiği ile Pesaran vd., (2001)'in çalışmalarında asimtotik olarak türetilen anlamlılık düzeyleri ile mukayese edilerek, alt ve üst sınırlar belirlenmiş olur. Eğer hesaplanan; F istatistiği $<$ alt sınır: sıfır hipotezi reddedilemez, eşbütünleşme yok, F istatistiği $>$ üst sınırdan ise: sıfır hipotezi red, değişkenler arasında eşbütünleşme vardır.

F istatistiği kararsızlık bölgesinde yani alt ve üst değerler arasında ise, eşbütünleşme ilişkisine dair bir yorum getirilemeyecektir. Kritik sınırlar belirlenirken küçük değer I(0) büyük değer I(1) değişkenlerinden alınmaktadır. ARDL metodu için eşitlik aşağıdaki gibi yazılmaktadır:

$$\phi(L, p)Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \beta_i(L, q_i)X_{it} + u_t \quad (5.10)$$

denklemdaki;

$$\phi(L, p) = 1 - \phi_1 L^1 - \phi_2 L^2 - \dots - \phi_p L^p \quad (5.11)$$

$$\beta_i(L, q_i) = \beta_{i0} L^0 + \beta_{i1} L^1 + \beta_{i2} L^2 + \dots + \beta_{iq} L^q, \quad i=1, 2, \dots, k \quad (5.12)$$

şeklinde ifade edilir ve α_0 sabit katsayı; Y_t bağımlı değişken; X_t açıklayıcı değişken ve L gecikme operatörüdür.

$$Y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \beta_i X_{it} + \varepsilon_t \quad (5.13)$$

Uzun dönem ilişkiyi veren katsayıların tahmini için μ ve β uzun dönem ilişki katsayılarının regresyon denklemleri (5.14)'de verilmiştir:

$$\hat{\mu} = \frac{\alpha_0}{1-(\phi_1+\phi_2+\dots+\phi_p)}, \quad \hat{\beta} = \frac{\beta_{i0}+\beta_{i1}+\beta_{i2}+\dots+\beta_{iq}}{1-(\phi_1+\phi_2+\dots+\phi_p)} \quad i=1, 2, 3, \dots, k \quad (5.14)$$

5.2.4 Etki Tepki Fonksiyonları

Son olarak etki-tepki fonksiyonları ile değişkenlerimizin rassal şoklar karşısında verdikleri tepki analiz edilmiştir. Etki tepki fonksiyonu, iki değişkenli VAR matrisi şeklinde aşağıdaki regresyon denklemleri ile ifade edilmektedir (Barışık ve Kesikoğlu, 2006, s. 70):

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} a_{10} \\ a_{20} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_{t-1} \\ z_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} e_{1t} \\ e_{2t} \end{bmatrix} \quad (5.15)$$

ε_{yt} ve ε_{zt} serileri hareketli ortalama metodu ile yazıldığında;

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \bar{y} \\ \bar{z} \end{bmatrix} + \sum_{i=0}^{\infty} \begin{bmatrix} \Phi_{11}(i) & \Phi_{12}(i) \\ \Phi_{21}(i) & \Phi_{22}(i) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{yt-1} \\ \varepsilon_{zt-1} \end{bmatrix} \quad (5.16)$$

denklemin özetlenmiş hali (5.17) numaralı denklemle ifade edilmiştir;

$$x_t = \mu + \sum_{i=0}^{\infty} \Phi_i \varepsilon_{t-i} \quad (5.17)$$

Hareketli ortalama vektörü (VMA) özellikle y_t ve z_t serilerin etkileşimini incelemek uygun bir araçtır. ε_{yt} ve ε_{zt} ; y_t ve z_t serilerinin tüm zaman yolu üzerindeki etkilerini görebilmek için uygun terimlerdir. Dört terime sahip bu katsayılar kümesi $[\Phi_{11}(i), \Phi_{12}(i), \Phi_{21}(i), \Phi_{22}(i)]$ etki tepki fonksiyonları olarak ifade edilir.

$\Phi_{12}(0)$ etki çarpanı: ε_{zt} 'deki bir birimlik değişimin y_t üzerindeki ani etkisini göstermektedir. $\Phi_{11}(1), \Phi_{12}(1)$ sırasıyla: ε_{yt-1} ve ε_{zt-1} 'deki bir birimlik değişimin y_t üzerindeki bir dönemlik etkisini ifade etmektedir.

6. Çözümleme Sonuçları

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait birim kök testleri sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere ADF birim kök test sonucunda tüm serilerin düzey değerlerinde birim kök barındırdığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine birinci farkları (I(1)) alınarak tekrarlanan test sonucuna göre tüm seriler sabitli ve sabitli + trendli modele göre %1 anlamlılık düzeyinde birim kökten arındırılmıştır. Uygulanan PP birim kök testinde ise LN-GSYH'nin I(1) seviyesinde durağan olduğu fakat LNDZ ve LNDY serilerinin düzey değerlerinde de (I(0)) durağanlık koşulunu sağladığı saptanmıştır. Bunun üzerinde PP ve ADF birim kök testleri sonuçları neticesinde tüm serilerin I(1) düzeyleri alınarak birim kökten arındırma işlemi yapılmıştır.

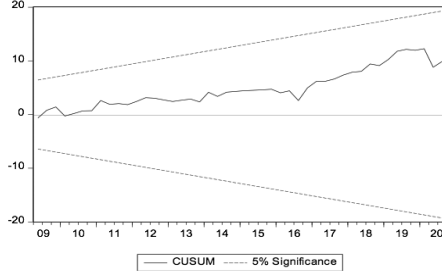
Tablo 2: Birim Kök Testleri Sonuçları

ADF Testi				
Değişkenler		Sabit-Trend yok	Sabit	Sabitli-Trendli
LNGSYH		7.4891 (1.0000)	1.2317 (0.9980)	-1.8313 (0.6764)
LNDZ	DÜZEYDE	3.4596 (0.9998)	0.6202 (0.9891)	-1.9283 (0.6261)
LNDY		2.7826 (0.9984)	0.3408 (0.9784)	-3.5005 (0.0494)
D(LNGSYH)		-1.4551 (0.1346)	-9.6694*** (0.0000)	-9.7505*** (0.0000)
D(LNDZ)	1.FARK	-1.3946 (0.1499)	-3.9633*** (0.0032)	-9.4284*** (0.0000)
D(LNDY)		-1.3185 (0.1711)	-4.2597*** (0.0014)	-4.1578*** (0.0098)
PP Testi				
Değişkenler		Sabit-Trend yok	Sabit	Sabitli-Trendli
LNGSYH		9.2349 (1.0000)	1.4058 (0.9988)	-1.9970 (0.5906)
LNDZ	DÜZEYDE	8.5277 (1.0000)	0.8871 (0.9947)	-5.1804*** 0.0004
LNDY		8.2889 (1.0000)	1.7653 (0.9996)	-4.3750*** 0.0049
D(LNGSYH)		-5.3915*** (0.0000)	-9.6394*** (0.0000)	-9.7505*** (0.0000)
D(LNDZ)	1.FARK	-9.6154*** (0.0000)	-29.9097*** (0.0001)	-29.3652*** (0.0001)
D(LNDY)		-6.1482*** (0.0000)	-8.2857*** (0.0000)	-10.6936*** (0.0000)

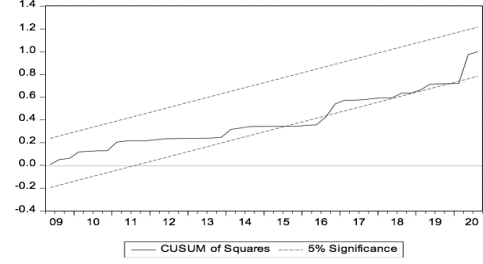
Not: () içindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir. *, **, *** sırayla %10, %5, %1 önem düzeyini gösterir.

Uzun dönem modelde yapısal kırılma olup olmadığına bakmak için yapılan CUSUM ve CUSUM-Q test grafikleri Şekil 6 ve Şekil 7’de gösterilmiştir. Hata terimlerinin istenilen güven aralığı içinde kalması, modelde tahmin edilen katsayıların istikrarlı olduğunu, modelde yapısal kırılma olmadığını göstermektedir. Değişkenlerin anlam seviyelerine bakıldığında CUSUM ve CUSUM Q grafikleri, serilerin istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Şekil 6: CUSUM Testi

Şekil 7: CUSUM Q Testi

Tablo 3: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Ki-Kare Testi	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
DLNGSYH	DLNDZ	0.082128	2	0.9598
	DLNDY	8.591084	2	0.0136
DLNDZ	DLNGSYH	8.682985	2	0.0130
	DLNDY	33.96429	2	0.0000
DLNDY	DLNGSYH	7.430062	2	0.0244
	DLNDZ	18.72779	2	0.0001

Not: Granger nedensellik testinde gecikme uzunluğu SC istatistiği ve HQ istatistiğinin uygun gecikme uzunluğunu “2” olarak belirlemesinden dolayı iki seçilmiştir.

Tablo 3’de Granger nedensellik testine ilişkin sonuçlar yer almakta olup, serilerin her birisinin bağımlı değişken diğerlerinin bağımsız değişken olması durumuna göre test yapılmıştır. %5 anlamlılık düzeyinde olasılık değerlerine bakıldığında; dolaylı vergiler ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Bu sonuca ek olarak büyüme dolaysız vergilerin Granger nedeni iken, dolaylı ve dolaysız vergilerin karşılıklı nedenselliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Dolaysız vergiler ve GSYH arasında ise H_0 hipotezi kabul edilerek, herhangi bir nedensellik bulunamamıştır.

ARDL modelleri bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmelerini içeren en küçük kareler tahmin yöntemidir. Bu sebeple gerek farklı dereceden gerekse aynı dereceden entegre değişkenler için kullanılacak eşbütünlük testi ARDL’dir (Pesaran ve Shin, 1995).

Tablo 4: ARDL Testi Sonuçları

k	F-İstatistiği	%99 Alt Sınır - %99 Üst Sınır
2	34.24155***	4.13 5
<i>Uzun Dönem</i>	<i>Katsayı</i>	t-istatistik [olasılık]
DLNDZ	0.379156***	3.863060 (0.0003)
DLNDY	0.527616***	5.294451 (0.0000)
C	0.003755	0.768918 (0.4459)
Hata Düzeltme Modeli		
D(DLNDZ)	0.166187***	5.464302 (0.0000)
D(DLNDZ(-1))	-0.176894***	-4.485765 (0.0000)
D(DLNDY)	0.333053 ***	11.67494 (0.0000)
D(DLNDY(-1))	-0.231666***	-4.975044 (0.0000)
D(DLNDY(-2))	-0.083271**	-2.017024 (0.0496)
ECM (-1)	-1.322495 ***	-12.07886 (0.0000)
Diagnostic testler (uzun dönem)	İstatistik (olasılık)	
Otokorelasyon-Breusch-Godfrey LM testi	1.279554 (0.2883)	
Değişen Varyans Heteroscedasticity testi	1.565887 (0.1617)	
Normallik-J-B Normality test	2.517459 (0.284015)	
Ramsey Reset Testi	0.174553 (0.6781)	
F-istatistiği	15.44489 (0.000000)	
R2-Adjusted R2	0.728708 - 0.681527	

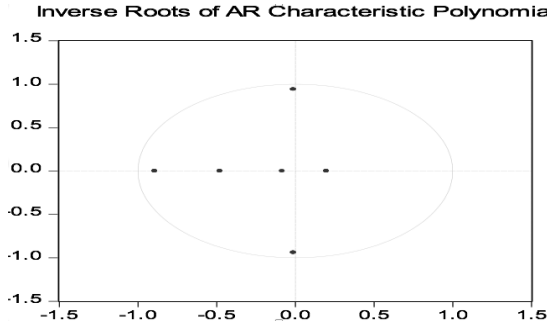
Not: Maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunlukları, Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. *, **, *** sırasıyla %10 %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Yapılan sınır testinde $H_0 : \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = 0$ (değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi yoktur) şeklindeki boş hipotezin test edilmesiyle değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisi araştırılmıştır. Buna göre bulunan F istatistiği değeri ile Pesaran (2001) tarafından hesaplanan alt ve üst kritik sınır değerleri karşılaştırılmıştır. F-istatistiğinin %1 anlam seviyesinde üst sınır değerinden büyük olduğu için seriler arasında eşbütünlüşmenin varlığı saptanmıştır. Diğer bir ifade ile seriler arasında uzun dönemli ilişki vardır. Çalışmada kurulan ARDL (1,2,3) modeli için otokorelasyon sorununa bakılmış ve Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Testi uygulanmıştır. Olasılık değerine (0.2883>0.01) bakıldığında otokorelasyon olmadığı görülmüştür. Otokorelasyon sorunun olmaması, kurulan modelin istatistiksel olarak iyi bir model olduğu ve modelin yapısal olarak tutarlılığını göstermektedir. Daha sonra Breusch Pagan Godfrey değişen varyans testine (0.1617>0.01 veya 0.05) ve JB normallik testine (0.284015>0.01) bakılmış ve herhangi bir ekonometrik soruna rastlanmamıştır. Model kurma hatası varlığı için Ramsey Reset testi uygulanmış, böyle bir probleme rastlanmamıştır (0.6781>0.01 veya 0.05). Yapılan tüm testler sonucu modelin tutarlı ve tüm varsayımları sağladığı görülmüştür.

Uzun dönemde; dolaysız vergilerin %1 artması büyümede %0.38, dolaylı vergilerin %1 artması ise %0.53 dolaylarında artışa neden olmaktadır. Dolayısıyla uzun dönemde vergi bileşenleri ve GSYH arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Kısa döneme bakıldığında; ECM (hata düzeltme katsayısı) ifadesi kısa dönemde oluşan dengesizliğin ne kadarının uzun dönemde düzeleceğini göstermektedir. Hata düzeltme katsayısı beklendiği gibi negatif bir değer almış ve katsayının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Hata düzeltme katsayısı “-1.32” olarak hesaplanmıştır. Buna göre kısa dönemde meydana gelen döngüsel sapmaların veya bir önceki dönemde meydana gelen herhangi bir şoktan kaynaklanan uzun dönem ilişki dengesizliğinin bozulması durumunda, bu dengesizliğin yaklaşık olarak bir çeyrekte kısa bir sürede düzeleceği ve uzun dönem patikasına yakınsayacağı anlaşılmıştır. Hata düzeltme modelinde değişkenlerin katsayılarına bakıldığında; kısa dönemde dolaysız vergilerde gerçekleşecek %1’lik artış, büyümeyi %0.17 oranında arttıracaktır. Dolaylı vergilerde kısa dönemde gerçekleşecek %1’lik artış ise büyümeye %0.33 pozitif katkı sunmuş olacaktır.

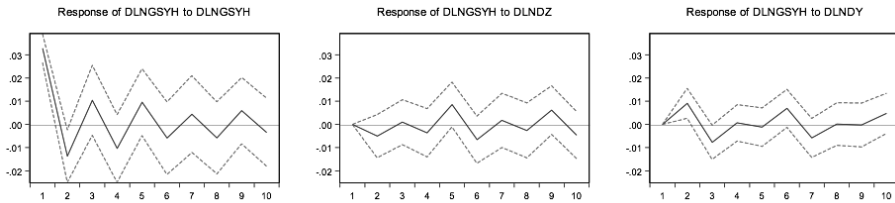
Etki-tepki fonksiyonları aracılığıyla; GSYH, dolaysız vergi ve dolaylı vergi değişkenlerine bir birimlik şok uygulandığında ilgili değişkenlerin hem kendi hem de diğer değişkenin şoklarına karşı gösterdikleri tepkiler ölçülmeye çalışılmıştır. Etki-tepki fonksiyonlarına geçilmeden önce uygun VAR modeli kurulmuş ve AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri Şekil 8’de verilmiştir:

Şekil 8: Ters Birim Kök Sınaması

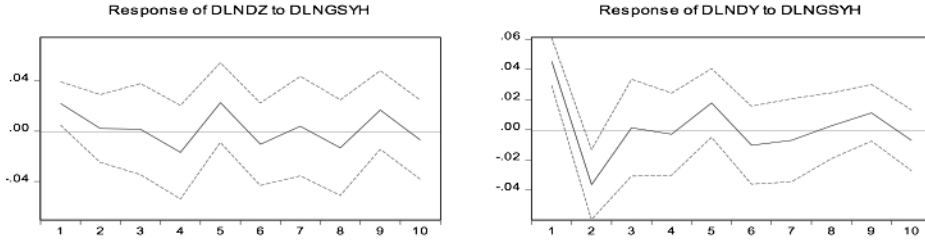
Kurulan VAR modeline ait birim köklerin tümü çemberin içinde olduğu için, kararlı, durağanlık ve istikrar koşulları sağlanmıştır. Ekonomik büyümenin diğer değişkenlere etkilerini gösteren etki-tepki fonksiyonları Şekil 9’da verilmiştir:

Şekil 9: Büyümenin Değişkenlerle Etki-Tepki Sonuçları

Şekil 9’da GSYH serisinde ortaya çıkan bir birimlik şokun GSYH üzerindeki etkisinin geniş bir dalga boyu içermesi büyük oranda GSYH’nin modelde yer almayan değişkenler tarafından etkilendiğini göstermektedir. Büyümenin dolaylı ve dolaysız vergilere etkilerine bakıldığında, dolaylı vergilerin dönem sonlarına doğru dalganın artış trendine girmesi, GSYH’deki şoklarda dolaylı vergilere başvurulduğu göstermektedir. Dolaysız vergiler ise ilk beş dönem sonra dalga boyunun azalış trendine girmesi, GSYH şoklarında tercih edilen politika araçlarından olmadığını göstermektedir. Vergi bileşenlerinin büyüme üzerine etki-tepki fonksiyonları ise aşağıda verilmiştir:

Şekil 10: Vergi Bileşenlerinin Büyüme Etki-Tepki Sonuçları

Şekil 10’da görüldüğü gibi dalga boylarının sınırlı olması nedeniyle model dışı değişkenlerin büyüme üzerine etkileri, dolaylı ve dolaysız vergilerin büyüme üzerine etkilerinden daha şiddetlidir. Bu yönüyle büyümede istikrarın yakalanması vergi gelirlerinin etkinliğinden çok diğer makroekonomik faktörlerin etkilerinin sınırlandırılması ile mümkündür. Dolaysız vergilerin büyüme üzerine etkileri dördüncü döneme kadar negatif, sonraki dönemlerde ise dalgalı bir seyir izlemiştir. Dolaylı vergiler ise beşinci dönemden itibaren pozitif seyir izlemiştir. Dolaylı vergilerin büyüme üzerine etkilerine bakıldığında, dalga boyunun dikey yapısı ve uzunluğu, hata düzeltme katsayısının ifade ettiği, çeyrek dönemden daha kısa sürede gerçekleşen etkiyi destekler niteliktedir. Dolaylı vergilerin gecikme dönemlerinin kısa oluşu; vergi politikalarının dolaylı vergiler üzerinden daha hızlı ve etkin şekilde kullanıldığını göstermektedir. Dolaysız vergilerin gecikme dönemlerinin uzun oluşu ise, bu vergilerin çoğunlukla dönem sonlarında tahsil edilen vergiler olduğu ve tahsilinde kamu otoritesinin zayıf kaldığını ifade etmektedir.

7. Sonuç

Çalışmada Türkiye’de dolaylı ve dolaysız vergi gelirleri ile büyüme arasındaki ARDL eşbütünlük testi ile uzun dönemli ilişkinin varlığı saptanmış, kısa dönem için ise hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Hata düzeltme katsayısının istatistik olarak anlamlı çıkması, dolaylı ve dolaysız vergilerin, hem cari dönemde hem de gecikmeli dönemlerde büyümeyi arttırıcı ve istatistik olarak anlamlı düzeyde ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Genel bütçe bileşenleri arasında yaklaşık %81.9 oranında vergi gelirlerinin yer alması, kamu finansmanı ve büyüme oranları arasında temel belirleyicilerden vergi gelirlerinin önemini vurgulamaktadır. Gelişmiş ülkeler baz alındığında %33.9 olarak gerçekleşen vergilerin

GSYH içindeki ağırlığı, Türkiye’de %23.1 olarak hesaplanmıştır. Türkiye ve GOÜ kategorik olarak incelendiğinde borçlanma gereğinin yüksekliği temel olarak, iç finansman yolunu yansıtan vergi gelirlerinin GSYH içindeki payının düşüklüğü ile açıklanmaktadır. Vergi gelirlerinin bileşenlerine bakıldığında, GOÜ sınıfında olan Türkiye’de dolaylı vergi gelirlerinin toplam vergi gelirleri içinde %61.8 gibi bir paya sahip olduğu ve vergi politikasının dolaylı vergiler üzerinden düzenlendiğini göstermektedir. Gelişmiş ülkelere bakıldığında; dolaylı vergi gelirleri, toplam vergi gelirlerinin ancak %26’sını oluşturmaktadır.

Uzun dönemde dolaylı vergilerin %1’lik artışı büyümeyi %0.53 arttırırken, dolaysız vergiler %0.38 arttırmaktadır. Kısa dönemde ise dolaylı vergilerdeki %1’lik artış büyüme %0.33, dolaysız vergilerdeki %1’lik artış ise %0.17 oranında arttırmaktadır. Dolayısıyla vergi bileşenleri ve ekonomik büyüme arasında, pozitif ve anlamlı ilişki hem uzun dönem için hem de kısa dönem için tespit edilmiş olmaktadır. Bu yönüyle hem uzun dönemde ekonomik büyüme ve vergi arasında gerçekleşecek ilişkinin varlığını reddeden dışsal büyüme teorisi varsayımının hem de uzun dönem ilişkisinin olduğu ama aralarındaki ilişkinin zıt yönlü kurulacağı varsayımına sahip içsel büyüme teorisi varsayımının, Türkiye ekonomisi için geçerli olmadığı ortaya konmuştur. Hata düzeltme katsayısı (-1.32), kısa dönemde gerçekleşecek sapmaların uzun dönemde bir çeyrekte daha kısa sürede tekrar denge ilişkisine yakınsanacağını ifade etmektedir. Türkiye’de vergi bileşenleri arasında dolaylı vergilerin daha ağırlıklı olması ve dolaylı vergilerin dinamik yapısı göz önüne alındığında, bu gerçekleşme teoriye uygun düşmektedir. Etki-tepki fonksiyonları vasıtasıyla dolaylı vergilerin büyümeye etkisine bakıldığında, dalga boyunun uzun ve dik şekilde olması, hata düzeltme katsayısının yorumunu destekler niteliktedir. Diğer açıdan büyümenin vergi bileşenlerine etkileri incelendiğinde; dolaylı vergilerin dönem sonuna pozitif trendle girmesi; dolaylı vergilerin ekonomi politikasında daha sık kullanılan araçlardan biri olduğuna işaret etmektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik incelendiğinde, dolaylı vergiler ile büyümenin çift yönlü nedenselliğe sahip, dolaysız vergiler ile büyüme arasında ise nedenselliğin büyümeden dolaysız vergilere doğru olarak saptanması, etki tepki fonksiyonlarında çıkan sonuçları desteklemektedir.

Türkiye’de büyüme ile pozitif ve anlamlı ilişkisi bulunan vergi gelirleri, maliye politikasının önemini ortaya koymaktadır. Gelişmiş ülke ekonomilerine göre düşük kalan GSYH içindeki vergi geliri oranları, Türkiye’nin dış kaynak finansmanına bağımlılığını arttırmaktadır. Vergi kompozisyonunda yaklaşık üçte birlik paya sahip dolaysız vergilerin (%38) ağırlığının arttırılması, vergi geliri ile finansmanının %81.9’unu karşılayan Türkiye bütçesi için dış kaynak borçlanma gereğinin azaltılmasına katkı yapacaktır. Etki tepki fonksiyonları ile saptanan büyüme üzerindeki diğer değişkenlerin ağırlığı ise, büyüme rakamlarında yaşanan istikrarsızlığın, vergi etkinliği ile bağlantısının görece zayıf olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle faiz, enflasyon, cari açık, kısa vadeli sermaye hareketleri gibi değişkenlerde gerçekleşecek iyileşmelerin, büyüme üzerinde pozitif katkılara neden olacağı bunun da vergi gelirlerinde daha yüksek gerçekleştirmeleri sağlayacağı çalışmada uygulanan nedensellik testi ile tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Açıkgöz, Ş. (2008). Türkiye’de Vergi Gelirleri, Vergi Yapısı ve İktisadi Büyüme İlişkisi: 1968-2006. *Ekonomik Yaklaşım*, 19(68), 91-113.
- Ahmad, S., Sial, M. ve Ahmad, N. (2016). Taxes and Economic Growth: An Empirical Analysis of Pakistan. *European Journal of Business and Social Sciences*, 5(2), 16-29.
- Akalın, G., Özbek, R. İ. ve Çiftçi, İ. (2018). Türkiye’de Gelir Dağılımı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 59-76.
- Aktan, C. C. (1991). Talep-Yönlü İktisat ve 1970’li Yılların İktisadi Sorunları. *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 28(1-2), 33-47.
- Aktan, C. C. (1994). *Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Altınar, A., ve Çalçalı, Ö. (2019). Türkiye’de Vergi Gelirleri ve Bütçe Harcamalarının Ekonomik Büyüme ile Etkileşimi. *Maliye Dergisi*, 176(Ocak- Haziran), 406-427.
- Anastassiou, T., ve Dritsaki, C. (2005). Tax Revenues and Economic Growth: An Empirical Investigation for Greece Using Causality Analysis. *Journal of Social Sciences*, 1(2), 99-104.
- Arin, P. K., Berlemann, M., Koray, F. ve Kuhlenkasper, T. (2011). The Taxation-Growth Nexus Revisited. *Hamburg Institute of International Economics (HWWI) Research Paper*, 104, 1-24.
- Arnold, J. M., Brys, B., Heady, C., Johansson, Å., Schwellnus, C. ve Vartia, L. (2011). Tax Policy for Economic Recovery and Growth. *The Economic Journal*, 121(550), 59-80.
- Ataç, B. (1999). *Kamu Maliyesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.
- Bahçekapılı, C. (2015). Türkiye ekonomisinde 2011 Sonrası Sınırlı Büyümenin Nedenleri Üzerine Bir Analiz. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 37(1), 111-124.
- Barışık, S. ve Kesikoğlu, F. (2006). Türkiye’de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi (1987-2003 VAR, Etki Tepki Analizi, Varyans Ayrıştırması). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), 59-82.
- Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443.
- Bleaney, M., Gemmell, N. ve Kneller, R. (2001). Testing the Endogenous Growth Model: Public Expenditure, Taxation, and Growth Over The Long Run. *Canadian Journal of Economics*, 34(1), 36-57.
- Branson, J. ve Lovell, K. C. (2001). A Growth Maximising Tax Structure for New Zealand. *International Tax and Public Finance*, 8(2), 129-146.
- Chairman, S. J. (1997). Taxes and Long-Term Economic Growth. *A Joint Economic Committee Report*, 1-13.
- Çetintaş, H. ve Barışık, S. (2010). Türkiye’de Bankalar, Sermaye Piyasası ve Ekonomik Büyüme: Koentegrasyon ve Nedensellik Analizi(1989-2000). *İmkb Dergisi*, 7(25-26), 1-16.
- Çevik, S. (2015). Domestic Saving and Tax Structure: Evidence from Turkey. *Sosyoekonomi*, 2015(1), 87-112.
- Çevik, S. ve Oh, C. G. (2013). Tax Structure and Economic Growth: A Panel Data from OECD Countries. *Regional Industry Review*, 36(1), 31-54.

Türk, Mehmet Mert ve Salih Barışık (2021); “Türkiye’de Vergi ve Büyüme Etkileşiminde Dolaylı-Dolaysız Vergi Ayırımı”, *Efil Journal*, Cilt 4, Sayı 13, s. 42-65

- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Durkaya, M. ve Ceylan, S. (2006). Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme. *Giresun Üniversitesi Maliye Dergisi*, 150, 79-89.
- Easterly, W. ve Rebelo, S. (1993). Fiscal Policy and Economic Growth: An Empirical Investigation. *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 417-458.
- Enders, W. ve Granger, C. W. (1998). Unit-Root Tests and Asymmetric Adjustment with an Example Using the Term Structure of Interest Rates. *Journal of Business & Economic Statistics*, 16(3), 304-311.
- Engen, E. M. ve Skinner, J. (1996). Taxation and Economic Growth. *Nber Working Paper Series*, No:5826.
- Ercan, N. Y. (2002). İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış. *Planlama Dergisi Özel Sayı-DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı*, 129-138.
- Gober, J. R. ve Burns, J. O. (1997). The Relationship Between Tax Structures and Economic Indicators. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 6(1), 1-24.
- Göçer, İ., Mercan, M., Bulut, Ş. ve Dam, M. (2010). Ekonomik Büyüme İle Vergi Gelirleri Arasındaki İlişki: Sınır Testi Yaklaşım. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 97-110.
- Granger, C. W. (1969). Investigating Casual Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Hall, R. E. (1968). Consumption Taxes Versus Income Taxes: Implications For Economic Growth. *Proceedings of the Annual Conference on Taxation under the Auspices of the National Tax Association*. 61, s. 125-145. California: National Tax Association.
- Harberger, A. (1964). Taxation, Resource Allocation, and Welfare. *The Role of Direct and Indirect Taxes in The Federal Reserve System* (s. 25-80). içinde Princeton University Press.
- Helhel, Y. ve Demir, Y. (2012). The Relationship between Tax Revenue and Economic Growth in Turkey: The Period of 1975-2011. *International Symposium on Sustainable Development*, 1(1), s. 32-40. Sarajevo.
- Karras, G. (1999). Taxes and Growth: Testing the Neoclassical and Endogenous Growth. *Contemporary Economic Policy*, 17(2), 177-188.
- King, R. G. ve Rebelo, S. (1990). Public Policy and Economic Growth: Developing Neoclassical Implications. *Journal of political Economy*, 98(5), 126-150.
- Kıyıcı, G. (2019). Türkiye’de Dolaylı-Dolaysız Vergilerin Adalet Açısından Değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 556-571.
- Kneller, R., Bleaney, M. F. ve Gemmell, N. (1999). Fiscal Policy and Growth: Evidence From OECD Countries. *Journal of Public Economic*, 74(2), 171-190.
- Lee, Y. ve Gordon, R. H. (2005). Tax Structure and Economic Growth. *Journal of Public Economics*, 89(5-6), 1027-1043.
- Lucas, R. E. (1990). Why Doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries? *The American Economic Review*, 82(2), 92-96.
- Mamatzakis, E. C. (2005). The Dynamic Responses of Growth To Tax Structure for Greece. *Applied Economics Letters*, 12(3), 177-180.
- Mangır, F. ve Ertuğrul, M. H. (2012). Vergi Yükü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1988-2011 Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*, Sayı 162(Ocak-Haziran), 256-265.
- Mashkoo, M., Yahya, S. ve Ali, S. A. (2010). Tax Revenue and Economic Growth: An Empirical Analysis for Pakistan. *World Applied Sciences Journal*, 10(11), 1283-1289.

Türk, Mehmet Mert ve Salih Barışık (2021); “Türkiye’de Vergi ve Büyüme Etkileşiminde Dolaylı-Dolaysız Vergi Ayrımı”, *Efil Journal*, Cilt 4, Sayı 13, s. 42-65

- Mendoza, E. G., Milesi-Ferretti, G. M. ve Asea, P. (1997). On the Ineffectiveness of Tax Policy in Altering Long-Run Growth: Harberger’s Superneutrality Conjecture. *Journal of Public Economics*, 66(1), 99-126.
- Milesi-Ferrett, G. M. ve Roubini, N. (1995). Growth Effects of Income and Consumption Taxes: Positive and Normative Analysis. *NBER Working Paper Series, Working Paper 5317*.
- Mucuk, M. ve Alptekin, V. (2008). Türkiye’de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi (1975-2006). *Maliye Dergisi*, 155(2), 159-174.
- Organ, İ. ve Ergen, E. (2017). Türkiye’de Vergi Yükünün Ekonomik Büyümeye Etkileri Üzerine Bir Çalışma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27(Mayıs), 197-207.
- Organisation for Economic Cooperation and Development (2020). *General Government Revenue*. (<https://data.oecd.org/gga/general-government-revenue.htm> ; erişim tarihi: 18.01.2021).
- Özpençe İdikut, A. (2017). Türkiye’de 1980 Sonrası Kamu Harcamaları, Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 28(Eylül), 30-41.
- Pesaran, H. ve Shin, Y. (1995). *An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Co-integration Analysis*. No: 9514: Faculty of Economics, University of Cambridge.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches To The Analysis Of Level Relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C. ve Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Polat, M. A. (2019). Ekonomik Büyüme ile Vergi Gelirleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 1991-2009.
- Razin, A. ve Yuen, C. W. (1996). Capital income taxation and long-run growth: New perspectives. *Journal of Public Economics*, 59(2), 239-263.
- Rebelo, S. (1991). Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth. *Journal of Political*, 99(3), 500-521.
- Romer, P. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Skinner, J. (1988). Taxation and Output Growth in Africa. *World Bank Working Paper Series*, No:73.
- Solow, R. M. (1956). A Contribution to The Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020). *Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri*. T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhtesabat Genel Müdürlüğü. (<https://www.hmb.gov.tr/bumko-butce-buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri>; erişim tarihi: 17.01.2021).
- Temiz, D. (2008). Türkiye’de Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1960-2006 Dönemi. 2. *Ulusal İktisat Kongresi*, 1-18.
- Terzi, H. ve Yurtkuran, S. (2016). Türkiye’de Dolaylı/Dolaysız Vergi Gelirleri ve GSYH İlişkisi. *Maliye Dergisi*, Sayı: 171(Temmuz-Aralık), 19-33.
- Turan, T. (2008). *İktisadi Büyüme Teorisine Giriş*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Turhan, S. (1998). *Vergi Teorisi ve Politikası* (6. b.). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2020). *Genel Bütçe Dengesi ve Finansmanı İstatistikleri*. Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. (https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_4/5896/DataGroup/turkish/bie_pbpanal2/ ; erişim tarihi: 18.01.2021)

Türk, Mehmet Mert ve Salih Barışık (2021); “Türkiyede Vergi ve Büyüme Etkileşiminde Dolaylı-Dolaysız Vergi Ayırımı”, *Efil Journal*, Cilt 4, Sayı 13, s. 42-65

- Ünlükaplan, İ. ve Arısoy, İ. (2011). Vergi Yükü ve Yapısı ile İktisadi Büyüme Arasındaki Dinamik Etkileşimler Üzerine Uygulamalı Bir Analiz. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 38(1), 71-100.
- Wet, A. H., Schoeman, N. J. ve Koch., S. F. (2005). The South African Tax Mix and Economic Growth South. *African Journal of Economics and Management Sciences (SJEMS)*, 8(2), 201-209.
- Widmalm, F. (2001). Tax Structure and Growth: Are Some Taxes Better Than Others. *Public Choice*, 107(3), 199-219.
- Zeng, J. ve Du, H. (2003). Allocation of Tax Revenue and Growth Effects of Taxation. *Department of Economics National University of Singapore*, 1-26.

İş Birliğinin Ahlaka Evrilmesi: İktisat ve Ahlak İlişkisi¹

Ezgi Aydoğan, Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, İktisat Bölümü, İktisat Teorisi ABD, ezgi.uyosal@klu.edu.tr, ORCID:0000-0001-5129-1627.

Ercan Eren, Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, eren@yildiz.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-4513-278X

Özet

İktisadın, ahlak ve diğer toplumsal konular ile ele alınması gerekliliği, iktisat biliminin insanların tutum ve davranışlarının bir sonucu olmasından kaynaklanmaktadır. Sosyal bir varlık olan insan iktisadi kararlarında da neyin doğru, yanlış olduğuna ilişkin yargıda bulunur. Bir davranışın doğru veya yanlış olduğuna ilişkin yargıda bulunmak için ahlaki değerlere ihtiyaç duyar. Bu çalışmada amacımız iş birliğinin insana özgü nesnel ahlaka nasıl dönüştüğünü açıklamak ve ardından A. Smith ve J.M. Keynes üzerinden iktisat ve ahlak ilişkisini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: *Ahlak Ekonomisi, İş birliği, Keynes, Smith*

JEL Kodları: *B11, B12, B41*

Evolving Cooperation into Morality: The Relationship between Economics and Morals

Abstract

The necessity of addressing economics with morality and other social issues stems from the fact that economics is a result of people's attitudes and behaviors. As a social entity, human beings make judgments about what is right and wrong in their economic decisions. It needs moral values to make judgments about whether a behavior is right or wrong. Our aim in this study is to explain how cooperation turns into objective morality peculiar to human beings, and then A. Smith and J.M. Keynes to reveal the relationship between economics and morality.

Keywords: *Moral Economy, Cooperation, Keynes, Smith*

JEL Codes: *B11, B12, B41*

1 Bu makale, "Ahlak Ekonomisi ve Türkiye" başlıklı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

1. Giriş

İnsan kendi refahı için bir toplum yaratır ve zamanla yarattığı bu toplumun refahı için kendi refahından feragat etmeye ikna edilir ya da ikna edilmeye çalışılır. İnşa edilen sosyal düzende ise ahlak bu feragat edişin anahtarıdır. Düşün tarihinde insan politik bir varlık olarak kabul edilmiş ve onun günlük faaliyetini de bu politika ilmi ve ahlakı çerçevesinde incelenmiştir.

Politik varlık olarak kabul edilen bireyin yaşamının anlamı ise mutlu olmaktır. Peki, insan nasıl mutlu olur? İyi bir insan olduğu takdirde insan mutlu olur. İyi bir insan nasıl olunur? Ahlaklı bir birey olduğu zaman insan iyi bir insandır.

Düşünce tarihinde ahlakın doğuşu ya da ortaya çıkışı bir bakıma gelişmeye kapalı bir tartışma konusudur. Filozoflar kaynağını net olarak işaret edemedikleri olguları yanlış gördükleri bir mittin arındırıp, kendi uygun gördükleri mite dayandırmayı tercih etmişlerdir. Ahlak bu doğrultuda önce teolojik (Francis Hutcheson gibi) sonra doğa (David Hume gibi) son olarak da evrimsel biyolojik (Richard Dawkins gibi) mitlere dayandırılmıştır. Oysa düşün dünyasındaki yeni gelişmeler kaynağı açıklanamayan durumların ve olguların kendiliğinden ortaya çıkabileceğini göstermiştir. Ahlak da herhangi bir mite dayanmadan kendiliğinden ortaya çıkan bir sistem olarak tanımlanabilir. Çalışmada, ilk olarak nesnel ahlakın varlığı evrimsel açıdan incelenmiş ve toplumsal yapının kendiliğinden ortaya çıkan bir sistem olduğu sonucuna varılmıştır. Devamında Adam Smith ve John M. Keynes'in ahlak felsefesinde iktisada yükledikleri rol değerlendirilmiştir.

1.1. Çılgın Kalabalıktan Uzak

Anlatımımıza doğada başlangıçta bir başına yaşayan insanın hikâyesi ile başlayalım. Thomas Hardy'nin meşhur eseri “Çılgın Kalabalıktan Uzak”taki baş kadın karakter Miss Everdene gibi toplumsal normlardan soyutlanmış ve kendi halinde yaşayan insanın hikâyesini anlatalım. İnsan, diğer insanlarla yaşamının bilincine varmamış doğada bir başına yaşamakta olduğunu hayal edelim.

Canlı olmanın birinci önceliği kendini korumak, zarar görmemek ve hayatta kalmaktır. Her canlı ilk olarak faydayı algılaymasa da zararı hemen hemen her canlı algılayabilir.

Evrimin daha ileri aşamalarındaki canlılarda ise (homo sapiens de bu grubun içindedir) başkalarının zarar görmesini de önemsemektedir. Çünkü duygusal olarak daha gelişmiş bu insan diğer insanların zarar görmesinden fiziksel olarak zarar görmese bile dürtüsel olarak zarar görmektedir. Başkasının gördüğü zararı onamamaya başladığı zaman çevresi ile ilk etkileşimine dolaylıda olsa girmiş diyebiliriz. Aynı zamanda insanın bilinçlendiği ilk an başkasının gördüğü zararı onamadığı andır. Başkasının zarar görmesinden dürtüsel olarak zarar gören insan kendisi dışındaki varlıkların da zarar görmemesinden memnun olacağını fark etmiş ve böylece diğer insan ile bir araya geldiğinde zarardan kaçınmada birliktelik kurmaya başlamıştır. Bu duruma ortak hayatta kalma kaygısı diyebiliriz. Bu kaygı duygusu aynı zamanda iki insan arasındaki iletişimin ilk unsuru olabilir. İki insan arasındaki pasif anlaşma neticesinde insan diğer insandan uzaklaşma ihtiyacı hissetmemiştir. Bu duruma herhangi bir amaca dönük olmayan ilk sosyalleşme de diyebiliriz. İki insanı bir araya getiren nispeten barışçıl bu güdüler insanın hayatını devam ettirme onu zarardan koruma konusunda güven verdikten sonra insan diğer ihtiyaçlarını karşılamaya girişmiştir. Bu birliktelik beslenme ihtiyacının karşılanması ile güçlenmiştir. İnsanları beslenme konusunda iş birliği yapmaları ise sürekli bir arada bulunmanın kendiliğinden getirdiği bir sonuçtur. İki insanın birlikte olmalarını bozmayacak motivasyona sahip olmaları sonucunda şans eseri iş birliği ortaya çıkmıştır. Michael Tomasello “İnsan Ahlakının Doğal Tarihi” adlı çalışmasında insana özgü iş birliğinin nasıl ahlaka dönüştüğünü açıklamış ve bundan yüz binlerce yıl önce, ilk insanları aç kalmamak için bir ortakla birlikte çalışmak zorunda bırakan ekolojik bir değişiklik ile anlatımına başlamıştır. Bu açıklamaya göre insan av sırasında başarılı olabilmek için bir ortak gerektiğini anlamıştır. Bu durum insanı zorunlu iş birliği kuran avcı toplayıcı haline gelmesinde hayati öneme sahiptir (Tomasello,2020,s.14). İnsan böylece zorunlu iş birliği yapması gerektiğini idrak etmiştir.

Ancak bizim ilk insanımız daha dürtüsel hareket eden daha ilkel bir canlıdır. Bu durumu bir tavşan avı hikayesi ile örneklendirelim. Başlangıçta ortak hayatta kalma güdüsü ile bir araya gelen iki insandan bahsetmiştik. Bu iki insanın birlikte olma motivasyonları bozan herhangi bir durum söz konusu değil ve zamanla iki insandan birinin acıktığını diğerinin ise tok olduğunu düşünelim. Aç olan insan doğada gördüğü tavşanı avlamak için hamleler yapmakta ancak bir türlü yakalayamamaktadır. Tok olan diğer insan ise yardım etme ve fayda sağlama bilincine henüz erişmemiş ve sadece dürtüsel olarak yanındaki aç insana yardım etmiş ve tavşanı yakalamış olsun. Burada tok insanın aç insana fayda sağlaması kendiliğinden ortaya çıkan bir durumdur. Ancak bu noktada insan diğer insan ona fayda sağladığı için onun yanında durmaz, hala bir arada olmalarını bozacak herhangi bir durum olmadığı için beraberlerdir. Dolayısıyla insan, diğer insanın ona fayda sağlayacağı konusunda hala bilinçlenmemiştir.

Birçok memeli canlı sadece çiftleşme için çiftleştiği canlı ile sosyal ilişki kurar ancak genel olarak yaşamlarında çiftleştiği canlı ile sosyal etkileşimde bulunmaz.

Evrimin bu aşamasında ise insan diğer insan ile birliğini bozmama motivasyonunu içselleştirdiği için çiftleştiği diğer insandan ayrılma gereği duymaz. Bu aşamada insan çiftleştiği canlı ile ortak bir hayat sürmeye başlamış olabilir. (Bu durum insan dışında büyük

maymunlarda da görülür.) Doğada çiftleşen erkek canlı çiftleştikten sonra yavru ile herhangi bir bağ kurmazken yavrunun bakımı ile bir müddet ilgilenen dişi canlıdır. Ancak artık erkek ile dişi ortak hayat sürmeye başladıkları için erkeğin de yavru ile ilişkisi artmıştır. Artık erkek sosyal grup içinde bütün yavrularını tanımaya başlamıştır. Aynı şekilde yavrunun da anne ve babası ile ilişkisi artmıştır. Bu yeni bağlanma biçiminin birçok kolu oluşmuş (büyükanne, büyükbaba gibi) eş ve aile kavramı doğmuştur. Bu durum duygudaşlık temelli ilişkinin gelişmesini de sağlamıştır

Duygudaşlık temelli ilişki ahlaki ilkelerin en temeli olarak nitelendirilir. Evrimsel kaynağı ise anne baba veya çocuk bakımındır. Memeli canlılarda sevgi hormonu olarak adlandırılan oksitosin ile düzenlenen yavrunun beslenmesi, tehlikelerden korunması gibi şeyleri içermektedir. Bu bağlamda özellikle yavru söz konusu olduğunda bütün memeliler duygudaşlık temelli ilgi gösterir. Duygudaşlık temelli ilişkide kişi sevgi, şefkat, ilgi gibi güdülerle fedakarlıkta bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ilgiyi motive eden güdüler en saf şekilde gerçekleştirilen özgeci edimlerdir. Bu fedakâr davranışları insan ilk olarak yavrusuna gösterirken sonrasında akrabalara ve yakın arkadaşlara yönelmiştir. Bu durum insanların bir arada olma motivasyonunu perçinlemiştir çünkü duygusal karşılıklı insan ona yardım eden insanlara karşı duygusal bağ kurar (memelilerde yavrunun onu koruyup kollayanlarla bağ kurmasını sağlayan mekanizmalar aracılığıyla) ve ardından sosyal bağ kurduğu insanlara yardım eder. Bu aşamada insanın fayda kavramının bilincine vardığını söyleyebiliriz.

Akrabaları ve yakın arkadaşları için sergiledikleri olumlu sosyal davranışlar insanları karşılıklı bağımlı hale getirmiştir. Bu yeni sosyal koşullarda en başarılı olan insanlar, diğer insanlarla karşılıklı bağımlılığını fark edip bu duruma uygun davranışlar olmuştur. Bu duruma iş birliği rasyonalitesi de denilebilir (Tomasello,2020,s.16). Böylece ortak hayatta kalma güdüsü zamanla ortak maksatlılık güdüsüne dönüşmüştür.

1.2. Dar Alanda Kısa Paslaşmalar

İnsan özgü iş birliğinin nasıl nesnel ahlaka dönüştüğünü anlamamız için ilk basamak insanların akraba ve yakın arkadaşlarına karşı gösterdiği duygudaşlık ahlakının akraba ve arkadaş olamayan insanlara kadar genişlemesidir (Tomasello,2020,s.11; Bowles ve Gintis,2011,s.23). Yapılan çalışmalar bununla ilgili ilk önemli adımın bundan yüz binlerce yıl önce, ilk insanların aç kalmamak için yeni ortaklarla birlikte hareket etmek zorunda bırakılan bir ekolojik değişiklik ile atıldığıdır.

İlk insanların böylelikle duygudaşlığın kapsamı akraba ve yakın arkadaşlardan iş birliği yaptığı yeni ortaklara kadar genişlemiştir. Bu yeni bilişsel koordinasyonlar için insanlar ortak maksatlılık becerileri ve güdülerini geliştirmiştir. Bu yeni beceri ve güdüler sayesinde bir ortakla müşterek bir amaç edinmeleri ve bir şeyleri bir ortakla birlikte kendi kişisel ortak zeminlerinde halledebilmelerine olanak tanımıştır (Tomasello,2020,s.14). Zamanla iş birliğinde her ortağın kendine ait bir rolü olduğuna dair ortak bir anlayış gelişmiştir. Bu durum ben ile ötekinin eşit statüde ve önemde olduğunu da kabul etmek demektir. Bu durum eşitler arasında saygıyı doğurmuş ve ortakların iş birliğinde başarıya ulaşması konusunda sorumluluk alma bilincini geliştirmiştir. Sorumluluk alma bilincinin gelişmesi

bireyin diğerlerinin gözündeki kimliği açısından da tanımlayıcı olmasını sağlamıştır İnsan iş birliği yapabilmesi için diğer insanların gözünde iş birliğine yatkın kişi kimliği taşınmalı aksi halde iş birliği yapamaz ve aç kalır. Böylelikle ilk insanlar iş birliği yapmaları gerektiğren dünyaları için yeni bilişsel davranışlar geliştirdiler.

Bunlardan ilki, insanın ortağının gözünde nasıl bir kimlik yarattığını önemsemesi sonucunda insanın kendisini yargılamasını temel alan bir kişisel kimlik duygusu geliştirmesine olanak tanıdı. Böylece insan kendine dışarıdan bakarak kendini yargılaması suçluluk duygusunun gelişmesini sağlamıştır.

İkinci olarak insanlarda başlangıçta ortaklar arasındaki kendi öteki eşitliği bireyin davranışları üzerinde denetim uygulaması öz düzenleyici “biz” in ortaya çıkmasına olanak tanımıştır.

Bireyin duygu ve davranışlarını bize göre düzenlemesi sonrasında ahlak ortaya çıkmıştır ancak ortaya çıkan bu ahlak günümüzde anlaşılan haliyle ahlak değildir. İkili ortaklıklar bağlamında sadece ortaklık ile sınırlı bir ahlaki ilişki söz konusuydu; yani diğer günlük etkinliklerinde ilk insan hala kuyruksuz maymun gibiydi. Bu aşamada ortaya çıkan ahlak için ikinci şahıs ahlakı ya da yerel ahlak diyebiliriz.

1.3. Ya Dışındadır Çemberin Ya Da İçinde

Nesnel ahlakın ortaya çıkmasında ikinci evrimsel adım, değişen demografik koşullar olmuştur. Sayıca büyümeye başlayan insan grupları daha küçük topluluklara ayrıldı. Bu küçük gruplar (sonrasında kültürel grup olarak isimlendirilecekler) kaynaklar için birbiriyle rekabet etti ve büyük birer “biz” gibi işlev görmüştür (Tomasello,2020,s.105). Bu aşamada, insan kendi kimliğini kültürel kimliği üzerinden tanımay ve tanımlamaya başladı.

Dolayısıyla her kültürel grup kendi için hayali birer çember oluşturdu. Çemberin içinde kalan kültürel grup üyeleri kültürel yoldaşlarına özel sempati ve sadakat duydular. Çemberin dışında kalanları ise, bedavacı ya da rakip olarak gördüler. Böylelikle, ortaklar arasındaki karşılıklı bağımlı iş birliği, grup içi üyelere kadar genişlemiştir. Bu dayanışma türünü Emile Durkheim mekanik dayanışma ve organik dayanışma olarak ortaya koymuştu. İlk aşamada neredeyse yalnız olan mekanik dayanışmanın gittikçe gerilemesi sonucunda organik dayanışma hâkim olacaktır. Bireylerin dayanışma içine girme şekli değiştikçe toplumların yapısı da değişir. Bu iki tür dayanışmaya karşılık gelen iki toplumsal tür vardır (Durkheim,2019,s.69).

Mekanik dayanışma, homojen ve birbirine benzer parçalardan oluşurken, organik dayanışma her biri özel role sahip olan ve kendileri farklılaşmış farklı parçalardan oluşmaktadır. Mekanik dayanışma ortadan kalktığı ölçüde organik dayanışma gelişmektedir. İnsan artık kendini adadığı toplumsal faaliyetlerin belirli kaynaklarına göre gruplanmıştır. Kişinin toplum içinde doldurduğu işlev önemli hale gelmiştir. Organik dayanışmanın var olduğu her yerde iş bölümü de son derece gelişmiştir (Durkheim,2019,s.75). Bu durumda iş bölümündeki artış karşılıklı bağımlılığı daha da güçlendirdi; çünkü bireyin yaşamı diğer bireylerin işini güvenilir şekilde yapmasına bağlıydı. İkili ortaklıklardaki karşılıklı bağımlılık yerini kültürel gruptaki herkesin (birbirini tanımasalar dahi) karşılıklı bağımlılığı aldı.

Bunun sonucunda insan gruba sadakat göstermesi ve güvenilirliğini kanıtlaması gerekti (Bowles ve Gintis,2011,s.113).

Başlangıçta ikili ortaklıklar arasındaki ortak amaç yeni bir evrimsel adım ile bütün grup üyeleri tarafından benimsenen kolektif amaca dönüştü.

İlk insanların ortaklarına yönelik beslediği duygudaşlık ahlakı, evrimsel açıdan bir basamak yükselerek modern insanın ait olduğu kültürel gruptaki herkese yönelik beslediği sadakat haline gelmiştir.

İnsan, kolektif amaca uygun yeni beceriler geliştirdi. Bu beceriler grubun kültürel ortak zemininde paylaşılan kültürel pratikler yaratmalarına olanak tanıdı. Kültürel pratikte roller bütünüyle bireyden bağımsızdı. İlk insanlar kurdukları ortaklıklarda ikiliden her birinin role özgü ideal davranışları varken, modern insanın kültürel pratiklerde rolü oynamanın doğru ve yanlış şekilleri vardır. Dolayısıyla bir şeyin doğru ve yanlış olarak yargılanması bireyden tamamen bağımsız bir yerde belirlenip, bildirilir ve birey tarafından değiştirilemez (Tomasello,2020,s.119). Bu durum bir şey yapmanın doğru ve yanlış olarak değerlendirileceği nesnel standartlara dönüştü. Bireyden bağımsız nesnel bakış açısı kazanmak için Adam Smith’in “tarafsız gözlemcisi” nin olması zorunludur.

Teorimizin temeli tarafsız gözlemci ve iş bölümü bir aradalığı üzerinedir. İş bölümü iktisadi bir kavrayışın çok ötesinde ahlaki bir değere sahiptir çünkü iş bölümü, dayanışma üretir. Öz düzenlemeyi içselleştirmiş insan, kendi vicdanından yükselen şu sese kulak verir: Kendini belli bir işe yararlı yapacak duruma getir. Böylelikle belli bir işte uzmanlaşmış birey kişisel doyuma ulaşmıştır. İş bölümü ile aynı zamanda insanları dayanıklı bir şekilde birbirine bağlayan bütün hak ve görev sistemi oluşmuş olur.

Bu durum duygudaşlık ahlakının hakkaniyet ahlakına evrilmesine yol açmıştır. Hakkaniyet ahlakında birey, etkileşim halinde olduğu insanlarla hak, eşitlik, adalet gibi tarafsız güdülerle dengeli bir ilişki kurmaktadır. Sonuç olarak başkasını gerçekten düşünen, başkasının çıkarını kendi çıkarına eşit gören, sahiden ahlaki canlıların nesnel ahlakı ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızın devamında ahlak ve iktisat ilişkisi A. Smith ve J.M. Keynes’in görüşleri üzerinden incelenecektir. Hem Smith hem Keynes ahlakı iktisadi sorunların çözümünde temel aktör olarak görmüştür.

2. A. Smith

Ahlak profesörü olan Adam Smith Ahlaki Duygular Kuramı adlı eserinin son bölümünde ahlak felsefesinin irdelemesi gereken temel soruları ortaya koymuştur (Smith,2018).

Smith’in ahlak felsefesinin cevap aradığı iki temel sorudan ilki erdemnin özellikleri nelerdir? diğeri ise ahlaki yargısının doğası nedir?

Smith’in ahlakla ilgili görüşlerini ele alırken onun İskoç aydınlanmasının önemli isimlerinden birisi olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Smith’in düşüncelerini daha iyi anlayabilmemiz açısından İskoç aydınlanması ve aydınlanmanın oluştuğu fikri ortamı bilmemiz Smith’in düşüncelerini anlamamız açısından önemli olacaktır.

İskoç Aydınlanması düşünürlerinin temel sorusu “ *Gelişen ekonominin ahlaki dünya ve entelektüel dünya üzerindeki etkileri nelerdir?*” O dönemde gelişmekte olan endüstriyel düzen devleti ve kurumsal yapıları değişime ve dönüşüme zorlamaktadır. Bu zorunlu değişim politik teori ve iktisat teorisinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kurumları sadece basit bürokratik organizasyonlar olarak düşünmeyip var olan ahlaki değerleri de işin içine katarsak, İskoç Aydınlanması’ndaki ahlaki tartışmalar anlaşılır hale gelmektedir. Bir tarafta kurumlar ve ahlaki değerler diğer tarafta ise gelişen iktisadi hayat arasında ortaya çıkan soruna ilişkin cevap bulma çabası politik teorisinin sınırları dâhilinde cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Politik teorisinin aradığı cevap ise İskoç Aydınlanması düşünürleri tarafından üretilen politik iktisattır (Yılmaz,2010,s.73).

İskoç Aydınlanması düşünürleri Francis Hutcheson, David Hume ve Smith ise insanı duygular ve geleneğin ahlak kurallarının kaynağı olduğunu ve bir eylemin ahlaki olarak yargılanmasını akıl yerine duygu ve hislere dayalı olduğunu öne sürmüşlerdir. Dolayısıyla İskoç aydınlanmasında etiğin temel problemi, sanayi ve ticaretin gelişmesiyle birlikte artmaya başlayan bencil piyasa ahlakının sempati ve adalete önem veren geleneksel değerlerle uyum içerisinde olup olmadığıdır (Başdemir,2005,s.3). Bu durumu iktisat bilimi özelinde düşündüğümüzde ise yavaş yavaş ortaya çıkan iktisadi birey ile ahlaki birey arasındaki çatışma olarak da düşünülebiliriz. Bu tartışmanın alevlenmesinde özellikle Bernard Mandeville’ nin konu hakkına görüşleri de etkili olmuştur. Mandeville “*Arılar Masalı Veya Kişisel Ahlaksızlıklar ve Sosyal Yararlar*” isimli çalışmasında toplumda herkesin çıkarına göre işleyen sistemin insanların ahlaklı davranmaları değil, ahlaksız davranışlarının sonucu olduğunu söylemektedir. Mandeville bu noktada ahlaksız davranışları bencillik ile özdeş kabul etmiş ve insan davranışlarının dayanak noktasını bencillik olarak ele almıştır. Mandeville göre, insanlar bencil dürtüleri ile hareket ettiği sürece toplumda ilerleme gerçekleşecektir. Bu anlayışı şu önermesi ile özetlemiştir (Mandeville,1998,s.67).

“*Her noktada tam bir düzenbazlık olmasına rağmen toplumun bütünü sanki cennette oturuyordu.*”

Arı kovanında arılar mutlu ve başarılı bir şekilde yaşarken bir gün uğradıkları bir başarısızlık sonucu arılar devleti, askeri eleştirmeye başlamıştır. Bu düzenin yıkılması için Tanrı’ya yalvaran arıların sesi duyulmuş ve mevcut olan düzenbaz sistem yıkılmıştır (Mandeville,1998,s.68).

“*Gökler artık dayanamadı ve başladı düzenbazlığı bitirmek için gücü eline aldı, verdiği sözü tuttu, bütün kalpleri dürüstlük ile doldurdu*”

Kovanda yaşanan bu değişim özellikle iktisadi alanda sonuçlar doğurmuştur. Arılar ahlaki kurallara uygun yaşamaya başlamalarından dolayı lüks tüketimden, israf etmekten kaçınmışlardır. Sonuçta ekonomik işler yavaşlamış, böylesi erdemli bir toplumda hukuki sorun yaşanmadığı için avukatlar işsiz kalmış, herkes dürüst ve inançlı olduğu için din adamlarına ihtiyaç kalmamıştır. Ahlaki toplum birçok mesleği ortadan kaldırmıştır. Arılar sadece yaşamını sürdürecekt kadar kazandıkları için özel zevk ve eğlenceleri de olmaz, kendileri için değil diğer arılar için yaşarlar ve sürecin sonunda bezgin ve mutsuz arılar

olmuşlardır (Mandeville,1998).

Mandeville göre, insanların bencillikleri, diğer ahlaksız davranışları, gsterişe ve lüks tüketime verdikleri önem ile birleşince talebin ve üretimin artmasına sonuç olarak ise toplumun zenginleşmesine yol açmaktadır (Buğra,2015). Mandeville’in kurduğu bu ilişkide kişisel kusurlar toplumun faydasınadır çünkü onlar olmadan hiçbir toplum zenginleşemez ve ilerleyemez.

Smith’in Mandeville’in insana olan bakış açısını paylaşması son derece gttür. Smith Mandeville’in insanların takdiri ve övgüyü dikkate alarak yaptığı ne varsa hepsini övölme-yi ve takdir edilmeyi sevdiği için yaptığını dile getirmektedir. Hâlbuki Smith’e göre onurlu bir davranış sergilememizin tek nedeni erdemi sevdiğimiz içindir ve bu konudaki tutku-muz insan doğasının en asil ve en iyi tutkusudur (Smith,2018,s.447).

Hume, Smith, Hutcheson bireysel yarar ile kamu yararı arasında seçim yapmanın yan-liş olduğunu düşünüyordı. Onlar tıpkı Arsitoteles, Platon gibi ahlaki değerlerin insan doğasının ürünü olduğu konusunda hemfikirdiler. Erdemli davranışta bulunmak insan doğasına uyduğu için mutluluk getirdiğini düşünüyordı.

İskoç aydınlanmasında gözlemci teorisinin önemli bir yeri vardır. Bu yaklaşımda ahlaki değerler kişisel tatmin duygumuzu karşılamak için yaptığımız seçimlerden ziyade tarafsız gözlemcinin onayını almak için yaptığımız seçimlerdir. Bu yaklaşımda tarafsız gözlemci-nin onamasına önem verilmiştir. Gözlemci teorisinin özünde bir tarafsızlık söz konusudur. Smith’in bu konuda özgünlüğu ise tarafsız gözlemci yaklaşımı ile kişi kendi davranışlarını bir ödev bilinci ile kendisini yargılayabilmesidir (Murteza,2019,s.97).

Smith, Ahlaki Duygular Kuramı adlı eserinin ilk paragrafında bireyin bencilliğini ka-bul etmiştir ancak Smith’e göre birey yaradılışı gereği sahip olduğu birtakım özelliklerden dolayı diğer insanlara karşı ilgisiz değerdir ve sempati aracılığı ile diğer insanların yaşantı-larına alaka göstermektedir (Smith,2018,s.13).

Smith’in teorisinin özgün yanını sempati duygusu oluşturmaktadır. Sempati insana diğer insanların acısına hazzına ortak olabileme imkânı sağlamaktadır. Sempati bireyler ara-sında ilişkilerin gelişmesinin temelidir. Sempati hayal gücüne dayalı bir süreçtir ve insanın kendi duygularından yola çıkarak diğer insanların duygularını anlama çabasıdır. İnsan karşısındaki kişinin yaşadığı durumdan ne kadar etkilendiğini tam olarak kestiremeye bile ne hissedeceğini düşünüp bir tahminde bulunabilir. Algılarımız bize bu konuda yardım-cı olmaz. Bizler karşımızdakinin hislerini ancak tahayyül edebiliriz. Tahayyül etmemizi sağlayan ise acı çekenin hisleri değer onun hissettiklerini kendi duygularımız üzerinde ya-rattığı etkidir. Zihnimizde kendimizi onun yerine koyarak acı çektiğimizi hayal eder ve ne hissetticiğini anlamaya çalışırız (Smith,2018,s14).

Böylelikle insanlar arasında bir aradalık, uyum ve karşılıklılık ilişkisi kurulmuş olur. Bu bağlamda Smith’in teorisinde toplumun kurulması için sempati duygusu temel bir değer-dir.

Diğer insanlarla kurduğumuz bu duygudaşlık aynı zamanda bireyin sosyal bir varlık olmasının da yolunu açmaktadır.

Adam Smith'in sempati kavramını, tarafsız gözlemci teorisine birleşince Smith'in ahlak kuramının temelini oluşturmaktadır.

Smith kitabın ilk iki kısmında başkalarının duygu ve davranışları hakkındaki yargılarımızın temeli üzerine fikir belirtirken üçüncü kısımda ise kişinin kendi duygu ve davranışları hakkında yargılamalarından bahsetmektedir. Smith'e göre insan kendi içinde yer alan yargı mekanizmaları için diğer insanlara ve dolayısıyla topluma ihtiyaç duymaktadır. Eğer insan diğer insanlarla iletişime geçmeden yaşamış olsaydı duygularının yanlışlığı ya da doğruluğu hakkında fikir sahibi olmazdı çünkü hayatında bu konularda ona ayna tutacak bir ortam var olmazdı. İnsanın kendini yargılamasını sağlayan yegâne şey toplumun içine sokulmasıdır Böylece insana ihtiyacı olan ayna sağlanmış olur.

Bu ayna sayesinde kendimiz için güzellik ve çirkinlik gibi dış görünüme dair yargıları başkalarının dış görünüşlerinden çıkarırız. Aynı şekilde ahlaki yargılamalarda başka insanların karakterleri ve davranışlarını değerlendirirken ortaya koyarız (Smith,2018,s.168).

Dolayısıyla insan ilk ahlaki eleştirileri kendisine yönelik değildir. Doğasında var olan gözlemcilik yeteneği sayesinde diğer insanlara yöneliktir. Smith'in kitabına uygun gördüğü alt başlık (İnsanların öncelikle komşularının sonra da kendilerinin davranışlarını ve karakterini doğal olarak değerlendirirken temel aldıkları ilkelerin analizi üzerine bir deneme) bu durumu en iyi şekilde açıklamaktadır.

Smith'in sempati kavramı ve tarafsız gözlemci teorisini birleştirdiğimizde ortaya şu durum çıkmaktadır: Gözlemci sempati aracılığıyla gözlediği kişinin durumunu hayal ederken diğer yandan gözlemlenen de yine sempati aracılığıyla gözlemcinin durumu hayal etmeye çalışır. (Smith,2018;170).

“Ahlaklı bir kimse hesap verebilen bir kimsedir. Hesap verebilen kimse, kelimenin tam anlamıyla her hareketinin hesabını başkalarına verebilen ve neticesinde hareketlerini başkalarının onaylayacağı şekilde düzenleyebilen kimsedir.”

Bu bağlamda Smith'in dünyasında ahlaki kaygılar toplumsal yaşamın bir parçasıdır. Smith'in insanı hem toplumsal bir varlıktır hem de sempati aracılığıyla ahlaki dürtüleri gelişmiştir.

Smith'in tarafsız gözlemci teorisinde önemli bir nokta ise insan sadece diğer insanların övgüsünü kazanmaya çalışmaz, insan övgüye layık olmaya çalışır. Karakterini ve davranışlarını onayladığımız insanlara karşı beslediğimiz sevgi ve beğeni kişinin kendisini de aynı olumlu hislerin nesnesi olmayı istemeye ve sevdiği, beğendiği insanlar kadar iyi ve beğenilesi olmayı arzulamaya iter. Bu bağlamda başka insanların beğenildikleri konuda beğenilmek kişiyi tatmin etmez. En azından insanın bir başkasını beğendiği konuda beğenilmeye değer olduğuna inanması gerekir. İnsan bu tür bir tatmin yaşaması için karakterini ve davranışını tarafsız olarak değerlendirmesi gerekir. İnsan bu şekilde bir değerlendirme yaptığında karakteri ve davranışı göze iyi görünürse mutlu olur. Dolayısıyla birey kendini başkasının yerinde hayal ederek dışarıdan bir gözle kendini değerlendirmeye çalıştıktan sonra başkaları da kendisine aynı şekilde bakıyorsa o zaman mutluluğu ve memnuniyeti tescillenir Smith'in bireyi için kendini iyi bilmek yeterli değildir. Diğer insanların gözünde

ve tarafsız gözlemcinin değerlendirmesinde iyi olmak insana gerçek mutluluğu getirir. Bu noktada Smith'in görüşleri Aristoteles'in görüşleri ile benzerlik göstermektedir. Aristoteles'te insanın iyi bir birey olması için önemli olan insanın eylem halinde olmasıdır.

Smith'in teorisinde doğa, insanı topluma uygun olarak yaratmıştır. Diğer insanları memnun etme konusunda özgün bir arzu vermişken aynı zamanda diğer insanları incitmekten kaçınmak için özgün bir nefret hissi de bahşetmiştir. Dolayısıyla doğa insanı başkaları tarafından onaylanmayı, onaylanması gereken kişi olmayı arzu etmesini sağlamıştır. Diğer insanlar tarafından onaylanmayı arzulamak insanın toplumsal bir varlık olarak görünmeyi istemesinden kaynaklanmaktadır. İnsanın onaylanması gereken biri olmayı istemesi topluma uyum göstermesini sağlayan şeydir. Smith'in teorisine göre insanın eylemleri toplumsallık duygusu ile anlam bulmaktadır.

Smith aynı zamanda kişisel çıkar toplumsal çıkar çatışmasında net bir şekilde tarafını belli etmektedir. Akıllı ve erdemli bir birey için ait olduğu toplumun menfaati kişisel menfaatin önündedir(Smith,2018,s.71).

Böylece insan, tarafsız gözlemci sayesinde kişisel çıkarını aşarak genelin çıkarına ulaşabilmektedir.

Bu bağlamda Smith'in evreninde bireyin mutluluğu ahlaklı olmasına bağlanmıştır. Erdemli insan, doğasında taşıdığı bencil duygulara hâkim olabilen ve başkalarının özgün ve derin hislerine karşı duyarlıdır. Bu evrende insana özgü kendini sevme hissi tarafsız gözlemci sayesinde konumlandırılmıştır. Böylece bencillik ve diğerkâmlık arasındaki ilişki tarafsız gözlemci sayesinde belirlenmiştir. İnsanın başkalarıyla uyumlaşmasını zorlayan bencil duyguları, tarafsız gözlemci sayesinde iyileşerek toplumsal birey ve diğerkâmlık ortaya çıkmıştır. Böylece insanlar arasında bir aradalık, uyum ve karşılıklılık inşa edilmiştir.

Daha öncede belirttiği gibi Smith ahlaki değer ve yargıların insan doğasının bir ürünü olduğunu düşünüyordu. Bu bağlamda erdem insanın doğal ve doğuştan duygularına uyduğu için mutluluk, ahlaksız duyguların ise insanın doğal duygularına uymadığı için mutsuzluk getirdiğini düşünüyordu. Smith'in erdemli ve mutlu insan arasında kurduğu bağlantıdan sonra erdemli insanın özelliklerinden bahsetmektedir.

Smith insanın karakterini kendi mutluluğunu etkilemesi ve başkalarının mutluluğunu etkilemesi şeklinde iki açıdan ele almaktadır.

Smith, bireyin karakterinin kendi mutluluğunu nasıl etkilediğini ihtiyat kavramı ile açıklamaktadır. İnsan bu dünyada mutlu olması için öncelikle bedenini korumalı ve beden sağlığını muhafaza etmelidir. Bu durum insan doğasında vardır. İnsan hem doğasında var olan eğilimlerden dolayı hem de çocukluğunda tabi olduklarından aldığı derslerden dolayı yaşamındaki ana ilkesi kendisine zarar verecek şeylerden kaçınmaktır

Smith'e göre hayatta rahat etmemizi ve mutlu olmamızı sağlayan sağlık, servet, konum, itibar gibi durumlar ihtiyat olarak adlandırılan erdeme dayalıdır. Smith, ihtiyat nedir ve insanı nasıl etkilemektedir sorusuna şu şekilde cevap vermektedir (Smith,2018,s.310).

“İhtiyatlı olmanın ilk hedefi emniyetimiz olmalıdır. Sağlığımıza, servetimize, konumumuza ve namımıza zarar verecek şeylere kendimizi maruz bırakmak kötü bir şeydir. Daha büyük avantajlar edinmeye yönelmek yerine sahip olduklarımızı korumaya çalışınca çok daha dikkatli ve uyanık davranmış oluruz.”

Smith'in değerlendirmesinin merkezinde insanların sağlıklarını, servetlerini, statülerini tehlikeye atılmaktan içgüdüsel olarak kaçınmalarından doğan ihtiyat yer almaktadır. Smith'in bu kavram ile kast ettiği yalnızca ahlaklı bir insanın kendini dikkatsiz ve sorumsuz biçimde tehlikeye atmayacağını göstermekle kalmaz aynı zamanda ihtiyatsız bir şekilde ahlak dışı davranışta bulunan insanların toplumun kınaması gibi bir tehlike içinde olduklarından bahsetmektedir. Bu düşünce, Ahlaki Duygular Kuramı'nda ele alınan diğer önemli bir ahlaklı davranış ilkesi olan sempati ile birlikte düşünüldüğünde daha da açıklık kazanmaktadır. Daha öncede bahsedildiği gibi sempati insanın doğasında olan ve diğer insanlarla duygudaşlık kurma eğilimini ifade etmektedir. Bu bağlamda sempati için en uygun tanım diğer insanların varlığına duyulan temel bir ihtiyaç olmasıdır. Toplum tarafından kınanmaya yol açan ihtiyatsız davranış, insanın en yüksek ihtiyacını da tehlikeye düşürdüğü kesindir (Buğra,2000,s.33). Dolayısıyla ihtiyatlı davranmak insanın özü olan toplumsal bireye hizmet ettiği ve bir topluluğun üyesi olarak kendini gerçekleştirmesini sağladığı için son derece önemlidir.

Amartya Sen'e göre Smith'in İhtiyatlı olmak kavramı akıl ve kavrayış ile kendine hâkim olma özelliğinin birliğidir. (Sen,2003,s.29). Smith'in ahlak konusundaki yaklaşımının Stoik kökenine baktığımızda iyi davranış anlayışında hem sempatinin hem de ihtiyatlı davranmanın önemli rol oynamaktadır. Stoacılar göre insan kendisini ayrı bir varlık olarak görmemelidir. Doğada yaşamını sürdüren bir topluluğun üyesi olduğunun farkında olmalı ve bu topluluğun menfaati için kendi menfaatinden vazgeçmelidir. Stoacılar göre kendimizi bencil tutkularımızla değil başkasının gözüyle değerlendirmeyi bilmeliyiz (Smith,2018,s.205).

Dolayısıyla ihtiyatlı insan toplumsal bir birey olduğunun farkındadır. Toplum içinde aksi ve kaba biri gibi görünmekten kaçınır. Hiç kimseye karşı saygısızlık etmez. Konuşmalarında ve davranışlarında saygılı olmaya dikkat etmektedir. Toplumun kurallarına huşu içinde itibar etmektedir. Bundan dolayı topluma son derece yetenekli ve erdemli insanlardan çok daha iyi örnek olmaktadır. İstikrarlı bir şekilde sürdürdüğü çalışkanlığı ve tutumluluğu sayesinde gelecekte elde etmeyi umduğu rahatlık ve keyif uğruna bugünkü rahatlığından ve keyfinden feragat etmektedir. Bu davranışları sayesinde tarafsız gözlemcinin takdirini kazanmaktadır -

İhtiyatlı davranmak sağlığa dikkat etmek, servetini korumak, konumunu ya da makamını gözetmek olarak düşünüldüğünde belli bir dereceye kadar iyi ve güzel bir özellik olarak düşünülse de hiçbir zaman erdemlerin en güzeli ve en soylusu olarak düşünülmemelidir. Bunlardan daha büyük ve daha soylu bir amaca yönlendirilirse gerçek anlamda ihtiyat olarak adlandırılabilir (Smith,2018,s.314).

Smith bir kişinin başkalarının mutluluğuna etki ettiği koşulları iyilikseverlik duygusu ile açıklamaktadır. İnsana doğa tarafından bahşedilen iyilik yapma güdüsü kısıtlıdır. Bu bağlamda insan iyilik yapma güdüsünü yoğunlaşmış seyrekleştiği halleri belirleyip bir sıralamaya koyması gerekmektedir. Stoacıların da dediği gibi insan ilk ve öncelikli olarak kendisine bakabilmelidir ve insana her açıdan bakabilecek tek insan kendisidir. İnsan öncelikle kendi haz ve acısına karşı daha duyarlıdır. İnsanın kendisi gerçektir diğer insanlar ise onun gölgesi gibidir. İnsanın kendisinden sonra aynı evde yaşadığı aile üyeleri (anne, baba, çocuk, kardeş) insanın davranışlarından en çok etkilenen kişilerdir. Bu insanların mutlulukları insanın davranışlarından ilk ve en çok etkilenen kişilerdir. Sevgi ve şefkat duygularının yoğunluğu insana en yakın olandan en uzak olana azalarak gitmektedir. Ancak bu duyguları yönlendiren faktör sadece yakınlık derecesi değildir. İnsanın iyilik edeceği insanlar öncelikli olarak bize iyiliği dokunmuş insanlardır. Mutlu olmak için karşılıklı olarak nazik davranmak önemlidir (Smith,2018;327).

İnsan en çok iyilik gördüğü kişilere karşı iyilik yapmak istemektedir. İnsan yakınları tarafından sevilen biri olmak için onlara geri almak istediği sevgiyi vermelidir. Dolayısıyla Smith sosyal düzeni inşa ederken temele karşılıklılık ilişkisini yerleştirmiştir.

Smith'in hem konumuz itibari ile hem de iktisat açısından diğer önemli ise Milletlerin Zenginliği'dir. Smith'in kitabın girişinde verdiği plana ilişkin açıklamalara göre, aslında Milletlerin Zenginliği iş bölümü üzerine yazılmış beş ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde iş bölümünün ne olduğu, ikinci bölüm üretken emek ve birikmiş sermaye, üçüncü bölüm tarih boyunca farklı milletlerin işbölümünü birbirlerinden nasıl farklı şekilde kullandığı, beşinci bölüm ise iş bölümü sayesinde toplumda ortaya çıkan zenginliğin kamu çıkarı için nasıl vergilendirildiği şeklindedir (Murteza,2019,s150). Smith'in iktisadi görüşleri ve özellikle de Milletlerin Zenginliği'nde bir ülkenin refahının arttırması için en önemli kaynağının iş bölümü olduğunu vurgulaması 18. yy. neredeyse tüm Avrupada ses getirmiştir.

İş bölümü, Smith iktisadının en temel ve en ayırt edici konusudur. Aslında iş bölümü sosyal kuramın inşasında, insanlığın ilk zamanlarından itibaren saygı görmüş ve önem gösterilmiş bir iktisadi eylem türüdür. Daha önce bahsettiğimiz gibi Antik Yunan'da ortaya çıkan bu kavram siyaset biliminin önemli bir parçasıdır. Lakin iş bölümü, 18.yy iktisadi düşüncesine kadar, emeğin üretimini geliştiren sebeplerden biri ve üretimi maksimize eden bir etmen olarak düşünülüyordu. Bu bağlamda iş bölümü üretimde nicel değil nitel gelişmenin nedenlerinden biri olarak algılanıyordu. İş bölümü üretim için nicel bir güç haline alması, sanayi devrimi öncesi İngiltere'sinde ortaya çıkmış ve en iyi ifade şeklini Milletlerin Zenginliği'nde almıştır. Ancak Smith'in bu konu hakkında esas farklılığı iş bölümünü “insan doğasındaki bir şeyi başka bir şey ile değiş tokuş etme eğiliminin bir sonucu olarak görmesidir (Murteza,2019,s.148). Adam Smith iş bölümünün maddi yönüne yaptığı bu vurgu onu yeni bir bilimin iktisat biliminin kurucu ismi yapmıştır diyebiliriz.

Smith'in iktisadında bir milletin zenginliğinin ana kaynağı iş bölümüdür. Smith bu bakış açısına kitabın ilk sayfasından itibaren değinmektedir. Smith'e göre bir milletin

zenginliği, o milletin yıllık emeğinin üretmiş olduğu toplam ürüne veya bu ürünle satın alınan onu tüketecelere oranla az ya da çok oluşuna bağlı olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Smith'in para ile ilgili düşünceleri felsefi anlamda öncüleri Platon ve Aristoteles'den çok farklı değildir. Smith'e göre tedavüldeki para miktarı ile bir ülkenin zenginliğini belirleyen bir etken değildir.

Denebilir ki, Smith için bir milletin üretim gücü ve kapasitesi, o ülkenin zenginliğini belirleyen temel unsurdur. Bu üretim gücünü ve kapasitesini arttıran esas unsur ise iş bölümdür.

Smith iş bölümü hakkında sonraları çok popüler olacak olan topu iğne fabrikası örneğini vermiştir. İşçinin biri teli çeker, diğeri bunu düzeltir, bir başkası keser ve başka biri sivriltilir, diğeri baş geçmesi için tepesini ezer. Smith kendisi ziyaret ettiği toplu iğne fabrikasında tüm bu işlemlerin on kişi tarafından yapıldığını görmüş ve bu on kişi günde iş bölümü sayesinde dört bini aşkın iğne yapabilmektedir. Bu on kişi kendi başına iğne yapmaya kalksaydı günlük toplam iğne sayısı onu geçmeyebilirdi (Smith,2016,s.7). İş bölümü hem toplam çıktı sayısının yüksek oranda artmasını sağlarken diğer yandan da nihai ürünün birim fiyatını düşürecektir. Aynı zamanda birçok insanın istihdam edilmesine de fırsat vermektedir. Smith insanlık tarihi boyunca emekteki en büyük gelişmenin iş bölümünden ileri geldiğini söylemektedir

İş bölümünün üretimde nihai mal miktarında artışa yol açmasını sağlayan üç temel sebebi vardır. Birincisi, el yatkınlığını geliştirmesidir. İkincisi, İşin bir kolundan diğerine geçerken zaman tasarrufu sağlamaktadır. Üçüncüsü, uygun makine kullanımını sayesinde emeğin üzerindeki yük kolaylaşıp azalmaktadır. Böylece bir iş mümkün olduğunca basit hale gelir, işte uzmanlaşan kişi daha kısa yollar bulur ve sonunda iş makineleşip kolay hale gelmektedir. Bu durum ancak iş bölümünün gelişmesi sayesinde. İş bölümünü insanın doğasında var olan belirli bir eğilimin alıp verme ya da bir şeyi başka bir şeyle değiş tokuş etme eğiliminin kaçınılmaz bir sonucudur (Smith,2016;14).

Smith'in iş bölümüne dair yaptığı bir başka çıkarım daha vardır. Bu çıkarım ise o zamana kadar ileri sürülenden farklı bir yaklaşım içermektedir. Smith, insanlar arasında farklı yetenek ve ustalıkların doğuştan değil de sonradan edinilmiş olduğunu düşünmektedir. Ona göre bir filozof ile sıradan bir hamal arasındaki fark yaradılıştan değil alışkanlık, gelecek ve eğitimden gelmektedir. (Smit,2016;20).

Dolayısıyla diyebiliriz ki, insanın hayattaki konumunu belirleyen yeteneklerinden ziyade tesadüflerdir.

Smith iktisadının en önemli kavramlarında biri “görünmez el”dir. Smith “görünmez el metaforunu üç farklı bağlamda kullanmıştır. İlk olarak Astronomi Tarihi'nde kulanmış ve buradaki anlamı iktisatla ilgili değildir. Milletlerin Zenginliği'nde ithal kısıtlamaların olmadığı bir toplumun nasıl daha iyi bir durumda olacağını açıklamaktadır. Ahlaki Duygular Kuramı'nda ise kendi çıkarı peşinde koşan zenginlerin amaçlamadan nasıl toplumun çıkarına hizmet ettiğini açıklamaktadır. Böylece her iki eserinde de kendi çıkarı peşinde koşan insanın karşılıklı etkileşiminin toplumun çıkarına hizmet etmesini ve birbirine zıt

iki olgunun kişisel çıkar ve toplumsal faydanın nasıl ilişkili olduğunu göstermeye çalışmıştır (Aydınolat,2010,s.149).

Milletlerin Zenginliği’nde görünmez el kavramı şu şekilde yer almaktadır (Smith,2016,s.485)

“Yerli çalışmayı tutmayı yabancı emeği desteklemeye yeğ tutmakla, yalnızca kendi güvenliğini gözetir. O çalışmayı, ürünü en büyük değerde olacak biçimde yönetmekle de, yalnız kendi kazancını düşünür; bunda birçok başka hallerde olduğu gibi görünmez bir el onu hiç aklından geçmeyen bir amacı gütmeye iter. Bunun aklından geçmeyişi, toplum için her zaman pek öyle kötü olmaz. Kendi çıkarı peşinden koşmakla toplumun çıkarını çoğu zaman gerçekten onu kollamaya niyet ettiği zamandakine göre daha etkin şekilde kollamış olur.”

Dolayısıyla bu noktada tüccarın en büyük amacı karını maksimize etmektir ve bunun için de ürünü en büyük değerde olacak biçimde yönetmeye çalışmalıdır. Tüccar yalnız kendi kazancını düşünse de sonuç olarak toplumun çıkarına yönelik hareket etmektedir.

Görünmez el metaforu Ahlaki Duygular Kuramı’nda şu şekilde yer almaktadır (Smith,2018,s.184).

“Zenginler yoksullardan olsa olsa biraz daha fazla tüketirler ve doğalarından gelen bencillikleri ve açgözlüklüklerine rağmen sadece kendi rahatlarını gözettikleri ve istihdam ettikleri binlercesinin emeğinden bekledikleri tek şey kendi kibir ve doyumsuz arzularının tatmini olduğu halde, yoksullarla tüm çalışmanın ortaya çıkardığı ürünü paylaşırlar. Yeryüzü yaşam için gerekli olan şeyleri üzerinde yaşayan sakinleri arasında kendi dağıtmış olsaydı yapmış olacağının aynısıyla görünmez bir el tarafından yapmaya itilirler; böylece de amaçlamadan ve bilmeden toplumun çıkarlarına hizmet ederler ve insan türünün çoğalması için gereken koşulları sağlarlar”

Smith bu pasajda ise görünmez el metaforunun zengin ve yoksul arasındaki dağıtıcılık özelliği üzerinde durmaktadır. Zengin insanlar sınırsız ihtiyaçlarını karşılamak için daha çok birikime daha çok birikim sağlamak için daha çok çalışana ihtiyaç duymaktadır. Sistem zengine kar fakire ise ücret getirmektedir. Böylece görünmez el sayesinde zengin zenginliği toplumun geneline yayılmaktadır.

Smith iktisadındaki öz çıkar ile görünmez el arasındaki ilişkiye bakalım. Bu noktada bazı iktisatçılar Smith için öz çıkar ile öz sevginin farklı olduğunu düşünmektedir. Ahlaki Duygular Kuramı’nda öz sevgi ihtiyat ile ele alıp erdemli insanın karakterinin bir özelliği olarak ele almaktadır. Milletlerin Zenginliği’nde ise öz çıkar iktisadi kar kavramıyla birlikte kullanılmaktadır (Murteza,2019,s.175). Aslında her iki kavramın temelinde Smith bireyin özünde bencil olduğunu ve insanın davranışlarının temelinde kendi mutluluğu ve rahatını düşündüğünü kabul etmiştir. Ancak Smith’in her iki eserinde de üzerinde durduğu insanların bencil olduğu değil bencilliğine rağmen işleyen doğal bir sistemin bulunmasıdır.

Ahlaki Duygular Kuramı’nda iyi bir toplum düzeni için insanlardan fazla bir şey beklemeyen, zorlayıcı ahlaki taleplerde bulunmadan işleyen bir sistem olduğunu savunmaktadır. Milletlerin Zenginliği’nde ise ekonominin örgütlenişi aynı şekilde insanların doğal

eğilimleri doğrultusunda yönlendirilmiş iktisadi faaliyetlerin zenginleşmeye yol açtığı düzen, iyi bir düzen olarak karşımıza çıkmaktadır (Buğra,2015,s.94).

Ahlaki Duygular Kuramı'nda öz sevgi kavramı ihtiya ile birlikte ele alınmaktadır. Her insan ilk ve öncelikli olarak kendisine bakabilmelidir. İnsan her açıdan göz kulak olabilecek tek insan yine kendisidir. Kendisinden sonra birlikte yaşadığı aile üyelerine annesine, babasına, çocuklarına ve kardeşlerine büyük bir sevgi duymaktadır (Smith,2018,s.319). Dolayısıyla insan öncelikle kendi sağlığına, servetine, konuma zen göstermelidir. Bunlar bu hayatta mutlu olmamızı ve rahat etmemizi sağlayan şeylerdir ve ihtiyalık denilen erdem ana içi budur (Smith,2018,s.320). Dolayısıyla Smith'e göre insanın öncelikle kendisini düşünerek hareket etmesinde ahlaki olarak bir sakınca yoktur.

Smith'in her iki eserinde de kişisel çıkara dayalı güdüler toplumsal ilişkilerin temeline yerleştirilmiştir. İnsanın kendini sevmeye, kendini düşünme güdüsü olumlanarak bunların sosyal düzeni inşa etmedeki önemi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Smith'in evreninde insanın kendini düşünmesinde erdemsiz ya da ahlak dışı bir durum söz konusu değildir.

Ancak bu noktada Smith'in bencilliği ele alışına dair bir parantez amamız gerekmektedir. Bunun için de Smith ve Mandeville'in bencillike yaklaşımı karşılaştırmak faydalı olacaktır. Mandeville'in toplumunda herkesin çıkarına göre işlemesini sağlayan şeyin bireylerin ahlaklı davranmaları değil aksine ahlaksız davranmalarıdır. Mandeville bu noktada ahlaksız davranışları bencillikle özdeş kabul etmiş ve insan davranışlarını belirleyen temel dürtüyü bencillik olarak düşünmüştür. Bu bağlamda bencillik kendi içine kapanmış bencillikle eş değer düşünülebilir. Smith'in etik dünyasının belirleyici davranış ilkesi sempattir. Ancak bunun yanında insanın davranışlarını açıklamada öz sevgi ilkesi de açıklayıcı bir unsurdur. Dolayısıyla insan sosyal bir varlık olduğu için başkaları tarafından değerlendirmelere önem vermekte ve bu iki ilke birbiri ile çelişmemektedir (Buğra,2015,s.97). Smith'in evreninde ise diğer insanlarla ilişkide olan ve onlarla bütüne yol açan bencilliktir.

Lucio Colletti'ye göre Mandeville'de kendini düşünerek iş görme kötücül temelde düşünülürken, Smith ise böylesine iş görmeye olumlu anlamda düşünülmüştür. Mandeville'de negatif etkenler pozitif sonuçlara yol açarken, Smith' de kısmi pozitif etkiler pozitif sonuçlara yol açabilmektedir (Colletti,1974,s.213).

Ahlaki Duygular Kuramı'nda bencil duygular yansız bir gözlemci sayesinde diğerkmlığa dönüşürken, Milletlerin Zenginliği'nde kişisel çıkara dayalı maddi ilişkiler görünmez el sayesinde amaçlanmadığı halde genelin faydasına dnşmştr.

Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir durum vardır. Literatürde Adam Smith Problemi olarak adlandırılan ve Smith'in kitapları arasında insan doğasına yaklaşım açısından çelişkinin olduğu öne sürülmektedir. Smith'in ahlak felsefesini sempati motivasyonuna, iktisat teorisini ise bencillik motivasyonuna dayandırdığı bunun da insanın doğası hakkında Smith'in düşüncelerinde elişi olduğu düşünülmektedir.

Smith "Milletlerin Zenginliği" beş ana başlıktan oluşan ve tamamında iş bölümü ele aldığı bir eserdir. İş bölümü aslında uzmanlaşmayı getirir (bu durumdan Smith'te eserinde bahsetmektedir), uzmanlaşma ise insanın ihtiyaçlarının karşılanması diğer insanlara

daha fazla ihtiyaç duymasına yol açar. Toplumsal iş bölümünün getirdiği ahlak anlayışında topluma faydalı olan her iş kutsal kabul edilir. Bu açıdan bakıldığında insanın kendisine faydalı olan aynı zamanda topluma da faydalıdır.

Özellikle de Smith’ meşhur biracı, kasap, fırıncı örneği ile bu durumu en iyi şekilde ortaya koymuştur.

Adam Smith her iki eserinde de ortaya koyduğu tüm insani eylemlerde başarılması gereken temel amaç insanların durumunu iyileştirmektir. (Ahlaki, entelektüel ve maddi açıdan) Ahlaki Duygular Teorisi’nde neden tüm insanların koşullarını iyileştirmemiz gerektiğini açıklarken, Milletlerin Zenginliği’nde bu hedefe nasıl ulaşacağımızı açıklamaktadır. Smith’in felsefesinde esas amaç zengin olmak değil refahı arttırmaktır. Dolayısıyla Smith’in iki eseri birbiri ile bağlantılıdır (Claar ve Forster,2019,s.25).

3. J.M. Keynes

John Maynard Keynes, adının bir konu dalının tümüne verilmesi başarısını elde etmiş tek isimdir. Kendinden sonra gelen onun teorisini savunan birçok isim de onun adıyla anılır olmuştur. (Post Keynesyen, Yeni Keynesyen gibi) Ne Alfred Marshall ne Smith ne de Milton Friedman böyle bir başarı elde edememiştir. Ancak Keynes’in ekonomisini Keynesçi ekonomilerden farklı kılan felsefi yönelime dayanmasıdır. Keynes’in ekonomisi iyi yaşam hayali ile yoğunlaşmış ve olasılık teorisi ile şekillenmiştir. Keynes’in evreninde felsefe ekonomiden önce gelir.

Keynes’in felsefe anlayışı estetik bir kuşağın ürünüydü. Keynes ve arkadaşları kendilerini Hristiyan hokus pokusunun yerine rasyonel bir ahlak ve davranış sistemini savunun kişiler olarak görüyordu. Keynes’in ahlak bilgisi dâhil olmak üzere, bilginin kaynağı olarak sezgiyi görüyordu. Onun gerek ekonomide sezgisel muhakemeye önem verışı gerek ekonometriye duyduğu düşmanlık felsefi bir temele dayanmaktadır (Skidelsky,2009,s.57).

İktisadi düşünce tarihinde Keynes bir devrimci olarak ele alınmaktadır. Onun devrimci yapan özelliği ise özünde insana, doğaya, yaşama farklı bir bakış açısına sahip olması (bu noktada belirtmemiz gerekir ki Keynes’i kendinden önceki ana akım iktisatçılarla kıyaslamaktayız.) ve bunun sonucu olarak da ekonomiyi farklı bir şekilde ele almasıdır. Keynes’e kadar ekonomide hakim olan görüş Say Kanunu’dur. Bu durum ekonomide üretim ve tüketim ilişkisinde üretimi birinci, tüketimi ise ikinci unsur yapmıştır. Bu tanıma dayalı geliştirilen ekonomi tanımı ise kaynakların kıt ihtiyaçların ise sınırsız olduğudur. Keynes’i devrimci yapan ise üretim ve tüketim arasındaki ilişkiyi ters yüz etmesi ve tüketimi öncelik vermesidir. Dolayısıyla bu devrimci söylem iktisatta insana ve insanın ihtiyaçlarına dair bakış açısı değişmiştir. Keynes’in tüketime önem vermesi insanı ihtiyaçların kölesi bir varlık olarak tanımlaması değildir. Aslında Keynes bize iktisadın ahlaki ve kültürel köklerinden bahsederek bir tüketiciden çok daha fazlası olduğumuzu hatırlatır. 1932 yılında yazdığı “Dilemma for Modern Socialism” adlı makalesinde bu durumu açıkça görmekteyiz (Keynes,1932,s.158).

“Ekonomik olarak sağlıklı en iyi katkı henüz çocukları doğmamış olsa bile onların büyük-babaları sağlıklı düşünceyi torunlarının maddi yüklerini hafifletme perspektifiyle birleştirebilecek yeni bir uluslararası iktisadi düzen inşa etmeye çalışmalıdırlar”

O, aslında insanın ihtiyaçtan daha fazlasını aramadığı düşüncesini iktisatta hâkim kılmaya çalışmıştır. Bu Platon-vari bakış açısı aynı zamanda onun iktisat ve ahlak arasında kurduğu ilişkiyi de kaynaklık etmektedir. Çünkü Keynes için iktisadi faaliyetin esas amacı iyi yaşamdır. 1930 yılında yazdığı “Economic Possibilities of Our Grandchildren” makalesinde iktisat iyi bir yaşam için araç sunar derken, mutlak ihtiyaç ve görelî ihtiyaç arasındaki farkı da ortaya koymuştur. Türdeşlerimizin durumu ne olursa olsun eksikliğini hissedeceğimiz mutlak ihtiyaçlar derken, tatmin edildiğinde bizi türdeşlerimizin üzerine çıkaran ve bize, onlardan üstün olduğumuz hissini veren ihtiyaçları görelî ihtiyaç diye tanımlamaktadır. Keynes görelî ihtiyaçların tatmin edilemez nitelikte olduğunun farkındandır ve insanın yaşam standardı ne kadar yüksek olursa olsun bu ihtiyaçlar o kadar yüksek olacaktır (Keynes,1930,s.368). Mutlak ihtiyaçların karşılanmasının iyi bir yaşam için yeterli olacağını da savunmaktadır. İnsan mutlak ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra bolluk ortaya çıkacak ve bu bağlamda ekonomi ve kapitalizm erdemli ve iyi yaşama aracılık edecektir. Keynes insanı iyi ve güzel olan şeyleri yapmaya teşvik eder çünkü uzun vadede seçimlerimizin mirası biz öldükten sonra da yaşayacaktır.

Keynes 1938’de Roy Harrod’a yazdığı mektupta iktisadın ahlaki bir bilim olduğunu açıkça belirtmiştir (Keynes 1938’den aktaran Rona, 2017,s.7).

“Kimya,fizik ve diğer doğal bilimlerde deneyin amacı, eşitlik veya formülde ortaya çıkan faktörlerin çeşitli miktarlardaki gerçek değerlerini bulmaktır. Ekonomide durum böyle değildir. Ekonomide bir modeli nicel bir formüle dönüştürmek, bir düşünce aracı olarak kullanışlılığını yok etmektir.Çünkü ekonomi aynı zamanda moral bilimdir. Ekonomiyi değerlendirirken motivasyon, beklenti ve psikolojik belirsizliklerle ele almak gerekir. Ekonominin kompleks ruhunu göz önünde bulundurmak gerekir. Elma yere düştüğü zaman sadece elmanın neden yere düştüğünü düşünmeyiz. Elmanın düşerken ki motivasyonuna, toprağın elmanın yere düşmesini isteyip istemediğine ve elmanın yere düşmesi için değip değmediği ile ilgileniriz.”

Keynes ahlakla ilgili düşünceleri G.E. Moore ve mensubu olduğu Bloomsbury grubu etkilenmiştir. Moore’un ahlak konusunda iki çalışması vardır. 1903 yılında yayınlanan Principia Ethica ve 1912 yılında yayınlanan Ethics’tir. Keynes’in felsefi düşüncelerinin temelinde sezgisel epistemolojisi olduğunu belirtmiştik. Keynes Moore’un Principia Ethica’daki temel sezgilerden vazgeçmek için hiçbir neden göremediğini belirtmiştir. Bu bağlamda Moore’dan aldığı üç şey önemlidir. Moore Principia Ethica’da “iyi”nin nasıl tanımlanacağı ile ilgilenmiştir. Moore göre iyi, herhangi başka bir kavram ile tanımlanamayacak kadar güçlü ve büyüktür. İyi sadece iyidir. İkincisi, zihnin iyi ve kötüyü algılayışı, iyi ve kötü eylemlerden önce gelmektedir. Görevi değer belirler. Üçüncüsü, bildiğimiz ya da hayal edebildiğimiz en değerli şey, belirli bilinç durumlarıdır ki, bunlar insanlar arası ilişkinin zevkleri ve güzel nesnelere duyulan haz olarak tanımlanabilir (Skidelsky,2009,s.58).

Öyleyse insana dair tüm etkinliklerin en yalın amacı insan için iyi olanı hedeflemesidir. Sosyal düzen için tasarlanmış tüm araçlar (İktisat gibi) insanın iyi durumda olmasını amaç edinmelidir. İyi olanı amaç olarak belirleyen Keynes insan yaşamının esas amacını karını arttırmak olarak görmemiş ve iktisadın insan ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmet üretiminden çok daha fazlası olması gerektiği ile ilgilenmiştir.

Bloomsbury grubu ise önde gelen İngiliz entelektüel figürlerinden oluşuyordu. Bunlar arasında Leonard ve Virginia Woolf, E.M. Forster, Clive ve Vanessa (Woolf) Bell, Duncan Grant ve Keynes’in en yakın arkadaşlarından biri olan Lytton Strachey vardı. Bu gurubun Batı dünyasının sanatsal ve entelektüel yaşamı üzerinde etkisi büyüktü. Keynes, Bloomsbury grubunun önceki tüm ahlaki anlayışa doğrudan zıt bir ahlaki vizyona sahip olduğunu vurguladı. Öyle ki onu bir tür ahlaksızlık olarak bile tanımladı. Grubun bohem ahlak anlayışından şöyle bahsediyordu (Skidelsky;2009,s.30).

“Tamamen geleneksel ahlakı, gelenekleri ve geleneksel bilgeliği reddediyorduk. Biz tam anlamıyla ahlaksızdık.”

Onlar atalarının hapsediği gevşek Viktoryen ahlakı eleştirmişler ve yaşamlarını nasıl yaşamaları gerektiğini öğrenmek ümidiyle yüzlerini ahlak felsefesine dönmüşlerdi. Moore’un “Principia Ethica” adlı eseri ise Keynes’in kuşağı için bir ahlak manifestosu olmuştu. Keynes sonları bu eser için “yeryüzünde yeni bir cennetin açılışı” deyimini tanımlamıştır (Skidelsky;2009,s.31).

Bloomsbury grubunun üyeleri tüketimi özendiren her şeyi derinden küçümsüyordu. Zenginlik ve maddi şeylerin birikimiyle mutluluk arayışından vazgeçtiler. Bu tür zevkler geçici ve yapaydır, bizi benliğimizden uzaklaştırır. Mutluluğa giden yol, dostluk ve romantik (ya da en azından cinsel) ortaklıktan oluşan yakın ilişkiler içinde gerçekleştirilen sanat, edebiyat, felsefe gibi şeylerin takdir edilmesi ve tartışılmasıdır (Claar ve Forster,2020,s.105).

Keynes, 1930 yılında verdiği derslerde ise iktisada bakış açısını net bir şekilde ortaya koymuştur. Keynes için iktisadi bir sorun insanlara iyi yaşam için gerekli maddi araçların sağlanmasıdır ve refahı artmış, maddi sorunları çözülmüş insan artık yaradılışına uygun gerçek sorunları ile ilgilenecektir. Bu sorunlar ise, insan hayatını bilgece ve erdemli bir şekilde yaşaması için zamanını nasıl değerlendireceğidir. İktisadi sorunları çözüldüğü vakit para hırısı ahlaksızlık, para sevgisi ise tiksindirici olarak görülmektedir (Keynes,1972,s.328). Keynes için para sevgisi iktisadi mekanizmanın itici gücü olmakla birlikte toplumlar kıtlıktan bolluğa ulaştığında gereksiz hale gelecektir. Keynes’in para sevgisi ile ilgili görüşleri Aristoteles’in Oikonomike (Ev Yönetimi) ve kremastike (Para Kazanma Sanatı) arasında yaptığı ayrıma dayalı felsefi gelenek içinde değerlendirilebilir. Keynes’e göre para kendi içinde bir değere sahip değildir; mal ve hizmet satın almak için araçtır. İnsanların esas istediği mallara sahip olmaktır. Ancak modern kapitalizmle birlikte para amaç haline dönüşmüş ve insanlar daha fazla para kazanmak için para kazanır hale gelmişlerdir (Keynes,1925,s.308). Kuşkusuz antik dünyadan günümüze kadar gelen ahlaki kodlar bize tasarrufun erdemli bir davranış olduğunu söylemektedir. Ancak amaç haline gelen para sevgisi modern kapitalizmle birleşince tasarruf bir paradoks haline gelmiş ve

özünde ahlaki bir davranışı iktisadi bir krizin kaynağı haline getirmiştir. İnsanı özünden uzaklaştırıp, ruhunu kirleten edimlerde bulunma halini bir şekilde söküp atmak gerekir. İşte bu yüzden para biriktirmek için değil kullanmak içindir.

Ayrıca Keynes'e göre kamu harcamaları iktisadi olmayan diye tanımlayabileceğimiz insani amaçlara da yönelik olmalıdır. Büyük bir konser salonu, bir İngiliz restoranı, bir dans salonu, bir tiyatro salonu gibi yerlere para harcamaktan devletin vazgeçmemesi gerektiğini vurgulamaktadır (Mert,2010,s.117). Bu bağlamda Keynes için iktisada ve kapitalizme bakış açısı nihai amaç olan iyi ve erdemli yaşama ulaşmak için araçtır. Keynes'in iktisada yüklediği anlam Antik Yunan filozoflarının (Sokrates, Aristoteles, Platon gibi) iktisada yüklediği anlama benzemektedir. Dolayısıyla Keynes için de iktisat ayrı bir bilim olarak görülmediği ve genel olarak devlet ve toplum felsefesi içinde nadir olarak kendi başına ele alındığı söylenebilir. Bu yaklaşım onun devlet müdahaleciliğine felsefi bir temel oluşturmuştur. Filozof olan İktisatçı geleneğinin bir üyesi olan Keynes, Antik Yunan'da tohumları atılmış olan devlet müdahaleciliği kavramını ayrıntılı bir şekilde tanımlayarak adeta ağacın dallarını şekillendirmiştir. Devlet müdahalesinin temelinde ise onun toplumsal faydacı olması yatmaktadır. Devlet yönetiminde toplumsal fayda için demokrasiden ödün verilmesi gerektiğini savunur.

Demokratik bir yönetim için bilgi, akıl, irade sahibi insanların olduğu bir topluluk gerekir. Ancak Keynes halkın çoğunluğunun bu niteliklere sahip olmadığına inandığı için demokratik yönetim yerine eğitim, akıl ve tecrübeye sahip seçkin (elitist) bir azınlığın yöneteceği devlet, daha iyi toplumsal sonuçlar elde eder (Keynes,1972,s.295). Aynı şekilde ekonomide de sorunları çözmek için bilimsel ve teknik bilgiye sahip teknokratlar ve bilim insanları politika yapıcı ve karar alıcı olmalıdır

Sonuç olarak Keynes'e göre iktisadi aktivitenin tek bir amacı vardır o da dünyayı ahlaki anlamda daha iyi bir yer yapmaktır (Skidelsky,2009,s.56). Keynes de bize iyi insan olduğumuz takdirde mutlu olacağımızı öğütlemiştir.

4. Sonuç

Ekonomi insanlık tarihi kadar eskidir. İnsan, diğer insanlarla geniş bir ilişki ağı içerisinde olan sosyal varlıklardır. Bilmek, sevmek, yaratmak, hizmet etmek, güzellik, güç, zekâ gibi insani değerlere sahip olmak ancak diğer insanlarla iş birliği yapıldığı takdirde anlam taşımaktadır. Ayrıca birçok insani eylem iş birliği sayesinde başarı ile sonuçlanır. Kadın ve erkeğin iş birliği nasıl ki aileyi ortaya çıkardıysa, Aristoteles'e göre de ekonomik iş birliği de köy ve şehirleri ortaya çıkarmıştır. Özetle insan sosyal bir varlıktır ve sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkarmanın yollarından birisi de iş birliğidir. İnsana özgü iş birliği ise zamanla evrimleşerek nesnel ahlaki ortaya çıkarmıştır. Bu noktada kilit unsur ise kendi çıkarı kavramını veri kabul ederek karşılıklı çıkar yaratılmasıdır. Yaratılan bu ortak çıkar, iş birliğini arttırmaktadır (Eren,2020,s.13).

Thomas Hobbes, Jean Jack Rousseau gibi klasik toplumsal sözleşme teorisyenleri insanların bir araya gelip toplumsal sözleşme üzerinde anlaşacağını hayal eder. Toplumun

böylelikle bir anlaşma üzerine kurulduğu düşünülür. Ancak toplumsal hayat rasyonel ve bilinçli planlara göre değil, bilinçli olmayan, ihtiyaçların şekillendirdiği, kendiliğinden ortaya çıkan bir sistemdir. Bu kendiliğinden ortaya çıkan sistemde, sistemin sürekliliğini sağlamak için tasarlanmış tüm araçlar (İktisat gibi) insanın iyi durumda olmasını amaç edinmelidir. Antik Yunan'dan Smith'e kadar iktisat siyasetin bir alt dalıydı. Siyasetin en temel amacı ise insan için iyi olanı hedeflemesidir. Dolayısıyla ahlaktan bağımsız bir iktisat düşünmek söz konusu değildi. 18. Yüzyılın sonlarına doğru düşün dünyasındaki son gelişmelerle iktisatta olan ve olması gereken ayrımı ortaya çıkmış ahlak ekonomisi(moral economy) politik ekonomiye (political economy) dönüşmüştür. Böylece iktisat bir yandan doğa bilimlerine yaklaşırken öbür yanda ahlaki değerlerden uzaklaşmaya başlamıştır. İktisat ve ahlak arasındaki ayrılığı keskinleştiren 1932'de Lionel Robbins tarafından yayımlanan *Ekonomi Biliminin Doğası ve Önemi Üzerine Bir Deneme*'dir. Bu çalışma ile ekonomiyi tarafsız bilim olarak karakterize edecek temel bileşenler özetlenmiştir. Robbins ekonomiyi sınırlı kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların tatmin edilmesini inceleyen bilim şeklinde tanımlamıştır. Böylece politik iktisat (political economy) iktisada (economics) dönüşmüştür.

Ancak bu noktada klasik iktisadı tamamen ahlaktan kopuk bir yaklaşımı olduğunu söylemek yerine daha farklı bir bakış açısı sunabiliriz. Çünkü belirli bir ahlaki kabul, neyin iyi, doğru, yanlış, kötü olduğuna dair yargıda bulunulması ve bunun sonucunda o ahlaki kriterlere uygun seçimlerde bulunmayı gerektirir. Bu bağlamda baktığımızda ahlak iktisadında insanın sosyal birey özelliğini ön plana çıkararak mutluluk ve iyi arasında bağlantı kurulmuş ve en iyi olan şey bireye mutluluk getiren şeydir anlayışı vardır ancak klasik iktisat ise, insanın mutluluğunu fayda ile ilişkilendirmiş ve en çok fayda sağlayan şey, bireye mutluluk getirir anlayışına dönüşmüştür. Böylece klasik iktisadın kendi içinde tutarlı bir ahlaki değerler sistemine sahip olduğundan bahsedebiliriz. Bu durumda bir sebep sonuç ilişkisi kurarsak, mutluluğa bakış açısının değişmesi iktisat bilminde bu evrilmeye yol açmış olabilir mi? İktisat ve ahlak ilişkisine farklı bir bakış açısı için Eren (2019) makalesine bakılabilir.

Ahlak iktisadı açısında faydacılık, insanın iktisadi motivasyonu için tek ve biricik unsur olarak ele alınamaz. İktisadın ahlaki bir bilim olarak kabul edilmesi, ahlaki bir kavram iyiyi iktisadın merkezine yerleştirdi. Böylece iktisat genel geçer ve evrensel kurallar öneren bir sistem olmasından ziyade iyi yaşama ulaşmanın yollarının gösteren Keynes'in deyişiyle bir düşünme tekniğidir. Ahlakın bu noktada rolü ise, iktisadi durumların tanımlanmasında iktisadi olamayan durumların da var olduğunun kabul edilmesidir. Hem Smith hem Keynes için iktisat doğru ve iyi olanı dert edinmiş bir meseledir ve insanı yaşamın anlamını bulmasını sağlayan araçlardan birisidir.

Kaynakça

- Aydınolat, E. (2010). Adam Smith'in Görünmez El'i: Doğru Sanıyor Olabileceğimiz Yanlışlar. *Görünmez Adam Smith'in içinde* (1.bs.). Der: Emrah Aydınolat, Mine Kara. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Başdemir, H.Y.(2005). İskoç Aydınlanması ve Etiği. *Liberal Düşünce*,37, 1-19.
- Bowles, S. ve Gintis, H. (2011). *A Cooperative Species*, USA: Princeton University Press.
- Buğra, A. (2015). *İktisatçılar ve İnsanlar* (10.bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. (2000). *Devlet-Piyasa Karşıtlılığının Ötesinde: İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Claar, V. ve Forster G. (2019). *The Keynesian Revolution and Our Empty Economy* (1.bs.).USA: Palgrave Macmillan.
- Colletti, L. (1974). Mandeville, Rousseau and Smith. From Rousseau to Lenin: *Study in Ideology and Society* içinde. New York: Monthly Review Press.
- Chiodi,G.(2019). Ethics Out of Economics: The Futile Attempt of Rendering Economics a Neutral Science. *Working Papers Series Dipartimento Di Scienze Sociali Ed Economiche*, 7, 1-13.
- Durkheim, E. (2019). *Ahlak ve Toplum* (2.bs.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Durkheim, E. (2020). *Toplumsal İş bölümü* (2.bs.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Eren E. (2019). Moral İktisadı ve Leon Walras. *Yıldız Social Science Review*,5, 117-134.
- Eren E. (2020). İktisat, Kriz ve İş Birliği: Ahlak Bilimi Yaklaşımı. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 116,4-15.
- Keynes, J.M. (1930). Economic Possibilities for Our Grandchildren. *In The Collected Writings of John Maynard Keynes*, (vol. 9.) London, Macmillan. ss.321-332
- Keynes, J. M.(1932). The Dilemma of Modern Socialism <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1467-923X.1932.tb02010.x>
- Keynes, J. M. (1925). A short view of Russia. *Essays in persuasion*. NY: W.W. Norton Company.
- Keynes, J. M. (1972). *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, Essays in Biography, UK: C. X, MacMillan St. Martin's Press; for the Royal Economic Society.
- Keynes, J.M. (1962). *The General Theory of Employment Interest and Money*. USA: Harcourt, Brace & World, Inc.
- Mandeville,B.(1998). *The Fabl of the Bees or Private Vices, Public Benefits*. Indianapolis:Liberty Fund.
- Mert, M. (2010). Marshall, Keynes ve İktisat ile Etik İlişkisi. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 21,87-138
- Murteza,G. (2019). *Ahlak, İktisat ve Bilim: Adam Smith Felsefesine Giriş*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Sen,A. (2003). *Ahlak ve Ekonomi* (1.bs.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Skidelsky, R. (2009). *Keynes. Return of the Master*, UK: Allen Lane.
- Smith, A. (2018). *Ahlaki Duygular Kuramı*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Smith,A. (2016). *Milletlerin Zenginliği* (11.bs.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Tomasello,M.(2020). *İnsan Ahlakının Doğal Tarihi* (2.bs.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz,F. (2010). İskoç Aydınlanması ve Adam Smith. *Görünmez Adam Smith içinde*, Ed. Mine Kara, Emrah Aydınolat. İstanbul: İletişim Yayınları.

Artan Ekonomik Belirsizlik Ortamında, Keynesyen Likidite Tuzağı'nda İhtiyati Programların Değerlendirilmesi

Ömür Saltık, Dr. Öğr. Üyesi, Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, omur.saltik@gidatarim.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0001-8507-8971

Süleyman Değirmen, Prof. Dr., Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-8750-652X

Özet

Çalışmada, sistemik risklerin sistematik risklere dönüştüğü dönemde, para otoritelerinin uluslararası para politikası koordinasyonunda geliştirdikleri ülke dinamiklerini dikkate almayan “paket kriz çıkış stratejilerini” tartışılmıştır. Ayrıca, politika geliştirme ve uygulama sürecini, Keynes’in (1936) likidite tuzağı ve Hicks’in (1937) bu likidite tuzağı sırasında geleneksel para politikasının etkisizliği konusundaki iddiası bağlamında ele alınmıştır. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri ve merkez bankaları maliye ve para politikası oluştururken oldukça kapsamlı ve yenilikçi adımlar atıp “Kalkınmacı Merkez Bankacılığı” olarak adlandırılan (ekonomik büyümeyi, istihdamı, yatırımı, finansal istikrarı ve yapısal dönüşümü eşanlı olarak önemseyen) yeni bir görüşü ortaya çıkarırken, krizi nispeten hafif hasarla atlatan kimi ülkelerde ise Neoliberal dönemden alışlagelen enflasyon hedeflemesine dayalı fakat büyüme, istihdam ve reel ekonomiyi ikincil planda tutan merkez bankacılığı alışkanlıklarına geri dönmüştür. Bu gelişmeler, Neoklasik ve Monetarist paradigmalardan bu tür kronik sorunlara yönelik geliştirdikleri çözüm önerilerinin etkinliği dikkate alındığında, Yeni Keynesyen ihtiyati tedbirlerin gerekliliğini kaçınılmaz kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yeni Keynesyen, Likidite Tuzağı, Uluslararası Para Politikası Koordinasyonu, Ekonomi Politikası Belirsizlik Endeksi*

JEL Kodları: *E12, E52, E63*

Assessment of Precautionary Programs in the Keynesian Liquidity Trap in an Environment of Increasing Economic Uncertainty

Abstract

In the study, during the period of systemic risks evolved into systematic risks, we discussed the monetary authorities' “package crisis exit strategies” developed under the international monetary policy coordination without considering their country's dynamics. We tackled the policy development and implication process in the context of Keynes's (1936)'s liquidity trap, and Hicks (1937)'s assertion over the ineffectiveness of traditional monetary policy during this liquidity trap. In particular, while the governments and central banks of developing countries take comprehensive and innovative steps in formulating fiscal and monetary policy, and bring out a new view called “Developmental Central Banking” (which simultaneously cares about economic growth, employment, investment, financial stability and structural transformation), the habits of central banking in some countries that survived the crisis with relatively slight damage were reversed based on inflation targeting, which were customary from the Neoliberal period, but kept growth, employment and real economy in the secondary plan. Considering these developments and the effectiveness of the solution proposals developed by the Neoclassical and Monetarist paradigms for such chronic problems, the necessity of New Keynesian precautionary measures have been seemed inevitable.

Keywords: *New Keynesian, Liquidity Trap, International Monetary Policy Coordination, Economic Policy Uncertainty Index*

JEL Codes: *E12, E52, E63*

Giriş

“Faiz oranı belli bir seviyeye düştükten sonra herkesin çok düşük bir faiz oranı getiren bir borcu elde tutmaya nakit tercih etmesi anlamında likidite tercihi neredeyse mutlak hale gelebilir. Bu durumda, para otoritesi faiz oranı üzerindeki etkin kontrolünü kaybedecekti. Ancak bu sınırlayıcı durum gelecekte pratik olarak önemli hale gelse de şimdiye kadar bunun bir örneğini bilmiyorum” (Keynes, 1936, s.188).

Yukarıda Keynes (1936)’da 1929 Büyük Buhranı sonrası ekonomileri likidite tuzağı’na karşı uyardığı ifadelerinden 62 yıl sonra, Krugman (1998), Keynes’in likidite tuzağı ve Hicks (1937)’in para politikasının potansiyel etkinliğine yönelik açıklamalarına ek olarak şunları ifade etmiştir:

“Nominal faiz oranları sıfır veya sıfıra yakın olduğu için geleneksel para politikasının etkisiz hale geldiği bir durum: parasal tabanı ekonomiye enjekte etmenin hiçbir etkisi yoktur, çünkü [parasal] taban ve tahviller özel sektör tarafından mükemmel ikameler olarak görülüyor” (Krugman v.d., 1998, s. 141).

Menkul kıymet veya varlık piyasalarında, genel kabul gördüğü üzere bir varlığın fiyatının artması ile o varlığa ait beklenen değer ile ilgili yatırımcıların genelinin kafasında ki beklenen değer getirisinin sapması da artacaktır. Dolayısıyla, Knight (1921) ve Hicks (1931)’in risk ve belirsizliğe dair vermiş olduğu kesin tanımlamalarında olduğu üzere, risk gelecekte olacak bir durumun bilinmediği ama olasılık dağılımının bilindiği bir durumu ifade ederken, belirsizlikte gelecekte olasılık dağılımına dair bile bir bilgi söz konusu değildir. Bu anlamda bol para, aşırı iyimserlik ve düşük düzeyde bilgiye sahip yatırımcı grupları varlık fiyatlarını sebepsiz yere tarihsel yüksek seviyelerine götürebilmektedir. Miller (1977), belirsizlik ve sistematik riskin beraber olup olmayacağını tartışmıştır. Miller (1977)’ye göre bir varlık hakkında iyimser ve kötümser duygular taşıyan yatırımcıların yoğunluk farklarının varlık fiyatları üzerinde yaratacağı devir etkisi ile piyasa riski olan *beta* arasında yüksek korelasyon bulunmaktadır. Bu sebeple bu iyimser ve kötümser yatırımcıların yoğunluğuna dair devirsel hareketlerin, varlığın beklenen getirisine dair sahip oldukları fikir ayrışmaları, belirsizliğe neden olacaktır. Bu durum, çalışmada sistematik risk ile

aşağıda Şekil 7’de politika ilişkili ekonomik belirsizlik kullanımında, tanım ve kavramsal tartışma anlamında bir uyumsuzluk olmayacağını garantisini sunmaktadır. Dolayısı ile gerek para politikasında gerekse de ekonominin genelinde ölçülen *belirsizlik indeksleri* ile çalışmanın ortaya koymaya çalıştığı “*sistemik riskin, sistematik riske evrilmesi*” ve [krizlere karşı ülkelerin] “*paralellik*” gösteren hareketlerinin açıklanması mümkün olmaktadır.

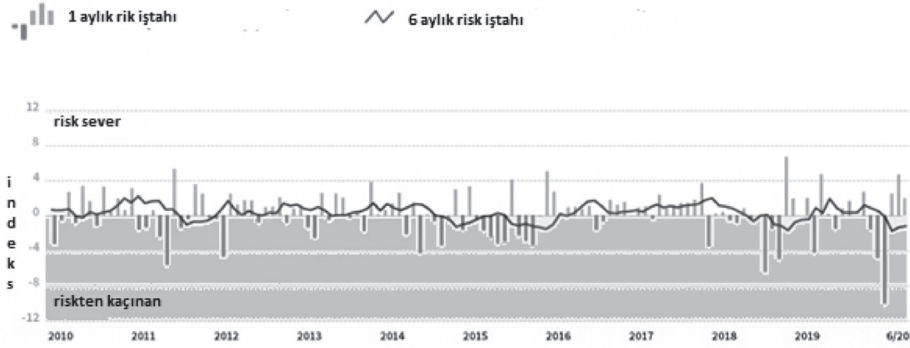
Finansal krizler öncesinde Merkez Bankalarının faiz oranlarını çok düşük seviyelerde tutmak için bol para ya da parasal genişlemeye (QE-Quantity Easing) başvurmasının tekrar krizlere sebep olduğu tartışılmaktadır. 1970’lerin sonlarında ve 1980’lerin başlarında, farklı bir görüş ile ortaya çıkan başta John Taylor olmak üzere bir grup ekonomist, geliştirdikleri daha dinamik bir bakışa açısına sahip modellerinde, ücret ve fiyatlardaki yapışkanlığı göz ardı eden gecikmeli adaptif bir yapıyı kullandıkları için eleştirilmişlerdir. Ancak, bu ekonomistler, firmaların ve hanehalkının kararlarında rasyonel beklentilere sahip ve ileri görüşlü olduklarını kabul ederek, reel değişkenler ile nominal değişkenler arasında etkileşime olanak sağlayan ve krizler esnasında geleneksel olmayan para politikası olarak nitelenen parasal genişlemenin, (QE), miktarsal düzeyi ve süresine dair politikaların geliştirilmesinde Taylor modelinden faydalanmışlardır. Taylor (1993), 1970 ve 1980’lerde ortaya çıkan enflasyonu kontrol altına almak için uygulanan politikaların “*cebirsel mekanik bir kuralı*” olmadığını savunmakla birlikte, fiyat ve reel gelirden gözlemlenen değişimlere faiz oranları ile tepki verilmesi gerekliliğini savunmaktadır.

1990’lı yılların başında dünya genelinde başlayan enflasyon hedeflemesi (ya da fiyat istikrarı) politika misyonu, Türkiye için 2000’li yıllar itibariyle, kısa vadeli faiz oranları üzerinden işler hale gelmiştir. Para politikası otoritelerine yüklenen bu misyonun gerçekleştirilmesinde en önemli rol, Klasik, Keynesyen, Reel İş Çevrimleri ve Monetarist görüşlerin bir sentez altında harmanlanmasına imkan sağlayan Yeni Neoklasik Sentez’in ileri görüşlü, dinamik ve kapsayıcı yapısında gizlidir. Yeni Neoklasik Sentez, başta çalışmanın dayanak noktası olan [Yeni Keynesyen] Taylor Kuralı’nda kabul edildiği üzere, reel ve nominal büyüklükler arasındaki geçişkenliklere faiz oranı kanalıyla izin vererek, makro iktisadi modellere, mikro düzeyde iktisadi ajanların (Yeni Keynesyen bir yaklaşımla) tercihlerinin, rasyonel beklentilerinin ve ileri görüşlü (forward looking) yapıların dahil edilmesini sağlamıştır. Yeni Neoklasik Sentez altında, rasyonel beklentilere sahip, parasal değişimleri tahmin edebilen bireylere yönelik, paranın yansızlığı açıklamalarının (klasik dikotomi) eksik olacağı, tam rekabet varsayımlarından sapmaların olduğu durumlarda ve eksik bilgi altında parasal değişkenlerin reel değişkenleri etkileyebileceği gösterilmiştir. Tüm bu kapsayıcılığı itibariyle Yeni Neoklasik Sentez anlayışıyla geliştirilen stokastik dinamik genel denge modelleri, Merkez Bankaları’nın para politikası modellerinde başvurulan kuram ve analiz yöntemleri arasına girmiştir. Küresel Krizin, para politikaları üzerindeki en ciddi sonucu, politika faizine dayalı geleneksel politikaların etkili olamayacağı bir konjonktür yaratmış olmasıdır (Üzar ve Başoğlu, 2017). Bu tartışmaların bir konsensusa ulaşması sonucu “*krizlere yönelik benzeşik para politikası tepki fonksiyonlarının geliştirilmesi*”, Yeni Neoklasik Sentez’in kapsamlı yapısı açısından anlaşılır olmakla beraber, ülkelere özgü dinamiklerin krizlerde göz ardı edilmesi, para politikalarının uygulamada istenilen sonuçları doğurmaması gibi önemli sorunlara yol açmıştır.

Sistemik Riskin Sistematik Riske Evrilmesi

Miller (1977)’ye göre, sistematik risk ve belirsizliğin birlikte oluşmasının sonucu olarak, yatırımcılar herhangi bir varlık üzerinde en iyi tahminlerinden yola çıkarak varlık fiyatının yükselmesine neden olmaktadır. Bu durumda parasal genişlemeler ile açıklanabilen nominal refahta gözlemlenen değişimler, Arrow (1965, 1971) ve Pratt (1964)’in *tek düze fayda fonksiyonuna* dayandırarak riskten kaçınma teorisine ve riskten kaçınma teorisinin servet ile olan ilişkisine bakılmasını gerekli kılmaktadır.

Şekil 1: Putnam Küresel Risk İştahı Endeksi

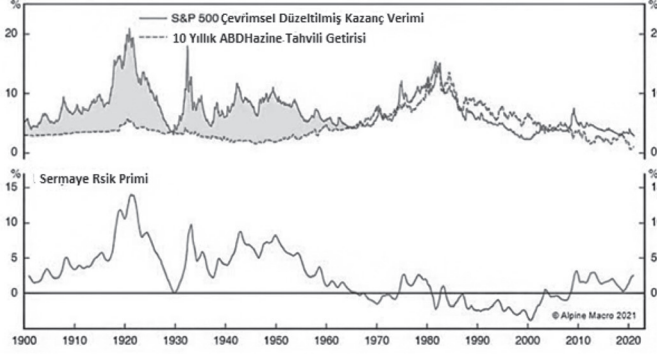

Kaynak: Putnam

Erişim Adresi: <https://www.putnam.com/institutional/content/macroReports/380-putnam-global-risk-appetite-index-31#:~:text=The%20Putnam%20Global%20Risk%20Appetite,bonds%2C%20and%20other%20spread%20sectors.>

Yukarıdaki Şekil 1’de, Putnam Küresel Risk İştahı Endeksi (Putnam Risk Appetite Index, RA)’nin 2010 yılından 2020’nin ikinci yarısına kadar küresel anlamda, yatırımcıların hisse senetleri, emtialar, yüksek getirili tahviller ve diğer finansal sektörler dahil olmak üzere riskli varlıklara yatırım yapma istekliliğini ölçmeyi amaçlayan tescilli bir nicel modeldir. Aşağıda ekonomik belirsizlik indeksinden de teyit edilebileceği üzere, küresel risk iştahı endeksinde belirsizliğin kaynağının ve sebebinin ne olduğunun ötesinde sistematik risk ve belirsizliğe bağlı olarak sert düşüşler gözlenmektedir. Son 10 yılda büyük negatif şokların ardından, bol paranın etkisi ile risk iştahlarında refah etkisi ile düşük riskten kaçınmanın neden olduğu sert ve hızlı geri dönüşler yaşanmaktadır. Örneğin, Eylül-Kasım 2011 döneminde AB devlet borç krizi, ABD borç tavanı ve Çin ekonomisinin sert daralma korkusu ile ilgili endişelerin giderilmesi ile büyük riskler yaratılmış ve piyasalarda rallilere neden olmuştur. Mart 2016 - Ocak 2018 döneminde riskli varlıklar, yükselen emtia fiyatları, Çin’in makro verilerinde istikrar beklentisi ve tedrici Fed politikası beklentileri arasında yine menkul kıymet piyasalarında rallilere neden olmuştur. Aynı durum, Mart Nisan 2019 ve sonrasında günümüze kadar ralli yapan hisse senedi piyasalarındaki gelişmeler ile de ortak değerlendirme zeminine sahiptir.

Şekil 2: Hisse senedi risk primleri –S&P 500 Çevrimsel- Düzeltilmiş Kazanç Verimi ve 10 Yıllık Hazine Tahvilleri

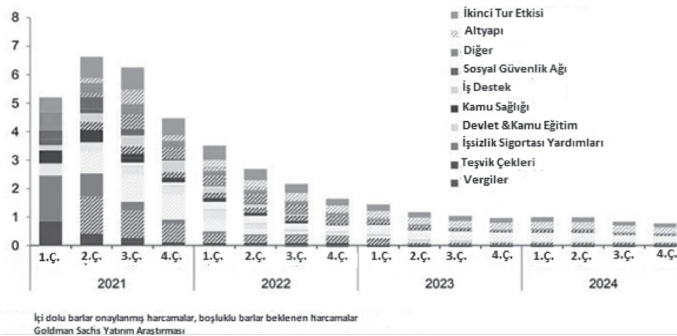
Kaynak: Alpina Macro

Erişim Adresi: <https://www.isabelnet.com/equity-risk-premium-sp-500-cyclically-adjusted-earnings-yield-and-10-year-treasury-yield/>

Yukarıdaki Şekil 2’de 1900’lü yılların başından günümüze ABD S&P 500 borsasına ait 1980 yılından günümüze kadar sıfırın altında seyreden risk primleri (*beklenen değer çizgisi ile beklenen fayda eğrilerinin [risk sever veya riskten kaçman] nakit eşdeğer çizgisi arasındaki kalan mesafe ile temsil edilmektedir*) 2007-2008 sonrasında tekrardan sıfırın üzerinde kalıcı olarak hareket etmesi, esasında hemen hemen tüm dünyada bu şekilde bir eğilim mevcuttur ve bu, hisse senedi piyasalarının görece olarak devlet tahvillerine göre daha çekici olduklarının ve risk iştahının trendindeki gücün büyüklüğünü göstermektedir.

İsviçre bankası UBS’nin raporuna göre, Covid-19 döneminde dünyanın en zenginleri bu yıl Nisan ayından Temmuz ayına kadar servetlerinin %27,5 artışla 10,2 trilyon dolara (7,9 trilyon sterlin) yükseltmiştir. Rapora göre, bu durum, 2017 sonunda 8,9 trilyon dolarlık bir önceki zirveden daha yüksekte olup ve büyük ölçüde artan küresel hisse fiyatlarından kaynaklanmaktadır. Yine aynı rapor’a göre 2017 yılında 2.158 olan milyarlar sayısının, 2020 Covid-19 krizinde 2.189’a yükseldiği görülmektedir (Read, 7 Ekim 2020).

Şekil 3: Goldman Sachs ABD’nin Mali Teşvik Paketinin 2021 Sonrası ABD GSYİH’sı üzerindeki Tahmini % Etkisi (2021 1.Ç.-2024 4.Ç.)

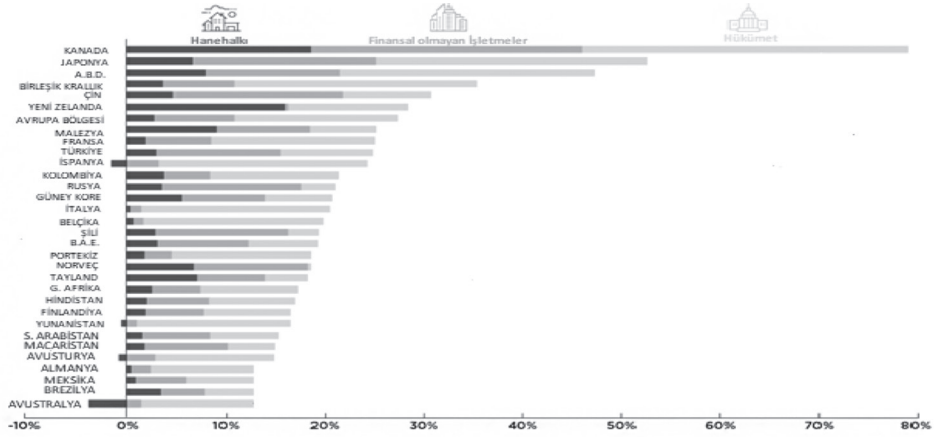

Kaynak: Goldman Sachs Küresel Yatırım Araştırması

Erişim Adresi: <https://www.isabelnet.com/effect-of-fiscal-spending-on-level-of-gdp/>

Yukarıda Şekil 3’te Goldman Sachs’ın Küresel Yatırım Raporu’nda, ABD hükümetince hazırlanan mali teşvik paketlerinin GSYİH’sı üzerindeki etkisinin 2021-2.Ç. sonrasında önemli ölçüde gerilemeye başlayacağı öngörülmektedir (ki bu duruma, Keynes’in kamu çarpanları ve özel sektörün dışlanma etkisi anlamında bakabiliriz). Dünya genelinde daha sınırlı anlamda hazırlanan ve piyasalara sunulan bu tür paketlerin etkisinin sınırlı kalmasındaki önemli nedenlerden bir tanesinin Ricardian Denklik ve hükümetlerin borç çevirme süreçlerinde artan kaygıların olduğu düşünülmektedir. Yine, etkisinin sınırlı kalmasındaki en önemli etkenlerden bir tanesinin de ağır borç yükü altında olan ülkelerin özel ve kamu sektörlerin borçlarının olmasıdır (Bakınız Şekil 4).

Şekil 4: 2019 4.Ç. ve 2020.3.Ç. Boyunca Hanehalkı, Özel Sektör ve Hükümet Borç/GS-YİH Değişimleri

Kaynak: Lu, 2020

Tablo 1: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Borç (Hanehalkı, Özel ve Kamu) Düzeyleri, 2019 1.Ç. ve 2020 3.Ç.

	2019 1.Ç. (Trilyon \$)	2020 3.Ç. (Trilyon \$)	%Değişim
Gelişmiş Ülkeler	181.8	196.3	8%
Gelişmekte Olan Ülkeler	70.9	76.4	7.70%
Global Toplam	525.7	272.7	7.90%

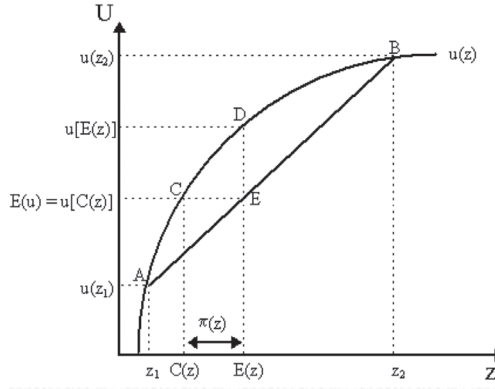
Kaynak: Lu, 2020

Daha fazla para basmanın maliyeti, ülkeleri 1929 Büyük Buhranı sonrası I. Fisher (1933) tarafından ortaya atılan Borç Deflasyonu (Debt Deflation)’na sürüklediği aşırıdır. *Merkez bankalarının düşük faiz oranları ile borç alma imkanlarında yarattıkları kolaylıklar sonrasında, düşük faiz oranlarının arbitraj mekanizması ile varlık fiyatlarına sirayet etmesi durumu söz konusu olmaktadır.* Bir sonraki aşamada, merkez bankalarının hem borç deflasyonu hem de aşırı şişmiş sermaye piyasaları ile “el elde baş başta” kalması muhtemeldir. Böylesine bir sonucun, yeniden orta ve alt gelir gruplarını derinden

etkileyeceği, üst gelir seviyesindeki bireylerin servetlerinin yeniden artmasına paralel, risk alma eğilimlerinde, sistematik risk ve belirsizlikte yeni rekorlar gelebilir (Fisher, 1933).

Bernoulli (1738) St. Petersburg paradoksu ile başlayan ve günümüze kadar olan süreçte risk altında karar verme, önemi bir çalışma alanı oluşturmuştur. Bu çalışma kapsamında, riskten kaçınma davranışını, servet ile olan ilişkisi yukarıda çizilen hatlar çerçevesinde ele alınmaktadır.

Şekil 5: Beklenen Fayda, Beklenen Değer, Nakit Eşdeğer ve Risk Primleri Altında Riskten Kaçınma

Kaynak: Foncesa, 2015

Yukarıda ki Şekil 5'de, U fayda fonksiyonunu değerlerini, Z servet, C(z) kesinlik (nakit) eşdeğeri, E(x) beklenen değeri ve $\pi(z)$ risk primini temsil etmektedir. Bir bireye ait beklenen değer doğrusunu temsil eden (AB doğrusu) çizginin üzerinde konkav biçimde azalan marjinal fayda ilkesine göre hareket eden eğri riskten kaçınma eğilimi sergilediğini göstermektedir. Riskten kaçınmanın nasıl ölçüleceği sorusu, ikili fayda fonksiyonlarının konkavlığının hesaplanmasında diferansiyel alma işlemlerinde tekillik sebebiyle problem teşkil etmektedir. Bu soruna en yaratıcı çözümü, Pratt (1964) ve Arrow v.d. (1963) Arrow (1965) yakınsamasında bireyin riskten kaçınma davranışını ölçmek için risk primlerinin servet cinsinden ifade edilmesini önererek geliştirmişlerdir (Pratt, 1964; Arrow, 1963, 1965; The Theory of Risk).

Pratt (1964) ve Arrow (1963, 1965, 1971) yakınsamasından hareketle $A_A(\cdot)$ ve $A_R(\cdot)$ sırasıyla bireyin mutlak ve görel riskten kaçınma düzeyini temsil etmek üzere

$$A_A(z) = \frac{-u(z)''}{u(z)'}$$

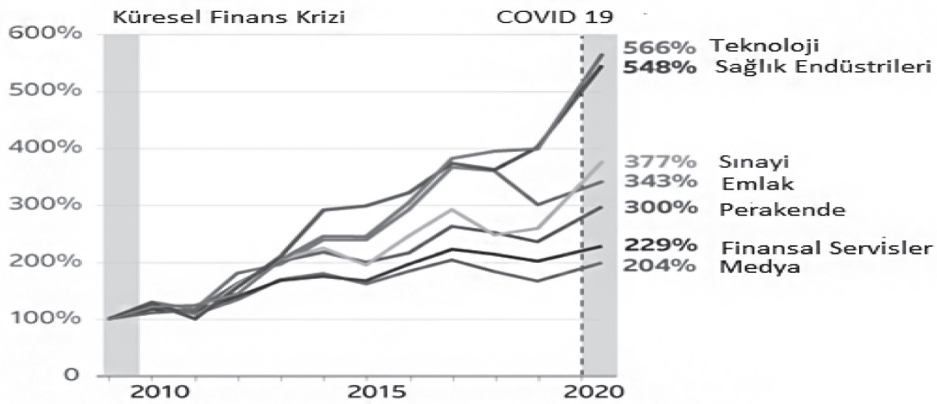
$$A_R(z) = \frac{-zu(z)''}{u(z)'}$$

Riskten kaçınma davranışı altında, yukarıda risk primleri servete göre ifade edilmiş fayda fonksiyonlarının ikinci ve birinci türevlerine ait A fonksiyonu pozitif olması durumunda riskten kaçınan bir bireyden bahsedebilirken, sıfır olması durumunda risk nötr ve negatif olması durumunda risk sever bir bireyden söz edebiliriz (Arrow v.d., 1963; Arrow, 1964, 1971; Pratt, 1964; Levy, 1994; Parmigiani ve Inoue, 2009). Çalışmanın servet ile riskten kaçınma davranışı, belirsizlik ve sistematik risk ile olan ilişkisinin en can alıcı noktasını bu kısım oluşturmaktadır. Zira, Arrow (1965) çalışmasında, refah düzeyi yüksek olan bireylerin daha düşük refah düzeyine sahip bireylere göre daha çok risk alma eğilimi sergileyeceğini göstermiştir. Bu anlamda, riskten kaçınma servet düzeyine göre Azalan Mutlak Riskten Kaçınma (Decreasing Absolute Risk Aversion, DARA) ve Artan Görelî Riskten Kaçınma (Increasing Relative Risk Aversion, IRRA) şeklinde farklılaşabilmektedir. Bu anlamda gelirin artması ile alınan risk arasında pozitif bir ilişkiden bahsetmek mümkündür (Arrow, 1965; Guiso ve Paiella, 2008; Courbage v.d., 2018)

$$\frac{\partial A_A(z)}{\partial z} = \frac{-u(z)''}{u(z)'} \leq 0$$

$$\frac{\partial A_R(z)}{\partial z} = \frac{-zu(z)''}{u(z)'} \geq 0$$

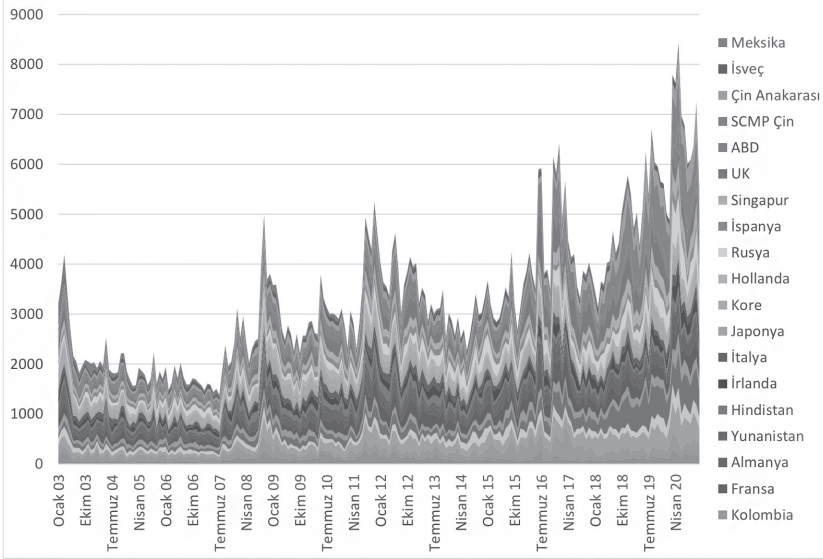
Şekil 6: Global Milyarder Servetlerindeki Yüzdesele Artışın Sektörel Dağılımı (2010-2020)

Kaynak: Read, 2020

Yukarıda Şekil 6, küresel çapta son 11 yılda özellikle teknoloji ve sağlık alanında milyarderlerin servetindeki artışlar ve bu grafiğin küresel risk iştahına katkısı ile sistemik risklerin yayılma hızı, kredi ve ticaret kanalları ile yayılma kanalları ve kalıcılığının nedenlerini gözler önüne sermektedir.

Şekil 7: Ekonomi Politikası Belirsizlik Endeksi

Kaynak: *Ekonomik Politika Belirsizlik Endeksi*. Baker v.d. (2016), Cerda v.d. (2016), Baker v.d. (2013), Gil and Silva (2018), Davis (2016), Hardouvelis v.d. (2018), Zalla (2016), Arbatli v.d. (2019), Kroese v.d. (2015), Davis (2019), Ghirelli v.d. (2019), Armelius (2017). https://www.policyuncertainty.com/all_country_data.html

11 Eylül 1999 sonrası ABD'nin değişen Ortadoğu Politikası ve 2003 Ocak ayı belirsizlik endeksinde görülen sert yukarı hareketlerde 2. Körfez Savaşı olarak adlandırılan süreçte ABD ve Birleşik Krallık'ın oluşturduğu Çok Uluslu Koalisyon kuvvetleri (49 Ülke), ülkemizde 1 Mart Tezkeresi gelişmeleri olarak bilinen olaylar sonrasında, 20 Mart 2003'de Irak'a askeri hareket başlatılmıştı. 2007-2008 döneminde ki yine tarihi zirveler Küresel Finans Krizi olarak bilinen bir dönemi kapsamaktadır. 2016-2017 yılında endekste gözlemlenen artış Brexit Referandumu, Kasım 2016 Trump'ın başkan seçilmesi, Trump'ın Çin ile olan dış ticaret açığını sebep göstererek ABD'yi Trans Pasifik Ortaklığı'ndan çıkması, 2020 başında Korona virüsü ile belirsizlik endeksi tarihte görülmemiş seviyelere çıkmıştır. Ekonomik Belirsizlik Endeksi 2003 yılından bu yana neredeyse tüm ülkeler için iki katına yakın artış göstermektedir.

Kriz, Risk ve İhtiyati Tedbirler: Keynes/Yeni Keynesyenler/Post-Keynesyenler Haklı mı?

Yukarıda açıklandığı gibi sistemik riskin sistematik riske dönüşmesi bir ekonomi için önemlidir ve bu tür risklere karşı alınacak/alınması gereken önlemler de önemlidir. Bu açıdan, toplam risk, sistematik ve sistematik olmayan risk olarak temelde ikiye ayrılmaktadır. Konu ülke bağlamından herhangi bir menkul kıymet bağlamında ele alındığında, varlık fiyatlamada modelinde (Capital Asset Pricing Model, CAPM) sistematik risk, piyasa getirisi (R_m) ile riskli varlığın ortalama (beklenen) getirisi (R_m) arasındaki regresyon doğrusunun eğimi olan *beta* ile ifade temsil edilmektedir (Markowitz, 1952; Sharpe 1964; Logue ve Merivil, 1972; Lee ve Jang, 2006) .

Modern portföy teorisinde, belirli risklerden çeşitlendirme ile kaçınılabilmek mümkün iken, sistematik risk, piyasa riski olarak, herhangi bir portföy çeşitlendirme ile kaçınılabilecek bir risk türü değildir (Markowitz, 1952). Sistematik risk, piyasa riski, politik risk, enflasyon riski, faiz oranı riski, kur riski olarak alt dallarına ayrılabilir. Sistematik olmayan riskler ise portföy çeşitlendirmesi ile azaltılabilen veya ortadan kaldırılabilen, belirli bir firma veya iş kolunu etkileyen risk türleridir. Sistematik olmayan riskler, finansal risk, endüstri riski, yönetim riski olarak sayılabilir (Dağlı, 2004; Ceylan ve Korkmaz, 2012; Gümüş 2018).

Sistemik risk üzerinde kabul edilmiş tanımlarına bakıldığında, yazarların önemli bir kısmının finansal sistemi etkileyecek ve güven kaybına neden olacak gelişmelerden bahsetmektedir. Başka bir tanımlama itibariyle sistemik risklerin en önemli unsurunun şokların sistemin unsurları arasında hareket etmesi ve neticede reel ekonomide yaşanan olumsuzlukları dikkate almaktadır. Sistemik riskin kaynakları incelendiğinde, finansal sistemin dışında veya içinde finansal bir kurum, enstrüman, piyasa veya bu piyasanın para veya sermaye piyasası ayağındaki bir bölümünden kaynaklanabilmektedir. Sistemik risk türleri: varlık fiyat balonları, tacirler ve yatırımcılar arasındaki bonus ödemeleri ve diğer ödemeler sebebiyle oluşturulan planlamalar likidite karşılıklarını ve varlık fiyatlarını etkileyebilmektedir (Smaga, 2014; Baghestanian, 2015). Bir diğer sistemik kriz türü olarak finansal piyasalarda çoklu denge ve panik durumudur. Finansal piyasalardaki çoklu denge altında politika yapıcılara varlık fiyatlarındaki oynaklıkların makro iktisadi temellerden uzak gelişmelerin sebeplerinin kendi politikalarından kaynaklanmadığı, spekülörlerin bu duruma sebep olduğunu açıklayacak bir zemin hazırlamaktadır (Masson, 1999). Bir diğer sistemik tür ise ticari ve kredi kanalları ile oluşan yayılım mekanizmasıdır (Radev, 2013; Hurd, 2016). Yine bir ülkenin temerrüde düşme durumu da sistemik risk türü olarak kabul edilmektedir (Avrupa bölgesinde Güven Krizi esnasında başta Yunanistan, İspanya ve İtalya'nın bütçe kısıtı altında buldukları durum) (Ahmet ve Georg, 2018; Allen ve Carletti, 2010). Son olarak, düşük politika faiz oranları ve devasa parasal genişlemeler yabancı varlık satın almaları ile gelişmekte olan ülke firmaları ile tahvil geri alım programlarının söz konusu olduğu gelişmiş ülke merkez bankalarının bilançolarının şişmesi ile, özellikle gelişmekte olan ülkelerin özel sektöründe dış ticaret geliri (döviz türü varlıklar) ile döviz yükümlülükleri arasındaki uyumsuzluğun yarattığı kur uyuşmazlıkları bir tür sistemik risk oluşturmaktadır. Esasında bu durum, 2003-2008 arasında Küresel Finans krizinin temelini hazırlayan (Chui v.d., 2016) kolay borçlanma ve gelişmekte olan ülke firmalarının gelişmiş ülke bankalarından azalan getiri sebebiyle daha da düşen faiz oranlarından dolayı daha rahat borç bulmaları ile oluşan bol para durumudur.

Sistemik risk¹ (Mortgage Krizi, Asya Krizi, Körfez Savaşı) yayılım kanalları olan kredi

1 Sistemik risk örneklerini çoğaltabiliriz: 2003 2.körfez savaşı, 2007-2008 Finansal Krizi, 2011-2013 Avrupa Güven Krizi Yunanistan İspanya İtalya bütçe açıkları, 2016-2017 Brexit ve Trump Seçimi ile TPP'den çıkışı ve tek sefer oluşu sistemik kökenli riskler olarak sınıflandırmamıza imkan veriyor.

ve ticaret kanalları ile mal piyasasında talep yönlü şoklar ve para piyasasında borç alan borç veren ülkeler arasında sistematik risklere evrildiği ve ele alınan dönem içinde 2003-2020 itibarıyla belirsizlik endekslerinde dönem dönem azalmalar olsa da yükselişler hep bir önceki dönemin rekorlarını kırarak ilerlemektedir. Bunda ülkelerin kendi dinamiklerini dikkate almaksızın, krizden hızlı ve [hızır] paket çıkış stratejilerini FED ve ECB tabanlı uygulamaya almasıdır. Zira, beklenmedik krizlerin yayılım hızı ve boyutuna ek olarak ülkelerin içsel risklerinin, likidite problemlerinin ortaya çıkması, önemli ölçüde daha az likit olan varlıklara yönelik satış dalgası, sistemik riskin sirayet ettiği ve sistematik hale geldiği diğer ülkelerde kredi ve ticaret kanalı ile varlık fiyatlarında bozulmalara yol açmaktadır. Özellikle finansal piyasaların sistemik olarak etkilenmesinde dört önemli neden yer aldığı kabul edilmektedir. Bunlardan ilki, parasal genişleme ile artan fonlama imkanları ve uygun hale gelen vade süreleri, fonlama imkanları ile daha belirsiz ve düşük getirilerden kaçınan bireylerin kurumsal yatırımcıları takip ederek riskli piyasalara sürü güdüsü ile yönelmesi, likit olmayan varlıkların teminatlandırılarak risk alma eğilimlerinin artması ve batma risklerine karşı başta hükümetlerin verdiği garantilerin artmasıyla risk eğilimleri artmakta ve piyasalarda riskin yayılım hızını ve boyutunu genişletebilmektedir (ECB Finansal İstikrar Raporu, 2009).

Nihayetinde bu durum, 2020 yılı boyunca devam eden Pandemi gibi küresel bir krizin dalgalar şeklinde etkisini hissettirmesi, reel piyasaları doğrudan ve daha çok etkisi altına alan bir yapıda daha *sistemik* olarak ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Piyasalarda belirsizliğin durağanlığı da daha kısa hafızalı olmakta ve birim kök içermekte, yani belirsizlik azalışları eski seviyelerine d, ortalamaya dönme eğilimi sergilememekte, bu durum merkez bankalarının, Keynesyen’lerin söylediğine göre *tedrici politikalar* izlemesine neden olmaktadır.

Bu tür kriz anlarında, ülkeler makroekonomik anlamda farklılık gösterse bile, genel eğilim üzerinden belirli bir para politikası kanalına yönelmesi [Uluslararası Para Politikası Koordinasyonu], kredi kanalı, beklentiler ve varlık fiyatları (menkul ve gayrimenkul fiyatları) kanalında bozulmalar, varlık getirilerinde de olumsuzluklara yol açmaktadır.

Ülkeler, kriz ortamında para politikalarını belirlerken, kendi dinamiklerine göre karar verselerdi, (sistemik ve sistematik risk açısından) sonuçlar daha farklı olur muydu? Ülkelerin çoğu neden benzer para politikası izlemektedir? gibi sorular sorulabilir. Pandeminin yayılım (Contagion) etkisi, aynen 2007-8 kriz öncesi ve sonrasında da yaşandığı gibi, ülkeleri tekdüze bir politika uygulamaya ittiğini söyleyebiliriz. Çünkü pandemide her ülke

Körfez Savaşı koalisyon güçlerinin başında ABD ve İngiltere var iken, ABD’nin kendi önel enerji arayışı, petrol fiyatlarını OPEC vb üzerinden hareketlendirerek, global ekonomiyi etkiliyor. 2007-2008 ABD’de görülen bir Konut Kredisi krizi “currency mismatch” ile bol döviz ile borçlanmış yurtiçinden borç bulamamış GOÜ firmalarının bilançoları üzerinden dengesizlikler yaratıyor, 2016-2017 Brexit ve Trump Seçimi, Trump’ın Trans Atlantik Ortaklığı’ndan çıkması yine aslında ortaya çıkış süreci ve sıklığı anlamında (tek sefer olması) sistemik bir risk özelliği taşıyor. Ancak, ABD, Çin ve İngiltere’nin küresel ve AB ekonomisi üzerindeki baskınlığı ile Euro/Dolar paritesine yönelik kaygılar, ticaret ve kredi kanalları, Ticaret savaşları, kur savaşları ile başta gelişmekte olan ülkelerde zaman düzleminde grafik incelendiğinde her bir krizin ilk yarattığı etki bir önceki süreçten yüksek olduğu görülmektedir.

benzer tedavi, kapanma, aşılama politikası uygulaması da para ve maliye politikası anlamında benzer hareket etmek durumunda/zorunda kalmıştır. Bunda, ülkelerarası krizin yayılma riskinin yarattığı panik daha geniş çaplı bir neden olabilir. Örnek olarak, 1989’da Brezilya, Latin Amerika Krizine katkıda bulunmuş, 1994 Meksika Krizi, Latin Amerika Krizi’ne, 1994 Tayland Krizi, 1997 Asya Krizi’ne ve 1998 Rusya Krizi’ne neden olmuştur. Yunanistan’ın borç Krizi ise 2012’ye gelindiğinde Avrupa Çapında bir güven krizine temel hazırlamıştır (Welburn ve Hausken, 2015). Yukarıdaki Şekil 7’deki belirsizlik indeksi ülkeler için 2003-01’den başlayıp 2020-12’ye kadar gitmektedir ve belirsizliklerin geçişini göstermesi ve kümelenmenin tespiti için önemli bir veridir.

[Post-Keynesyen ya da finansal Keynesyenizmi savunanlar olarak da tanımlanan] Hyman Minsky ve Wynne Godley² gibi değerli ekonomistlerinde katkılarının olduğu “Modern Monetary Theory-MMT” ya da *Modern Para Teorisi (MPT)* son zamanlarda gündemi işgal etmektedir. ABD’de New York Kongre üyesi Alexandria Ocasio-Cortez tarafından 2019 yılı başlarında bu teorinin önemine dikkat çekilmiş ve kamu harcamalarının sağlık hizmetlerine ve eğitime daha fazla yapılması (Shirai, 2019) yani, geleneksel olmayan (genişlemeci) parasal (unconventional monetary easing) politikasının hayal kırıklığı yaratması [beklenenden daha düşük bir ekonomik büyümeye ve enflasyon performansı ve diğer negatif yan etkileri] nedeni ile genişlemeci bir maliye politikası dikkatleri çekmiştir. Üstelik, küresel ölçekte ekonominin yavaşlaması, nispi olarak yoksulluğun ve gelirin adaletsiz dağılımının giderek artması ve artık, ilave bir parasal genişlemeye [yani QE için] sınırlı bir fırsat kalması nedeniyle mali genişleme politikası ya da genişlemeci maliye politikalarını da gündemde tutmuştur. Bu durum sadece gelişmiş ülkeler bazında değil gelişmekte olan ülkeler açısından da benzer şekilde kendini göstermektedir.

Dolayısı ile gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri ve merkez bankaları maliye ve para politikası oluştururken oldukça kapsamlı ve yenilikçi adımlar atmışlar ve “*Kalkınmacı Merkez Bankacılığı*” olarak adlandırılabilir (ekonomik büyümeyi, istihdamı, yatırımı, finansal istikrarı ve yapısal dönüşümü aynı anda önemseyen) yeni bir görüş ortaya çıkmaya başlamıştır. Krizi nispeten hafif hasarla atlatan kimi ülkelerde ise Neoliberal dönemden alışlagelen enflasyon hedeflemesine dayalı ve büyüme, istihdam ve reel ekonomi yansımalarını ikincil planda gören Neoliberal merkez bankacılığı alışkanlıklarına geri dönmüştür. Monetarist bir ideolojiden beslenen ve özellikle yükselen ekonomilerde büyümeyi frenleyen bu ortodoks yaklaşıma göre, düşük enflasyon hedefi ve fiyat istikrarı sağlandığında makroekonomik istikrar ortamı oluşacak ve diğer makro hedefler de bu ortamda bir şekilde başarılabilecekti (Üzar ve Başoğlu, 2017). Fakat, deneyimler göstermiştir ki, bu durum oluşmamış ve [özellikle gelişmekte olan ülkelerin] [Güney Kore, Çin, Tayvan, Brezilya, Arjantin, Bangladeş ve Hindistan] merkez bankaları yönlerini “ortodoks” enflasyon hedeflemesinden “heteredoks” kalkınmacı merkez bankacılığına doğru değiştirmiştir.

2 Her iki ekonomist standart Keynesyenizmden daha ileri giderek, Monetaristlerin getirdikleri eleştirilere yanıtlar vermişler ve Keynesyenlerin likidite tercihi dışında “akımlara-flows” gereğinden fazla odaklandıklarını kabul etmişler ve “para ve finansal değişkenler arasında uygun bir eşleştirme/uyum süreci geliştiremediklerini” kabul etmişlerdir.

[2007-8 Küresel Kriz ve Pandemi gibi] krizlerin üstesinden gelmek için, finansal açıdan dünya ve kapitalist sistemin yapısını etkileyen önlemler uygulanmalıdır. Bankacılık işlerinin özel sektörün ellerine bırakılmaması oldukça hayati önemdedir. Tam bu noktada, Kalkınmacı Merkez Bankacılığı yaklaşımı anlamlıdır: (1) sıfıra yakın faiz oranı ve (2) enflasyon oranları olan, (3) işsiz bankacılık sistemine sahip olan, ve (4) merkez bankalarından daha az güvenilen hükümetlere sahip olan ülkeler bu tür politikalarından öncelikli olarak faydalanmalıdırlar. Özellikle bu tür bankacılığın gelişmekte olan ülkelerde verimliliğe ve dolayısı ile ekonomik büyümeye olan katkıları ampirik olarak gösterilmekte ve bu tür yaklaşımın daha da yaygınlaşması için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı, 2003 yılındaki 2.körfez krizinden Pandemi krizine kadar, genellikle bölgesel ve sistemik risk olarak ortaya çıkan krizlerin, varlık, kredi ve ticaret yayılım kanalları ile tüm ülkeleri etkileyen sistematik bir yapıya dönüşmesinin arkasındaki gelişmeler ve ekonomik belirsizliğin uzun hafızalı yapısı (ortalamaya dönme eğiliminden uzak olması) ile buna yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, halihazırda Keynesyen ekonomi anlayışına göre likidite tuzağı ile karşı karşıya olan merkez bankalarının, [finansal piyasalar kurumlarını oluşturan bankalar ve sermaye piyasalarını içeren] mikro ihtiyati tedbirlere varlık fiyatları, piyasanın beklentileri ve bireylerin risk eğilimleri açısından yaklaşmasının önemine vurgu yapılmıştır.

Risklerin doğası, oluşum mekanizması ve insan davranışlarının riskten kaçınan, risk nötr ve risk sever özellikleri bir arada incelendiğinde, ana akım iktisadın makro ihtiyati çözüm olarak, belirsizliğin önemli bir kaynağı olan likidite sorununun aşılması amacıyla, hükümetlerin merkez bankaları üzerinden özellikle 2007-8 Küresel Krizi’nden günümüze kısa vadeli faiz oranlarında ayarlamalar yaparak varlık geri alım programları ile piyasaya bol para sunmasının çare olmadığı gözlenmiştir. Bol para, Arrow (1963, 1965, 1971) bireylerin servetlerinde artışa yol açmakta, dolayısıyla riskten kaçınma eğilimlerinde gerilemelere yol açmaktadır. Risk alma eğilimi artan piyasalarda, spekülatif atakların oluşması, sistematik hale dönüşmesi ve her krizin bir öncekine göre daha yüksek oranda belirsizlik yaratmasına neden olmaktadır.

Merkez Bankaları’nın oldukça önem verdiği Taylor Kuralı’ndan bildiğimiz üzere, artık klasik dikotomi anlayışının ötesinde parasal büyüklükler ile reel büyüklüklerin etkilenmesinin mümkün olduğu bir ekosistem içinde bulunmaktayız. Fiyat ve finansal istikrar gayesinde olan merkez bankalarının varlık fiyatlarının ekonomik sistem üzerinde yaratacağı derin etkinin farkında olması, paranın sektörler arasında etkin dağılımını sağlanması bu açıdan önemlidir. Bu durum, piyasada beklentilerin ve risk alma eğilimlerinin doğru anlaşılması yönetilmesinden geçmektedir. Zira, para politikasının arbitraj mekanizması ile varlık fiyatlarını da etkilediği özellikle 2007-8 Finans Krizi sonrası aşık hale gelmiştir. Faiz oranları üzerinden piyasaya verilmek istenen mesajın hızı ve gücünün sorgulanması buradaki temel amaç değildir. Zira merkez bankalarının güçlü araştırma birimleri ve çok

çeşitli politika araçlarının varlığı da tartışmalıdır (Hordahl, P., ve Packer, 2007; Blanchard vd. 2010; Pedrosa ve Farhi, 2015). Ancak yine de ana akım iktisadın konunun çözümünde mikro ihtiyatı olarak finansal piyasalara yönelik çözüm önerileri geliştirmesini de gerekli kılmaktadır. Bu anlamda, yukarıda bahsi geçen MPT ve Kalkıncı Merkez Bankacılığı güzel örnekler olabilecektir.

1929 Büyük Buhranı sonrası öngöremedikleri Likidite Tuzağı ile ilgili bulguları sonrası Keynesyenlere kattıkları ana akım iktisadi öğreti olma yolundaki ilerleyişine ek olarak Neoklasiklerin, fayda maksimizasyonu, denge konusuna olan vurguları ve her türlü belirsizliği kesin bir dille reddetmeleri sebebiyle içinde bulunulan sorunun çözümüne sahip bir paradigma olarak görünmemektedir (Dequech, 2000). Ayrıca, Monetaristler’in, Friedman, Meltzer ve Schwartz v.d, getiri eğrileri üzerinden uzun ve kısa vadeli faiz oranlarının hiçbir düzeyinde özel ve kamu sektörü için likidite tuzağını kabul etmemesi de içinde bulunulan durumun çözümünde ve varlık kanalları ile önemli sorun haline gelen likidite tuzağında bol likidite anlayışında Yeni Keynesyen ve/veya Post Keynesyen açıklamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Blanchard vd. (2010)’a göre, kısa vadeli faiz oranı [Yeni Keynesyen olan John Taylor’ın] Taylor kuralı düzeyinin altında tutuldu çünkü piyasaya QE ile para sürülmesi nedeniyle likidite tuzağı oluştu ve bu nedenle, hanehalkı/karar vericiler daha fazla risk alma yoluna gittikleri için daha kurumsallaşmış ve regüle edilmiş finansal piyasa ile pasif maliye politikasını içeren Yeni Keynesyen görüşe ihtiyaç duyulduğunu ifade etmişlerdir (p.244).

Kaynakça

- Ahnert, T., & Georg, C. P. (2018). Information contagion and systemic risk. *Journal of Financial Stability*, 35, 159-171.
- Allen, F., & Carletti, E. (2010). An overview of the crisis: Causes, consequences, and solutions. *International Review of Finance*, 10(1), 1-26.
- Arbatli, E., Davis, S. J., Ito, A. and Miake, N. (2019). Policy Uncertainty in Japan. NBER Working Paper 23411. Revised, August 2019. Forthcoming in *The Economic Challenges of Japan’s Aging and Shrinking Population*, International Monetary Fund, edited by Paul Cashin and Todd Schneider.
- Armelius, H., Hull, I. and Köhler, H. S. (2017). The Timing of Uncertainty Shocks in a Small Open Economy. *Economics Letters*, 155 (June), 31-34.
- Arrow, K. J., Cagan, P., & Friend, I. (1963). Comments on Duesenberry’s the portfolio approach to the demand for money and other assets. *The Review of Economics and Statistics*, 24-31.
- Arrow, K. J. (1965). Uncertainty and the welfare economics of medical care: reply (the implications of transaction costs and adjustment lags). *The American economic review*, 55(1/2), 154-158.
- Arrow, K.J. (1965). *Aspects of the Theory of Risk Bearing*. Yrjo Jahnssonin Saatio, Helsinki.
- Arrow, K. J. (1971). *The theory of risk aversion*, Essays In *The Theory of Risk Bearing*, Chicago: Markham Publishing Company.
- Baghestanian, S., Gortner, P., and Massenot, B. (2017). Compensation schemes, liquidity provision, and asset prices: an experimental analysis. *Experimental Economics*, 20(2), 481-505..

- Baker, S.R., Bloom, N., Davis, S. J. and Wang, X. (2013). “Economic Policy Uncertainty in China,” unpublished paper, University of Chicago.
- Baker, S. R., N. Bloom, and S. J. Davis, (2016). Measuring Economic Policy Uncertainty. *Quarterly Journal of Economics*, 131, no. 4 (November), 1593-1636.
- Blanchard, O., Dell’Ariccia, G., and Mauro, P. (2010). Rethinking macroeconomic policy. *Journal of Money, Credit and Banking*, 42, 199-215.
- Cerda, R., Silva, A. and Valente, J. T. (2016). Economic Policy Uncertainty Indices for Chile. *Economic Policy Uncertainty Working Paper*.
- Ceylan, A., ve Korkmaz, T. (2012). Sermaye piyasası ve menkul değer analizi. Ekin Kitabevi. Bursa.
- Chui, M. K., Kuruc, E., & Turner, P. (2016). A new dimension to currency mismatches in the emerging markets-non-financial companies.
- Courbage, C., Loubergé, H., & Rey, B. (2018). On the properties of high-order non-monetary measures for risks. *The Geneva Risk and Insurance Review*, 43(1), 77-94.
- Dağlı, H. (2004). Sermaye Piyasası ve Portföy Analizi, 2. Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Davis, S. J., (2016). An Index of Global Economic Policy Uncertainty. *Macroeconomic Review*, October. Also available as NBER Working Paper No. 22740.
- Davis, S. J., Liu, D. and Sheng, X. S. (2019). Economic Policy Uncertainty in China Since 1946: The View from Mainland Newspapers working paper, August.
- Dequech, D. (2000). Fundamental uncertainty and ambiguity. *Eastern economic journal*, 26(1), 41-60.
- Economic Policy Uncertainty Index, https://www.policyuncertainty.com/all_country_data.html
- ECB Finansal İstikrar Raporu, 2009. The Concept of Systemic Risk. Erişim Adresi: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/fsr/art/ecb.fsrart200912_02.en.pdf?39462a69bb594e-9a7f14091c0085c132
- Fisher, I. (1933). The debt-deflation theory of great depressions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 337-357.
- Foncesa, G. L. 2015. The History of Economic Thoughts. Essays. Choice Under Risk and Uncertainty: The Theory of Risk Aversion. Erişim Adresi: <https://www.hetwebsite.net/het/essays/uncert/aversion.htm>
- Ghirelli, C., J.J. Perez, and Urtasun, A. (2019). A New Economic Policy Uncertainty Index for Spain. Bank of Spain, WorkingPaper No., 1906.
- Gil, M. & D. Silva, (2018). Economic Policy Uncertainty Indices for Colombia. EPU Colombia Working Paper.
- Guiso, L., & Paiella, M. (2008). Risk aversion, wealth, and background risk. *Journal of the European Economic association*, 6(6), 1109-1150.
- Gümüş, E. (2018). Sektörel bazda sistematik ve sistematik olmayan riskler ve bileşenleri, Borsa İstanbul uygulaması. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Hardouvelis, G. A., Karalas, G. I., Karanastasis, D. I. and Samartzis, P. K. (2018). Economic Policy Uncertainty, Political Uncertainty and the Greek Economic Crisis,” working paper, May.
- Hordahl, P., & Packer, F. (2007). Understanding Asset Prices and Overview. BIS Monetary and Economic Department, BIS papers no.34:1-38.
- Hicks, J. R. (1931). The Theory of Uncertainty and Profit. *Economica*. No. 32 (May, 1931), pp. 170-189.

- Hicks, J. R. (1937). Mr Keynes and the Classics: A Suggested Interpretation. *Econometrica*, Vol. 5, No. 2, April 1937, pp. 147-159
- Hurd, T. R. (2016). Contagion!: Systemic Risk in Financial Networks (pp. 1-17). Berlin: Springer.
- Keynes, J. M. (1936). The general theory of employment, interest and money. New York: Harcourt, Brace.
- Knight, F. (1921). Risk Uncertainty and Profit. Houghton Mifflin Company, The Riverside Press, Cambridge.
- Kroese, L., Kok, S. and Parlevliet, J. (2015). Beleidsonzekerheid in Nederland. *Economisch Statistische Berichten*, No. 4715, pp. 464-467.
- Krugman, P. R., Dominquez, K. M., & Rogoff, K. (1998). It's baaack: Japan's slump and the return of the liquidity trap. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1998(2), 137-205.
- Lee, S.J. and Jang, C.S (2006). The systematic risk determinants of US airline industry. *Tourism Management*.No.28, pp. 434-442.
- Levy, H. (1994). Absolute and relative risk aversion: An experimental study. *Journal of Risk and uncertainty*, 8(3), 289-307.
- Logue, D. E., & Merville, L. J. (1972). Financial policy and market expectations. *Financial Management*, 37-44.
- Lu, M. (10 Aralık 2020). Chart: Debt-to-GDP Continues to Rise Around the World. Erişim Adresi: <https://www.visualcapitalist.com/debt-to-gdp-continues-to-rise-around-world/>
- Markowitz, H. (1959). Portfolio selection. *The Journal of Finance* Vol. 7, No. 1 (Mar., 1952), pp. 77-91.
- Masson, P. (1999). Contagion: macroeconomic models with multiple equilibria. *Journal of International Money and Finance*, 18(4), 587-602.
- Miller, E. (1977). Risk, Uncertainty, and Divergence of Opinion. *The Journal of Finance* Vol. 32, No. 4 (Sep., 1977), pp. 1151-1168.
- Olivier Blanchard, Giovanni Dell’Ariccia, and Paolo Mauro,(2010), Rethinking Macroeconomic Policy, IMF SPN/10/03
- Parmigiani, G., & Inoue, L. (2009). Decision theory: Principles and approaches (Vol. 812). John Wiley & Sons.
- Pedrosa, Í., & Farhi, M. (2015). Macroeconomic theory in the aftermath of the crisis: mainstream and new Keynesianism. *Nova Economia*, 25(2), 237-260.
- Pratt, J. W. (1964). Risk Aversion in the Small and in the Large. *Econometrica*, Vol. 32, p.122-36.
- Radev, D. (2013). Systemic risk and sovereign debt in the euro area.
- Read, S. (7 Ekim 2020). Billionaires see fortunes rise by 27% during the pandemic. BBC News. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/news/business-54446285>
- Sharpe, W. F. (1964). Capital asset prices: A theory of market equilibrium under conditions of risk. *The journal of finance*, 19(3), 425-442.
- Shirai, S. (July 2019). Modern money theory and its implementation and challenges: The case of Japan, <https://voxeu.org/article/modern-money-theory-and-its-challenges> (Erişim: 20 Ekim 2019).
- Smaga, P. (2014). The concept of systemic risk. SRC Special Paper Series. No:5. Systemic Risk Centre The London School of Economics and Political Science.
- Taylor, C. (1993). To follow a rule. *Bourdieu: critical perspectives*, 6, 45-60.
- Üzar, U. ve Başoğlu, A. (Haziran 2017). Merkez Bankacılığı ve Yeni Arayışlar: Nominal GSYİH Hedeflemesi ve Kalkınmacı Merkez Bankası Tartışmaları. *KTÜ-SBE Dergisi*, Yıl:7 Sayı:13, pp.123-145.

Değirmen, Süleyman ve Ömür Saltık (2021); “Artan Ekonomik Belirsizlik Ortamında, Keynesyen Likidite Tuzağı’nda İhtiyati Programların Değerlendirilmesi”, *Efil Journal*, Cilt 4, Sayı 13, s. 87-103

Welburn, J. W., & Hausken, K. (2015). A game theoretic model of economic crises. *Applied Mathematics and Computation*, 266, 738-762.

Zalla, R. (2017). Economic policy uncertainty in Ireland. *Atlantic Economic Journal*, 45(2), 269-271.

İnternet Kaynakları

Alpina Macro. (Şubat 19, 2021). Equity Risk Premium- S&P 500 Cyclically-Adjusted Earnings Yield nad 10-Year Treasury Yield

Erişim Adresi: <https://www.isabelnet.com/equity-risk-premium-sp-500-cyclically-adjusted-earnings-yield-and-10-year-treasury-yield/>

Putnam Küresel Risk İstahı Endeksi (Mart, 10, 2021)

Erişim Adresi: <https://www.putnam.com/institutional/content/macroReports/380-putnam-global-risk-appetite-index-31#:~:text=The%20Putnam%20Global%20Risk%20Appetite,bonds%2C%20and%20other%20spread%20sectors.>

Goldman Sachs Yatırım Küresel Yatırım Araştırması. Effect of Fiscal Spending on Level GDP (Şubat, 18, 2021)

Erişim Adresi: <https://www.isabelnet.com/effect-of-fiscal-spending-on-level-of-gdp/>

Değerli Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi Okurları,
Dergimizi siyah-beyaz olarak basmak durumundayız. Bu sebepten, bazı komplike grafiklerin rahat anlaşılabilmesi adına, bu grafikleri sizinle QR kod aracılığıyla paylaşma kararı aldık. Saltık ve Değirmen (2021)’in çalışmasındaki grafiklere erişmek için lütfen kodu okutunuz.

EFİLJOURNAL YAZIM KURALLARI/ EFILJOURNAL AUTHOR GUIDELINE

Gönderim Süreci

1. Makalenizi göndermek için internet sitemizdeki MAKALE GÖNDER bağlantısını kullanarak ya da info@efiljournal.com adresine doğrudan gönderebilirsiniz.
2. Makale, daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve aynı anda başka bir dergiye gönderilmemiş olmalıdır.
3. Makale, 30 sayfayı geçmemelidir.
4. Makalede “Giriş” kısmı bulunmalı ve başlıklar numaralandırılmalıdır.

Makale Değerlendirme Süreci

1. Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisine gönderilen makalenin yazarı ile, makaleyi değerlendiren hakemin ismi karşılıklı olarak gizli tutulmaktadır.
2. Dergiye gönderilen tüm makaleler önce, editörler tarafından ön değerlendirmeye alınır. İçerik ve şekil şartlarına uymayan yazılar, editörler tarafından hakeme sunulmadan geri çevrilebilir.
3. Dergiye gönderilen makale, editörler tarafından hakeme gönderilmeye değer bulunduğu takdirde iki hakem tarafından incelenmeye alınır.
4. Hakem, yazıları makale hazırlama düzenine uygunluk, bilimsel katkısı, sorunsalın ele alınış biçimi, araştırmada kullanılan yöntem, literatürden yararlanış ve önemli bulunduğu diğer unsurlar açısından değerlendirerek, görüşlerini bildirdiği formu editörlere iletir.
5. Editör, hakemin görüşünü yazara gönderir.
6. Yazar, hakem tarafından talep edilen düzeltmeleri editörün belirlediği süre içerisinde tamamladıktan sonra, makale tekrar hakemin görüşüne sunulur.
7. Hakemin uygun gördüğü makale için son değerlendirme editörler tarafından yapılır.
8. Yayımlanma kararı verilen makale, sıraya alınır ve nihai karar yazara bildirilir.
9. Dergide örnek olay incelemeleri, raporlar, önceden yazılmış bir makaleye eleştiri ve yorumlar, yanıtlar ve yanıtlara yanıtlar, kitap tanıtım ve eleştirileri, yayın duyuruları, konferans ve kongre gibi toplantılar yayımlanabilir. Burada karar, editörlere aittir.
10. Makalenin değerlendirme süresi maksimum 90 gündür.
11. Makalenin değerlendirilme süreci hakkında tarafınıza bilgi verilecektir.
12. Değerlendirme sonucu, tarafınıza e-posta yoluyla bildirilecektir.
13. Makalesi dergide yayımlanan yazara 5 adet basılı dergi ücretsiz olarak gönderilecektir.

Yazım Kuralları

1. Makale dili Türkçe veya İngilizce olmalıdır.
2. Yüksek lisans veya doktora tezlerinde ya da bilimsel toplantılarda sunulan bildirilere dayanarak hazırlanmış yazılarda bu durum, ilk sayfa altında dipnot olarak belirtilmelidir.
3. Dergiye gönderilecek makalenin yazarına ait bilgiler, ayrı bir sayfaya yazılmalı ve şunları içermelidir:
 - Yazının başlığı
 - Yazının JEL sınıflandırma kodu
 - Yazarın adı soyadı, unvanı
 - Yazarın bağlı oldukları kurum (bölüm, birim)
 - Yazarın kısa özgeçmişi
 - Yazarın açık ve güncel posta adresi, telefon/faks numarası ile e-posta adresi

4. Yazının birinci sayfasında İngilizce ve Türkçe başlık, makalenin yüz kelimeyi geçmeyecek şekilde hazırlanmış İngilizce ve Türkçe özeti, anahtar sözcükler yer almalıdır.
5. Yazılar, Microsoft Word ortamında Times New Roman yazı tipinde, 12 punto ile ve çift aralıkla yazılmalıdır.
6. Basılan makaledeki imlâ ve noktalama hatalarından yazarlar sorumludur. Bu nedenle, gereken kontroller yapılmış olmalıdır.
7. Bütün tablolar ve grafikler, ayrı olarak Microsoft Excel sayfalarda yer almalıdır. Tablo ve şekillere başlık ve sıra numarası verilmelidir.
8. Dergimize gönderilecek makalelerde kaynak gösterme konusunda APA sistemi benimsenmiştir.

Örnekler:

- Kitaplarda:

Metin içinde: (Yeldan, 2009)

Eserin, kaynaklarda yazımı şu şekilde olmalıdır:

Yeldan, E. (2009). *The economics of growth and distribution* (5. bs.). Ankara: Efil Yayınevi.

- Makalelerde:

Metin içinde: (Akyüz, 2009, s. 92-93)

Makalenin kaynaklarda yazımı şu şekilde olmalıdır:

Kalaycıoğlu, E. (2019). Popülizm(ler) ve Temsili-Liberal Demokrasî'nin Bunalımları, *EfilJournal*, Cilt 2, Sayı 8, 8-28.

- Tezlerde:

Metin içinde: (Büyükyazıcı, 2012)

Tezin, kaynaklarda yazımı şu şekilde olmalıdır:

Büyükyazıcı, D. (2016). *Kültür ve sanat ekonomisinde piyasa mekanizmasının etkinsizliği: Gösteri sanatları perspektifinden Türkiye örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

9. Kullanılan bütün kaynaklar, makalenin sonunda "Kaynaklar" adı altında verilmelidir.

10. Tablo ve Şekiller:

- a. Tablo numaraları ve açıklamaları tablonun üstünde

Tablo 1:

şeklinde, 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

- b. Tablo içi metinler 9 punto ile, satır aralığı tek, paragraf aralığı 0 nk olmalıdır.

- c. Tablo sayfaya ortalanmalıdır.

- d. Şekil numaraları ve açıklamaları şeklin altında

Şekil 1:.....

biçiminde 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

- e. Şekil, sayfaya ortalanmalıdır.

11. Bu ilkelere uymayan makaleler kesinlikle değerlendirilmeye alınmayacaktır.

12. Yazıların ilk gönderiminde editör değerlendirmesinden sonra hakem değerlendirmesi için 1 ay, revizyon için 1 ay süre öngörülmektedir.

13. Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi, gönderilen makaleleri yayımlayıp yayımlamama, gerekli gördüğü durumlarda makaleler üzerinde düzeltmeler yapma hakkına sahiptir. Gönderilen yazıların yayımlanma hakkı dergi yönetimine aittir. Dergide yayımlanmış bir yazının hukuki sorumluluğu ise yazarına aittir ve dergiyi bağlamaz. Dergide yayımlanan yazılar, dergi yönetimin yazılı izni olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz ve başka bir yerde (matbu olarak veya internet ortamında) tekrar yayımlanamaz. Dergiye makale gönderen yazar, bu ilkeleri kabul etmiş sayılır.

Submission

1. To send your article, you can use the SUBMIT tab in our website or you can send your article directly to info@efiljournal.com.
2. Articles must be unpublished and they cannot be sent to another journal at the same time.
3. Articles must be max. 30 pages.
4. There should be “Introduction” section and the titles should be numbered.

Process

1. In Efil Journal of Economic Research the author’s and the referee’s name are mutually kept confidential.
2. All articles sent to the journal are pre-evaluated by the editors first. Articles that do not comply with the terms of content can be rejected by the editors without being sent to the referee.
3. The articles submitted to the journal will be reviewed by two referees if they are deemed worthy to be sent to the referees by the editors.
4. The referee evaluates the article in terms of conformity to the article preparation rules, scientific contribution, the way in which the problem is handled, the method used in the research, the use of the literature and other elements they found important, and then submits the form to the editors.
5. The editor sends the evaluation result of the referee to the writer.
6. After the author completes the corrections requested by the referee within the time specified by the editor, the article is sent to the referee again.
7. The final evaluation for the article that the referee finds appropriate is made by the editors.
8. The article that is decided to be published is queued and final decision is notified to author’s.
9. Case studies, reports, criticism and commentary on a previously written articles, answers to answers and responses, book promotions and criticisms, publication announcements, conferences and congresses have the possibility to be published in the journal. The decision here belongs to the editors.
10. The maximum evaluation period of the article is 90 days.
11. You will be informed about the evaluating process of the article.
12. The result of the evaluation will be reported to the author by e-mail.
13. Five free printed copies of the journal will be sent to the author whose article is approved and going to be published in the journal.

Grammar Rules

1. The language of the article should be in English or in Turkish.
2. It should be stated as a footnote in the first page if the article was prepared by the notices presented in the scientific meetings or as master, PhD work.
3. Information belonging to author’s of the article should be written on a separate page and should include:
 - The title of the article
 - JEL code of the article
 - Author’s full name, surname and degree/title
 - Author’s institution (Department, unit)
 - Author’s brief CV
 - Author’s full address, phone/fax number, e-mail

4. In the first page of the article the title in English and in Turkish (if known), max. 100 words of abstract in English and in Turkish (if known), and keywords should be written.
5. The article should be written via Microsoft Word, with 12 type size and with double space.
6. Spelling and punctuation errors in the printed article belong to the author themselves.
7. All the tables and diagrams should separately be in Microsoft Excel. They all should be enumerated.
8. About the references/bibliography we use APAS.

Examples:

- In the books:

In the text: (Yeldan, 2009)

In the references:

Yeldan, E. (2009). *The economics of growth and distribution* (5. bs.). Ankara: Efil Yayınevi.

- In the articles:

In the text: (Akyüz, 2009, s. 92-93)

In the references:

Heise, A. (2019). Post-Keynesian Economics - Challenging the Neo-Classical Mainstream, *EfilJournal*, Vol 2, Issue 8, 8-28.

- In thesis/papers:

In the text: (Büyükyazıcı, 2012)

In the references:

Büyükyazıcı, D. (2016). *Kültür ve sanat ekonomisinde piyasa mekanizmasının etkinsizliği: Gösteri sanatlar perspektifinden Türkiye örneği*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

9. All the references used should be stated under “Bibliography”, at the end of the article.
10. Tables and Diagrams:
 - a. Table numbers and statements should be written on the top of the table, with 10 type size and should be centered.
Table 1:
 - b. Texts inside the table should be written with 9 type size, single row pitch, 0 paragraph pitch.
 - c. Tables should be centered to the page.
 - d. Diagram numbers and statements should be written under the diagram with 10 type size and centered to the page.
Diagram 1:
 - e. Diagrams should be centered to the page.
11. The articles not carrying these rules will not be taken under review.
12. After the editorial review, it is provided 1 month for the expert and 1 month for the revision.
13. Efil Journal of Economic Research has the rights whether to publish or not to publish and to make corrections on the articles. The right to publish the articles belongs to the journal's management. The legal responsibility of the published article belongs to the author and isn't related to the journal. The articles published in the journal cannot be reproduced in any way without the written consent of the journal management and cannot be reproduced elsewhere (in print or on the internet). The author who submits article to the journal is deemed to have accepted these principles.

SATIN ALMAK İÇİN:

<https://shop.efilyayinevi.com>

1 yıllık abonelik bedeli

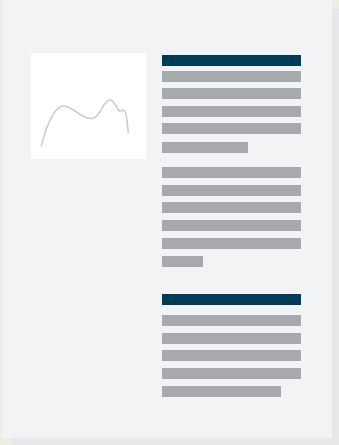
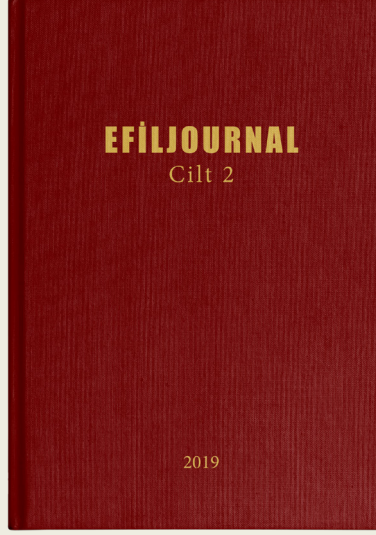
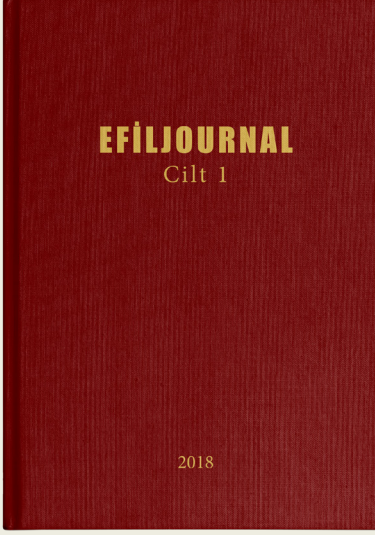
	Bireysel	Kurumsal
Yıllık Basılı	200 TL	300 TL
Yıllık Dijital	80 TL	150 TL
Yıllık Basılı ve Dijital	250 TL	400 TL

Bağcılar Mahallesi Şemsettin Günaltay Caddesi 283. Sokak 9/7 Ata Apartmanı 06670 Çankaya/Ankara, Türkiye
Tel: (0312) 442 52 10 ve (0312) 442 52 11 Faks: (0312) 442 52 12

SATIN ALMAK İÇİN

shop.efilyayinevi.com • 0 (312) 442 52 10 - 11

CİLT FİYATI 175 ₺

EFİLJOURNAL MAKALELERİNİ TEK TEK SATIN ALABİLİRSİNİZ!

EfilJournal'de yayınlanmış makalelerden istediğinizi satın alabilirsiniz.

- **Efiljournal.com**'u ziyaret edin,
- Arşiv bölümünde yayınlanan tüm sayıları ve makaleleri inceleyin,
- Erişmek istediğiniz makalenin bilgileriyle **shop.efilyayinevi.com** adresinden,
- Sadece 10 TL karşılığında makaleye sahip olun.

www.efljournal.com

ISSN 2619-9580

2 619958 015134